

66.49275

Б.І.Гуменюк

Р-94

**ДИПЛОМАТИЧНА
СЛУЖБА
ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ**

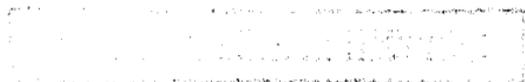
Навчальний посібник

Б.І.Гуменюк

ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

Навчальний посібник
для студентів
вищих навчальних закладів

Київ
“Либідь”
2007

Рецензенти:

О. О. Шевченко, д-р юрид. наук, проф.,

М. І. Нелін, канд. юрид. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

Р. А. Калужний, д-р юрид. наук, проф. (Київський національний університет внутрішніх справ)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-491 від 17.07.06)*

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Головна редакція літератури з гуманітарних наук

Головний редактор *С. В. Головка*

Редактор *Ю. Г. Медюк*

Г94 Дипломатична служба: правове регулювання: Навч. посібник. — К.: Либідь, 2007. — 224 с.

ISBN 978-966-06-0442-1.

Розглядаються основні нормативно-правові акти універсального та національного характеру, що формують базові принципи та механізм діяльності дипломатичної служби. Аналізуються структура та правова сутність головних компонентів дипломатичної служби і державних органів зовнішніх зносин, дипломатичних імунітетів і привілеїв, дипломатичного листування тощо.

Для студентів міжнародних спеціальностей вищих навчальних закладів.

*Дипломатія — це питання виживання
в майбутньому столітті.
Політика ж — це питання виживання
до найближчої п'ятниці.*

Джонатан Пінн,
Ентоні Джей

ВСТУП

Початок ХХІ століття стрімко виніс цивілізаційний розвиток людства на якісно новий шабель. І хоча попередні переходи від одного століття до наступного теж характеризувалися політичними змінами в усіх сферах суспільного життя, те, що відбувається на межі другого й третього тисячоліть, має, безперечно, безпрецедентний характер. У системі геополітичних координат відбувся перехід від двополярного поділу світу до одновимірної моделі світоустрою, в основі якої лежить суспільство з класичними демократичними цінностями. Розпад СРСР і так званої світової системи соціалізму однозначно та незаперечно продемонстрував життєстійкість організації міжлюдських (як на внутрішньому, так і зовнішньому рівні) відносин, які впливають саме із філософських та моральних цінностей громадянських суспільств. З іншого боку, поразка тоталітарних систем та їхнє зникнення з історичної арени привели до постання багатьох десятків нових суверенних держав, у тім числі України, яка змушена прискореними темпами невідкладно знайти своє гідне місце під сонцем, яке б адекватно відповідало її багатющому природному, людському, геополітичному потенціалу. Все це сформувало таку сув'язь масштабних міждержавних переплетінь, що старовинне китайське прислів'я про життя у вік перемін на початку ХХІ століття сприймається з певною поблажливістю, яка спонукає звернутися до древніх тіней з іронічним докором: "Якби ви знали, які переміни переживаємо ми, ви б, мабуть, над своїми сміялися".

Не менш грандіозні трансформації відбулися в економічній, науково-технічній, особливо інформаційній галузях. Формування глобалізаційного простору — явище, яке не є чимось абсолютно новим та несподіваним. Увесь попередній розвиток людства, особливо XIX та XX століття, поступово підводили необхідні базові елементи цього глобалізаційного феномена, але їхня відмінність від початку XXI століття в тому й полягає, що вони лише утворювали передумови, які саме на початку третього тисячоліття набули зрілого характеру і дали поштовх реальному народженню та активному самовідтворенню тих якісно нових світогосподарських, фінансових, торговельних, бізнесових, гуманітарних, інформаційних тощо відносин, які і є суттю глобалізаційного зрізу людської цивілізації.

Ще більш вражаючі перемини бачимо у військовій сфері. Трагедія “11/9” у США, терористи-смертники у країнах Близького Сходу, тактика діяльності терористичних організацій, зокрема “Аль-Каїди”, яка реально може завдати шкоди життю десятків мільйонів людей у будь-якій країні світу, — все це призвело до якісного переосмислення класичних військових стратегій та формування нових доктрин щодо визначення загроз національним безпекам та вироблення ефективних заходів протидії.

У цьому контексті виникають запитання: а яка ж роль дипломатії в сучасному глобалізаційному світі? Яких нових рис набула чи повинна набути ця професія в нових історичних умовах? Чи здатна вона взагалі справитися з тими завданнями, що постали перед нею на початку XXI століття? Чи є слушним твердження класика сучасної американської дипломатії Г. Кіссінджера про те, що в умовах нових інформаційних реалій дипломатія як професія себе віджила і на зміну їй має прийти щось подібне до висококласного менеджеризму в регулюванні міжнародних відносин із наголосом на просуванні успішних бізнес-проектів?

Як на мене, відповідь саме на останнє непросте запитання міститься, як зазвичай, десь посередині. Безумовно, нові технологічні, інформаційні реалії наклали свій відбиток на багато десятків традиційних професій. Більше того, виникли абсолютно нові види людської діяльності, насамперед ті, що пов'язані з

комп'ютерними технологіями, і в цьому сенсі не залишилися осторонь дипломатична служба та всі види її функціональних проявлень. Проте попри всі найновітніші трансформаційні оновлення як форм, так і методів дипломатичної роботи незмінною залишилася її глибинна суть, як залишилася незмінною біологічна суть сучасного *homo sapiens* відносно передлюдини печерної доби. Як і на світанку цивілізації, так і сьогодні “основними інстинктами”, що керують вчинками людей та їхніх національних угруповань, тобто держав, є боротьба за виживання: за ринки збуту товарів, за сировинні (особливо енергомісткі) ресурси; прагнення контролю за стратегічними повітряними, водними, сухопутними артеріями; насадження власних філософських, моральних, етичних цінностей тощо.

У цьому сенсі роль дипломатії залишається не тільки незмінною, а, навпаки, на кілька порядків зростає і стає дедалі вагомішою та відповідальнішою. Адже в умовах накопичення гігантських запасів зброї масового знищення, екологічних катастроф, спорадичного виникнення нових інфекційних захворювань планетарного масштабу, поглиблення протистояння по осі “заможна Північ — бідний Південь” тільки вмiли зусилля вмiлих професіоналів (читай: дипломатів — від державних діячів до аташе) можуть розблокувати конфліктні ситуації, виробити дієві заходи з облаштування, а іноді прямого порятунку сучасного світу. Адже відомо, якщо з кризовою ситуацією не справляється дипломат із “паркером” у кишені, на його місце неодмінно приходить генерал із гарматою, що через вищеперелічені обставини може закінчитися надзвичайно трагічно для всіх разом, тому що як ніколи раніше людство початку ХХІ століття сидить в одному човні. Але існує інша, не менш відома сентенція: там, де вмiло працює дипломат, на його місці з'являється купець (у теперішніх умовах — бізнесмен, фінансист, торгівець). Проте в будь-якому випадку в цій схемі ключовим є поняття “дипломат”.

Якими ж природними здібностями, професійними рисами, моральними якостями має володіти людина, яка з юнацьких років приміряє на себе “дипломатичний фрак” і подумки готується до цієї надзвичайно відповідальної, цікавої і дуже-дуже непростой професії? Якщо уникнути романтичного флеру і спуститись у площину реалізму, то відразу необхідно зазначити,

що дипломатами, як правило, не народжуються. Дипломатами стають, формуються, виплавляються. Тобто хочемо наголосити, що в основі професії дипломата лежать копітка праця (звичайно, спочатку сумлінне навчання, яке, втім, супроводжує дипломата протягом усієї професійної діяльності), наполегливість на шляху досягнення поставлених цілей, фізична, моральна, психологічна загартованість.

“А що тут дивного й несподіваного?” — може запитати читач. Адже ці базові елементи вкрай необхідні для успішної реалізації і інших, не менш важливих людських професій — лікаря, судді, вчителя, архітектора, інженера і т. п. І він матиме рацію. Але не повну. Справа в тім, що успішна реалізація професії дипломата на відміну від інших шановних професій, як жодна інша, першопочатково передбачає суміщення декількох базових професій водночас. У цьому і полягає специфіка дипломатичної роботи. Щоби вступити до древньої касти дипломатів, людина, що цього прагне, неодмінно має бути і юристом, і істориком, і політологом, і філологом зі знанням не менше двох—трьох іноземних мов, і аналітиком, і журналістом, і водієм, і спортсменом, і фотомайстром, і ще декілька “і” — залежно від обставин країни перебування, її політичних, історичних, кліматичних тощо умов. Прислів'я “І швець, і жнець, і на дуді грець” лише приблизно передає всю розмаїтість професії дипломата.

Цей навчальний посібник не претендує на роль “золотого ключика”, який відкриває двері до всіх таємниць цієї привабливої професії. Більше того, в ньому цілеспрямовано виокремлюється лише одна з багатьох важливих складових цього роду людської діяльності, а саме — права. Тому й назва книги має саме такий вигляд.

Дипломат в усіх своїх вчинках: чи готує він доповідь для міністра закордонних справ у центральному апараті, чи веде переговори на двосторонньому рівні, чи виступає на міжнародній конференції у форматі багатосторонньої дипломатії — всі свої думки, пропозиції, висновки строго звіряє з правовими джерелами, демонструючи при цьому глибоке володіння базовими принципами та нормами сучасного міжнародного дипломатичного права та національного законодавства, що регулює зовнішню діяльність конкретної держави.

Саме в цьому аспекті автор проаналізував дух і літеру фундаментальних міжнародно-правових джерел (Віденської конвенції про дипломатичні зносини, Віденської конвенції про консульські зносини, Конвенції про спеціальні місії, Конвенції про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру, Віденської конвенції про право міжнародних договорів, Статуту ООН тощо) та правових джерел національного масштабу, насамперед Конституції України, Закону України про дипломатичну службу, десятків інших нормативно-правових та підзаконних актів, крізь правове поле яких і реалізується дипломатична діяльність. Тож сподіваємось, що цей посібник стане у пригоді старшокласникам, студентам — майбутнім дипломатам майбутньої України, а також усім тим, хто цікавиться багатоглядними нюансами цієї професії.

ПОНЯТТЯ ДИПЛОМАТІЇ ТА ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ

Поняття “дипломатія” походить від Давнього Риму, де дипломатами називали тих осіб, які мали *диплом* — рекомендаційну або вірчу грамоту. Сенат вручав її своїм офіційним посланцям, котрі вирушали у віддалені провінції чи за кордон для ведення переговорів та облаштування справ на користь центральної імператорської влади.

Класичне визначення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови: *“Дипломатія — це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы та посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата”*. Англійський дипломат Е. Саттоу уточнює: дипломатія — це “застосування розуму і такту з метою розвитку офіційних відносин між урядами незалежних держав”.

Таким чином, дипломатія безпосередньо належить до сфери зовнішньої політики і за своєю суттю є одним із головних і найбільш ефективних засобів її здійснення. Дипломатія — це діяльність щодо ведення міждержавних, міжвідомчих переговорів, підписання міжнародних угод, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнародних проблем і відносин.

Отже, критерійними ознаками дипломатії є такі: належність до сфери міжнародних відносин та сфери

зовнішньої політики держави; застосування переговорів як основного інструментарію облаштування мирними засобами будь-яких і насамперед найгостріших питань міждержавних контактів; наявність інституту державних службовців-дипломатів, які безпосередньо ведуть переговори і виконують всі інші функції, передбачені міжнародним дипломатичним правом та національними статутами дипломатичної служби кожної держави світу.

Що стосується останньої складової — кадрового забезпечення дипломатії, то надзвичайно влучними, на наш погляд, є слова відомого французького фахівця в цій галузі Ж. Камбона, який стверджував: “Я не знаю діяльності більш різноманітної, ніж професія дипломата. В усякому разі немає такої професії, де було б так мало чітких правил і так багато того, що засновано на традиції; де для успіху потрібна була б надзвичайна наполегливість і де б сам успіх такою мірою залежав від випадку; де була б потрібна суворота дисциплінованість і де особа повинна була б мати твердий характер та незалежність у міркуваннях”.

Роль дипломатії як знаряддя зовнішньої політики держави завжди була надзвичайно великою. Адже навіть між варварськими племенами існували більш-менш стабільні відносини, відбувалися переговори, укладалися угоди і союзи як економічного, так і військово-політичного характеру. Багатий матеріал для розуміння витоків дипломатії як одного із видів державної діяльності дає історія Давнього Єгипту. В одній гробниці було знайдено зображення справжнього міністерства закордонних справ, його канцелярії та архіву, яке датується 1400 р. до н. е. Це свідчить про те, що Давній Єгипет підтримував різнобічні стосунки із сусідніми державами, а значить проводив активну дипломатичну діяльність. Тому не випадково, що перший міжнародний договір, відомий історії, укладено саме в Єгипті приблизно в 1270 р. до н. е. Цей договір про союз між єгипетським фараоном Рамзесом II та царем хетів Хаттасілем був виконаний за всіма правилами дипломатичного мистецтва.

Найважливіші міжнародні проблеми вже тоді вирішувалися за допомогою дипломатії. Коли в середині VI ст.

до н. е. перський цар Кір розпочав здійснення своїх завойовницьких планів, він проводив ретельну дипломатичну підготовку перед кожною військовою операцією. Зокрема, в 558 р. до н. е. Кірові вдалося створити союз перських племен, завдяки чому в 539 р. була завойована Вавилонія.

Широко застосовувалася дипломатія в зовнішній політиці міст-держав Давньої Греції. Такі державні діячі, як Фемістокл та Перікл, котрі прагнули встановити гегемонію Афін над усією Елладаю, й особливо цар Філіпп Македонський, який об'єднав Грецію під контролем власної Македонської держави, стоять нарівні з видатними дипломатами будь-яких часів.

Боротьба знаменитого карфагенського полководця Ганнібала проти Риму під час Другої Пунічної війни супроводжувалася широкомасштабними дипломатичними заходами обох сторін. Так, перемога Ганнібала під Каннами у 216 р. до н. е. була підготовлена його дипломатичною діяльністю. Він прихилив на свій бік численні племена Піренейського півострова, Галлії та інших земель. Розраховуючи на допомогу народів, що потерпали від римлян, Ганнібал рухався на Італію через Іспанію та Галлію. Водночас римляни, намагаючись паралізувати дипломатичні успіхи Ганнібала, добилися підтримки сусідів Карфагену — нумідійських царів в Африці, домовитися з якими карфагенським дипломатам не вдалося. Надії Ганнібала на підтримку племен Центральної Італії не виправдалися. У результаті римляни завдали поразки спочатку загонам брата Ганнібала в 207 р. до н. е. при Метаврі, а зрештою розгромили й військо самого Ганнібала в 202 р. до н. е. при Замі, в Африці. Цим поразкам сприяла також успішна для римлян війна (214—205 рр. до н. е.) проти союзника Ганнібала — македонського царя Філіппа V, внаслідок чого він не зміг надати допомогу Ганнібалові. Так загинула Карфагенська держава, а місто Карфаген було зруйноване римлянами.

Що стосується Риму — як імператорського так і республіканського, то Мак'явеллі справедливо наголошував,

що дипломатія дала Римові більше, ніж усі війни разом узяті. Першим загрозливим застереженням, отриманим римлянами від германських племен, була поразка в 9 р. у Тевтобурзькому лісі римських легіонів, очолюваних імператорським намісником Квінтілієм Варом. Вождь германських племен Арміній, який намагався покласти край пануванню римлян на правому березі Рейну, в боротьбі проти свого могутнього противника вміло поєднував воєнні дії з суто дипломатичними акціями. Йому, зокрема, вдалося заручитися підтримкою військової верхівки племені херусків, яка досі перебувала під сильним впливом римлян, а також перетягнути на свій бік племена хаттів, хавків, бруктерів і сігамбрів, які зазнавали жорстоких утисків від римлян. Поразка Вара стала початком розвалу Великої Римської імперії і насамперед започаткувала визволення германських племен з-під влади Риму. Відтоді Арміній вважається національним героєм Німеччини, уособленням незламності й духовної цілеспрямованості.

Після падіння Римської імперії настає епоха Середньовіччя. Вся державна структура західноєвропейського суспільства розпалася, залишався тільки один центр, який мав певні можливості та прагнув поновити цю структуру. Таким центром була Римська церква, глави якої, папи, використовуючи релігію як засіб впливу на варварські племена, створили нову дипломатію, що забезпечила церкві відчутне суспільне піднесення і вселенську владу.

З іншого боку, на протилежному кінці Європи, в її південно-східній частині, Візантія змогла, насамперед завдяки своїй умілій дипломатії, вистояти під натиском варварських племен і подовжити своє існування ще на ціле тисячоліття. За цей час роль церкви в західноєвропейському суспільстві значно зросла; вона стала, по суті, єдиною впливовою силою не тільки в духовному житті, а й у політичному. Так, у 1000 р. в Пуатьє рада французьких єпископів проголосила "війну війні" та прийняла постанову, яка зобов'язувала церковних ієрархів активно протистояти міжусобним війнам феодалних князів.

Ішлося, як зазначає А. Камінський, про “практичне здійснення Божого миру”. Концепцію Божого миру висунув єпископ Гі д’Анжу, який видав приписи, що обмежували застосування збройних засобів боротьби, і доклав значних зусиль для мобілізації церкви з метою вчинити моральний тиск на прихильників війни. Це сприяло зміцненню не тільки духовної, а й політичної позиції церкви, особливо її керівної ієрархії.

Згодом, коли Середземноморська Європа в результаті Хрестових походів у XIII—XVI ст. набрала нового вигляду (розвиток торгівлі та мануфактури, розквіт архітектури, мистецтва, поява нових міст тощо), дипломатія в руках пап, венеційських дожів, тиранів італійських міст-держав, візантійських імператорів, які боролися між собою за сфери економічного, військового та політичного впливу, за нові джерела збагачення й водночас вели запеклу боротьбу проти своїх французьких і німецьких конкурентів, набуває колосального, принципово нового значення.

Відома дослідниця історії формування італійської дипломатичної служби Т. Зонова писала з цього приводу: “До середини XV ст. звичай призначати постійних представників, що утвердився між Міланом, Флоренцією та Неаполем, поступово поширюється на інші італійські міста. Примат Італії в заснуванні постійних представництв пояснювався також і відносною військовою слабкістю її міст-держав, змушених виявляти постійну пильність перед могутнішими арміями, які були готові підкорити собі півострів. Більш могутні централізовані держави, наприклад Франція, в цей період обмежуються відрядженням за кордон лише надзвичайних коротко-термінових місій”.

Звичайно, в ті далекі часи міжнародні (міждержавні) стосунки ще не були усталеними й не мали системного характеру. Тому й дипломатія не могла здійснюватися постійними спеціальними органами (інститутами), оскільки не була професійною. За кордон посилали чи приймали в себе, в державі, посольства, котрі, виконавши свою місію, поверталися додому і, як правило, при-

пиняли своє існування. Спочатку це були навіть не посольства в сучасному розумінні (тобто не йшлося про отримання загальних директив і про можливість діяти в їхніх рамках на свій розсуд, залежно від обставин). Імовірно це були делегації, які доставали жорсткі вказівки як саме діяти і що говорити (іноді текст послання вивчався напам'ять і мав бути доведений до адресата з абсолютною точністю). Ось чому в Давній Греції до складу таких делегацій входили актори, майстри художнього слова, у Римі — професійні промовці, так звані оратори-посли. Ще й сьогодні папських послів вищого рангу називають нунціями, тобто провісниками. Ці місії отримували інструкції від вищих органів влади своєї держави — від народного зібрання у Греції, від сенату в Римі. Вони викладали свою справу вголос перед аналогічними зібраннями в зарубіжних державах, після чого залишали зали засідань, аж доки там тривало обговорення почутого, а отримавши відповідь, відбували на батьківщину.

З установленням інституту особистої або олігархічної влади в ранніх середньовічних державах процедура зносин між ними і ведення переговорів суттєво змінюється: дипломатичні місії направляються від однієї особи, наприклад короля, персонально до іншої. Разом із тим починаючи від XV ст. дипломатія починає набувати професійного характеру. Так, у 1446 р. міланський герцог Сфорца призначив Нікодемо да Понтремолі своїм постійним представником при дворі флорентійського герцога Козімо Медічі. Отож це посольство тривало без перерви протягом цілих 20 років. У 1455 р. міланський посланець з'являється при неаполітанському дворі. З ініціативи герцога Сфорца в 1463 р. було відряджене також постійне посольство до Франції. Посол Амбродже Малетта став першим постійним представником за межами Італії, про чю діяльність збереглося чимало історичних документів.

Проте це ще не означало, що запровадження постійних представництв стало звичним явищем, а проїзд послів до країни призначення міг відбуватися без-

перешкодно. В ті часи недовіра до будь-яких іноземців узагалі, й послів особливо, набула гіпертрофованих форм. Утім, останні користувалися певною особистою та майновою недоторканністю. Не дивно, що інститут постійних представництв приживався повільно, з великими труднощами. Коли герцог Сфорца направив міланського дворянина Малетту постійним послом при французькому дворі, король Людовік XI заявив таке: “Я хочу довести до відома вашого володаря, що французький звичай не збігається з італійським, тому що в нас посол, який постійно перебуває в країні, викликає підозру, а не любов, як це прийнято у вас... Хай вряди-годи приїзять ваші послы, але хай довго не затримуються в нашій країні”.

Постійні посольства постають у Європі лише після підписання Вестфальської мирної угоди 1648 р., яка є епохальною в історії міжнародних відносин. На Сході, в Японії, перші постійні посольства з’являються лише в другій половині XIX ст., після “насильницького відкриття” цієї країни. Спочатку гармати американського командора М. Перрі зіграли роль перших “вірчих грамот”, і лише згодом сюди почали проникати перші іноземні — голландські, британські, російські, американські — купці, консули, дипломати.

Ще повільніше відбувалося утворення перших зовнішньополітичних відомств. Щоправда, вже в XIII ст. в Іспанії, Франції, а згодом і в Англії при монархах працювали секретарі, які поряд із внутрішніми справами відали зовнішніми зносинами. Проте, по-перше, це були лише секретарі, які сумлінно виконували волю своїх володарів, а, по-друге, вони тривалий час поєднували виконання як зовнішньополітичних, так і внутрішньополітичних функцій. Лише наприкінці XVIII ст. у більшості європейських монархій визначаються особливі статс-секретарі з іноземних справ і формуються спеціальні дипломатичні відомства та інститути.

Історію сучасної, тобто класичної, дипломатії можна поділити на три великі етапи, кожен з яких своєю чергою ділиться на окремі періоди та напівперіоди.

Початком *першого етапу* вважаються Віденський конгрес 1815 р. та Аахенський протокол 1818 р., які вперше встановили поділ дипломатичних агентів на класи (“Положення щодо дипломатичних агентів”), заклали правила і традиції дипломатичного церемоніалу та протоколу. Саме на цьому етапі формуються класичні правила геополітики та дипломатії. Ще в XVI ст. італійський вчений і дипломат Франческо Гвіччардіні вивів правило зовнішньої політики держави, яке стверджувало: “Не варто давати можливості своєму маленькому сусідові стати більшим, а великому сусідові стати ще більшим”. Острівна Англія у своїй дипломатичній діяльності виходила саме з цього постулату. Вона пильно стежила за тим, щоб на узбережжях, близько розташованих до Альбіону, та на головних морських шляхах, що простягалися сюди, виникали лише невеликі держави і щоб ці держави не ставали більшими або не були кимось захоплені. Якраз через це Англія так переймалася незалежністю Голландії та Португалії. Утвердженню суверенітету цих країн вона всіляко сприяла — і не стільки військовими, скільки дипломатичними методами. Лондон сприяв також відокремленню Норвегії від Швеції в 1905 р.

Початок *другого етапу* в історії дипломатії збігається із завершенням Першої світової війни 1914—1918 рр. та з облаштуванням повоєнного світу Версальською системою мирних угод, одним із головних наслідків яких було утворення Ліги Націй. Хоча й на цьому етапі дипломатії не вдалося врятувати людство від вселенської катастрофи 1939 — 1945 рр., вона стала більш зрілою, набула певних усталених міжнародно-правових форм.

Саме на цьому етапі ухвалено цілу низку конвенцій, які заклали основи сучасного дипломатичного та консульського права. Так, у 1911 р. було прийнято Карібську конвенцію про консульські функції, у 1928 р. — Гаванську конвенцію про консульських чиновників. Водночас було прийнято Кодекс Бустаманте (1928), названий за ім'ям його основного укладача — відомого кубинського вченого-міжнародника. Цей документ став

важливим колективним міжнародним договором, який регулював функції консула. На сьогодні кодекс ратифікували більшість країн Центральної та Південної Америки.

Третій етап охоплює другу половину ХХ — початок ХХІ ст. Цей період різко відрізняється від усіх попередніх цивілізаційних спіралей розвитку людства. Його нова якість базується на глобалізаційних процесах, в основі яких лежать новітні технології та норми економічного та соціально-політичного розвитку суспільств, на фантастично нових інформаційних системах, гігантських змінах (на жаль, негативних) у природному середовищі тощо. До того ж небували трансформації у світі відбулися наприкінці 1980-х — на початку 90-х років, коли теорія і практика тоталітаризму зазнали історичної поразки і перед людством надзвичайно гостро постало питання: як жити далі в цих умовах, щоб утримати рівновагу, не скотитись у провалля загального хаосу.

Зазначимо, що саме на цьому етапі остаточно формується міжнародно-правовий кодекс дипломатії, “правила гри” стають універсальними і чітко визначеними. Із прийняттям Статуту ООН (1945 р.), Конвенції про привілеї та імунітети ООН (1946 р.), Віденської конвенції про дипломатичні зносини (1961 р.), Віденської конвенції про консульські зносини (1963 р.), Конвенції про спеціальні місії (1969 р.), Конвенції про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру (1975 р.) та цілої низки інших міжнародно-правових актів світова дипломатія отримала цивілізований інструментарій для ведення своїх справ у нових історичних умовах.

З огляду на ці обставини професія дипломата в наш час набула ще більшої ваги. Дипломатія стала надзвичайно значущою, впливовою, відповідальною як за двосторонні, так і за глобальні міждержавні стосунки. Класичний образ дипломата, виведений Бомарше, який вклав в уста Фігаро такий наказ: “Прикидатися, начебто не знаєш того, про що насправді знаєш, і ніби знаєш те, чого не знаєш, вслуховуватися в те, чого не розумієш, і не

чути того, що розумієш, робити великий секрет із того, що не є таємницею, і усамітнитися з пером наготові, щоб зробити глибокодумний вигляд у той час, як у голові нічого немає, удавати з себе важливу персону, насаджати шпигунів та утримувати зрадників, відклеювати печатки та перехоплювати листи й намагатися виправдати нищість засобів величчю мети” — вже не є актуальним, хоча деякі часточки цієї характеристики професії дипломата (звичайно, якщо сприймати їх з певною іронією) залишаються незмінними. Безперечно, заувага видатного дипломата ХІХ ст. Талейрана про те, що мова дана дипломатові, аби не виплескувати, а приховувати свою думку, є справедливою і нині. Можна також згадати вислів відомого французького дипломата Альбера Муссе, який у 1926 р. писав: “Здібним є той дипломат, хто з цікавістю слухає мало-значні речі й виглядає байдужим, коли йдеться про речі для нього важливі”. Все це правильно. Але “перетягувати ковдру на себе” жодна дипломатія світу сьогодні дозволити собі просто не може. Людство як ніколи щільно сидить в одному човні. І класична перемога, на зразок ХVІІ—ХІХ — початку ХХ ст., однієї країни над іншою може стати початком кінця благополуччя не тільки її власного, а й загальнолюдського. Адже не зможуть вважати себе щасливими економічно благополучні Західна Європа та Північна Америка, коли Південь планети залишатиметься зоною голоду, неписьменності, зростаючого тероризму, засилля СНІДу, наркотиків тощо.

Отже, роль дипломатії, а відтак і дипломата, з огляду на об’єктивні обставини в наш час незмірно зросла. Саме він — дипломат — у складних умовах сьогодення покликаний знаходити ефективні формули компромісу, розблоковувати конфлікти, запобігати негативному розвитку подій, давати урядам і президентам бездоганно зважені пропозиції та слушні поради. Це надзвичайно цікава і відповідальна професія.

Український дипломатичний університет
Іванівський Сиротинський
вул. 02125288
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
72 4099

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Дайте визначення понять “дипломатія”, “зовнішня політика”, “міжнародні відносини”.

Розкажіть про перші прояви дипломатичної діяльності в історії людства.

Коли була започаткована практика призначення постійних представників за кордоном?

Чим відрізняється дипломатія епохи Середньовіччя від дипломатії буржуазно-демократичної доби?

Схарактеризуйте три етапи історії сучасної (класичної) дипломатії.

Яку роль відіграли Віденський конгрес 1815 р. та Аахенський протокол 1818 р. в історії сучасної дипломатії?

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

Дипломатична діяльність як Один із видів державної служби здійснюється конкретними посадовими особами та відповідними державними органами, покликаними неухильно керуватися нормами міжнародного права. З огляду на те, що поняття “дипломатія” є вужчим порівняно з поняттям “зовнішні зносини”, при розгляді функціонування державних органів у сфері дипломатії будемо орієнтуватися на класифікацію державних органів зовнішніх зносин, наведену відомим російським фахівцем В. О. Зоріним. Він виокремлює їх, насамперед за ознакою розташування, у дві системи. Це:

- система центральних органів зовнішніх зносин держави;
- система закордонних органів зовнішніх зносин держави.

Такий поділ, безперечно, є універсальним та зручним, оскільки попри все розмаїття сучасних політичних систем може бути застосований до будь-якої країни.

Система центральних органів зовнішніх зносин держави, своєю чергою, за характером функцій та правового забезпечення їх здійснення також поділяється на дві групи:

- органи загальнополітичного керівництва, статус яких зазвичай визначається конституціями держав. Вони покликані виконувати стратегічні загальнодержавні зовнішньополітичні функції;

- *органи галузевих (відомчих) зносин держави в їхніх контактах візаві із партнерами з інших держав. Це — так звана сфера дипломатії спеціалістів.*

Так, фахівці, які працюють у департаментах (або управліннях) зовнішніх зносин міністерств та відомств (освіти, культури, оборони тощо), не є дипломатами в загальноприйнятому значенні. Це державні службовці відповідного рангу та на відповідних посадах, проте їхня діяльність, особливо під час міжгалузевих переговорів та підготовки документів для підписання конкретних міжнародних договорів із галузевих питань, певною мірою набуває дипломатичного характеру, тим більше що вона обов'язково має здійснюватися за координуючої ролі міністерства закордонних справ держави.

Варто зауважити, що хоча департаменти (управління) зовнішніх зносин міністерств та відомств створюються в основному для виконання договірних зобов'язань держави, їхня практична діяльність жодним чином не регламентується нормами міжнародного права. Держава сама визначає, в якому порядку і за допомогою яких власних органів їй належить виконувати свої зобов'язання.

Так, для прикладу, в розробці та підготовці до підписання Угоди між Україною та Республікою Кіпр у сфері боротьби проти міжнародного тероризму, організованої злочинності та незаконного обігу наркотиків (Угоду підписано 16 лютого 2006 р.) з українського боку за дорученням Уряду взяли участь насамперед такі силові структури, як Міністерство внутрішніх справ України та Служба безпеки України (за координуючої ролі МЗС України), а з кіпрського — МВС і Міністерство юстиції та громадського порядку Республіки Кіпр. Саме на ці державні структури обох країн покладено відповідальність за дотримання “літери і духу” цієї Угоди, а відтак за її імплементацію в контексті усєї багатогранної палітри міждержавних україно-кіпрських відносин.

До системи державних (конституційних) органів зовнішніх зносин входять:

- *вищий законодавчий орган влади країни (парламент);*
- *глава держави — одноосібний або колегіальний;*

- уряд, і насамперед його глава (прем'єр-міністр), міністр закордонних справ.

В усіх державах із республіканською формою правління найважливішим державним органом у галузі як внутрішньої, так і зовнішньої політики та зовнішніх зносин є вищі законодавчі органи влади, що обираються відповідно до законодавства країни.

Здійснення законодавчими органами влади певних функцій у галузі зовнішніх зносин сягає своїм корінням глибоких історичних традицій різних епох та народів. Так, вирішення питання про війну або мир, ведення переговорів з іноземними державами та остаточне прийняття рішень за підсумками цих переговорів, призначення дипломатичних місій та послів до іноземних держав у Давньому Римі входило до функцій сенату. В епоху Середньовіччя в тих небагатьох державах, де існувала республіканська форма правління, основні питання зовнішніх зносин належали до компетенції представницьких органів зовнішніх зносин. Відомо, що державами з республіканською формою правління тоді були деякі міста, наприклад, в Італії — Генуя, Венеція, Флоренція та ін. Знамениті баюли Венеційської республіки та консули Генуезької ще в XII—XIV ст. освоїли величезні простори Північного та Східного Середземномор'я. Їх можна було зустріти також на узбережжі Чорного моря, в багатьох європейських столицях, містах Київської Русі й навіть у Піднебесній імперії.

У наш час, як і раніше, *головними функціями парламентів у галузі зовнішніх зносин є* передусім визначення засад та стратегії зовнішньої політики конкретної країни, вирішення питань війни і миру, територіальних змін, ратифікація міжнародних угод, прийняття рішень щодо фінансових потреб забезпечення зовнішньополітичної діяльності. У більшості сучасних країн світу з республіканською формою правління передбачається підзвітність уряду парламентові з питань зовнішньої політики. У парламентах відбуваються дебати з зовнішньополітичних проблем, практикуються запити депутатів до уряду або окремих його членів, зокрема міністра закордонних справ.

Сучасні парламенти широко застосовують такі форми діяльності, як безпосередня участь парламентських органів у міжнародному спілкуванні. Делегації парламентарів відвідують інші країни, беруть участь у сесіях Міжпарламентського Союзу. Практикуються закордонні поїздки і зустрічі окремих парламентарів. Парламенти виступають із зверненнями до вищих законодавчих органів інших держав, ухвалюють резолюції та виступають із заявами з питань зовнішньої політики, створюють комітети з іноземних справ.

У парламенті України питаннями зовнішньої політики нині опікуються два комітети — власне Комітет із питань зовнішньої політики та Комітет із питань європейської інтеграції. В контексті виконання Верховною Радою України її “дипломатичної” функції надзвичайно важливою для захисту національних інтересів на міжнародній арені є участь постійної делегації наших парламентарів у роботі Парламентської асамблеї Ради Європи. Суттєву роль у розвитку двосторонніх відносин між нашою державою та країною-партнером відіграють міжпарламентські групи зв'язку. Наприкінці 2005 р. їх налічувалось 81, серед них — “Україна — Ізраїль”, “Україна — Польща”, “Україна — Канада” та ін.

Відповідно до Конституції України до повноважень Верховної Ради у сфері зовнішньополітичної діяльності належать: “визначення засад зовнішньої і внутрішньої політики” (п. 5); “затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням” (п. 14); “схвалення рішень про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України” (п. 23); “надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України” (п. 32).

Засадничу роль у системі центральних органів зовнішніх зносин держави відіграє її *глава* – *одноосібний або колегіальний*. Главою держави з республіканською формою правління є, як правило, *президент*. Із точки зору здійснення зовнішніх зносин інститут глави держави є не менш вагомим, ніж інститут парламентаризму в цій сфері, оскільки повсякденне представництво держави в міжнародних відносинах та повсякденне керівництво зовнішніми зносинами не можуть здійснюватись парламентськими структурами хоча б із огляду на сесійний характер діяльності цих структур та інші конституційні завдання. Зовнішні ж зносини держави відбуваються цілодобово і не можуть перериватися ані на мить. Крім того, є ряд історично традиційних повноважень, які належать виключно до компетенції глави держави. Зазвичай саме він призначає та звільняє послів та посланників даної держави, приймає вірчі та відкличні грамоти акредитованих при ньому послів та посланників іноземних держав. Надзвичайно важливим у статусі глави держави з позиції здійснення ним зовнішніх зносин є те, що він може завжди безпосередньо зустрічатися, вести листування та переговори з главами інших держав, причому для реалізації всіх цих дипломатичних функцій на найвищому державному рівні йому не потрібні спеціальні повноваження. Згідно з нормами міжнародного права, зокрема ст. 7 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, вважається загальноновизнаним, що глава держави (а також глава уряду і міністр закордонних справ) представляє свою країну з усіх питань зовнішніх зносин *ex officio* (за посадою).

За внутрішнім українським законодавством, насамперед за Основним Законом держави, Президент України як її глава має досить широкі повноваження щодо здійснення зовнішньої політики. Так, відповідно до ст. 102 Конституції України „Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина”. Статус Президента України, визначений у

цій статті Конституції, дає підстави вважати його уособленням держави і державної влади в цілому, а не однією з її окремих гілок, що зумовлено колом повноважень, роллю та місцем Президента в політичному житті держави. Як її глава, Президент України є тією посадовою особою, яка наділена повноваженнями виступати від імені України, представляти її в усіх напрямках міжнародного життя. Діяльність Президента України як гаранта Конституції спрямована на забезпечення відповідності внутрішньої і зовнішньої політики інтересам держави.

Конкретні повноваження Президента України щодо здійснення дипломатичної діяльності та реалізації зовнішніх зносин передбачені ст. 106 Конституції України. Так, Президент “звертається з посланням до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України” (п. 2); “представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України” (п. 3); “приймає рішення про визнання іноземних держав” (п. 4); “призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав” (п. 5); “вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України” (п. 19); “присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини” (п. 24).

Глава уряду також у рамках своїх повноважень представляє державу в зовнішніх зносинах та здійснює повсякденну оперативну діяльність у цій царині. Він може без будь-яких додаткових повноважень брати участь у засіданнях Генеральної асамблеї ООН, її спеціалізованих установ та інших міжнародних міжурядових організацій. Прем'єр і уряд у цілому не тільки накреслюють основні напрями зовнішньої політики та вносять відповідні пропозиції на розгляд і затвердження парламенту і глави

держави, а й організують виконання прийнятих зовнішньополітичних рішень, контролюють цей процес.

Так, згідно з п. 1 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України “забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України”. Безпосереднє керівництво зовнішньополітичними діями та дипломатичною службою держави уряд здійснює через Міністерство закордонних справ, керівникові якого уряд дає прямі доручення і стежить за їх виконанням.

Повсякденну оперативну діяльність, пов'язану із зовнішніми зносинами держави, звісно, забезпечує насамперед *відомство закордонних справ*. Воно є найважливішою ланкою загальнодержавного механізму для організації на практиці зовнішньополітичної діяльності. Загальна назва цього державного органу – міністерство закордонних справ, хоча в різних країнах він називається по-різному. У Великій Британії, наприклад, Форін Оффіс, у Франції, Бельгії, Аргентині – Міністерство зовнішніх зносин, у Лівії – Народне бюро зовнішніх зв'язків, у Сполучених Штатах Америки – Державний департамент, у Швейцарії – Федеральний департамент закордонних справ тощо. За всіх розбіжностей у національних назвах міністерство закордонних справ практично будь-якої країни зазвичай має у своєму складі дві групи органів: центральний апарат та відділення МЗС на території країни (наприклад, на сьогодні українське зовнішньополітичне відомство має свої представництва в Ужгороді, Донецьку, Львові, Одесі, Сімферополі); закордонні органи, які своєю чергою поділяються на постійні та тимчасові.

Відомство закордонних справ систематично готує інформацію для уряду з питань зовнішньої політики, вносить пропозиції та реалізує прийняті рішення. У більшості країн на зовнішньополітичне відомство покладено функцію систематичного спостереження за діяльністю всіх відомств, дотичних до практичного розв'язання питань зовнішньої політики та зовнішніх зносин. Воно

також надає цим відомствам усіляку допомогу у виконанні завдань, покладених на них урядом. Так, Департамент США має по декілька десятків своїх представників практично в усіх “внутрішніх” міністерствах країни починаючи від сільського господарства і завершуючи, звичайно, міністерством оборони. Така практика сприяє координації зусиль усього державного потенціалу США на міжнародній арені, виробленню єдиного незворотного курсу в реалізації тих чи інших зовнішньополітичних програм. Наразі перед українським міністерством закордонних справ стоїть аналогічне завдання, яке в контексті специфіки нашого зовнішньополітичного курсу та цілей, що перед ним стоять на сучасному етапі, полягає в тому, щоб в усіх “внутрішніх” міністерствах мати представника з Михайлівської площі, який би переймався координацією загальнодержавного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Введення такого алгоритму дій МЗС України наповнить реальним змістом відповідний Указ Президента України.

Звичайно, що зовнішньополітичне відомство здійснює також повсякденне керівництво дипломатичними представництвами за кордоном (як постійними, так і тимчасовими), веде підготовку зовнішньополітичних кадрів, підтримує постійний зв'язок із засобами масової інформації (як національними, так і міжнародними), забезпечує розробку та видання архівних матеріалів і документів із питань зовнішньої політики.

Нормативним документом, що регулює діяльність Міністерства закордонних справ України, є Указ Президента України “Про Положення про міністерство закордонних справ України” від 3 квітня 1999 р. На відміну від постанови Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1993 р. “Положення про МЗС України та кількісний склад його колегії”, цей документ є більш ємним, багатшим на правові норми, які чітко фіксують компетенцію зовнішньополітичного відомства держави, його права та обов'язки в системі центральних органів виконавчої влади, визначають базові принципи, цілі та завдання МЗС України. Згідно з п. 1 цього Положення “МЗС України як цент-

ральний орган виконавчої влади є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України та координації заходів у цій сфері". Слід також наголосити, що відповідно до ст. 107 Конституції України міністр закордонних справ нашої держави є членом Ради національної безпеки і оборони за посадою: таким чином, міністерство має ще один канал формування стратегічного зовнішньополітичного курсу України та вирішення проблемних оперативних питань.

У зазначеному Положенні також чітко сформульовані головні завдання, що стоять перед МЗС України. Це передусім:

- *участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства;*
- *сприяння забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету, поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера;*
- *забезпечення реалізації державної політики з питань інтеграції України до Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки;*
- *створення сприятливих зовнішніх умов для зміцнення незалежності, державного суверенітету, економічної самостійності та збереження територіальної цілісності України;*
- *забезпечення відповідно до наданих повноважень цілісності та узгодженості зовнішньополітичного курсу України;*
- *захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном, сприяння розвитку зв'язків із зарубіжними українськими громадянами та надання цим громадянам підтримки і захисту відповідно до норм міжнародного права та чинного законодавства України.*

Відповідно до покладених на нього завдань набувають дедалі викристалізованіших форм основні напрями роботи міністерства. До них насамперед потрібно віднести такі:

- розробку та подання вищому політичному керівництву держави пропозицій щодо ініціатив міжнародного характеру та заходів, спрямованих на підвищення ефективності співпраці України з іноземними державами та міжнародними організаціями;
- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо укладання міжнародних договорів України, припинення, зупинення їхньої дії, в тому числі разом з іншими центральними органами виконавчої влади, а також погодження подання таких пропозицій міністерствами та іншими органами виконавчої влади;
- розробку та подання пропозицій щодо реалізації державної політики з питань інтеграції України до Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки, проведення відповідних заходів та координаційних дій серед органів виконавчої влади у цій сфері.

Що стосується структурних “кордонів” МЗС, то згідно з Положенням до його системи входять дипломатичні представництва за кордоном, консульські установи України за кордоном, представництва України при міжнародних організаціях, представництва МЗС України на території України, а також установи та організації, що належать до його управління. Для погодженого вирішення найважливіших питань, що належать до компетенції МЗС України, в міністерстві утворюється колегія у складі міністра (голова), перших заступників та заступників міністра за посадою, інших керівних працівників МЗС України та ректора Дипломатичної академії України при МЗС України.

За роки незалежності України наше зовнішньополітичне відомство зі слабосилого придатка залізобетонної емзеесівської машини колишнього СРСР перетворилося на авторитетний та ефективно діючий механізм вироблення, прийняття та реалізації багатоаспектних програм на міжнародній арені з метою захисту

національних інтересів України. Сьогодні це потужний аналітичний, політико-правовий, зовнішньоекономічний центр нашої держави, який відповідає вищим європейським критеріям та стандартам щодо діяльності органу зовнішніх зносин будь-якої найбільш розвинутої держави світу.

В останні роки до МЗС України прийшло багато талановитої молоді, яка під керівництвом дипломатів середнього і старшого віку змогла створити те людське підґрунтя, яке є найбільшим надбанням кожної державної установи зокрема та держави в цілому. Тут неодмінно треба сказати добрі слова на адресу тих вищих навчальних закладів, які є головними кузнями кадрів для нашого зовнішньополітичного відомства. Це насамперед Київський національний університет імені Тараса Шевченка в особі його Інституту міжнародних відносин, Львівський університет ім. Івана Франка (факультет міжнародних відносин), Одеський, Харківський, Донецький, Чернівецький, Ужгородський університети з їхніми факультетами, що готують кваліфікованих міжнародників різних спеціальностей, і, звичайно, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України.

Розглянемо, хоча б схематично, механізм функціонування центрального апарату зовнішньополітичного відомства. Оскільки міністр закордонних справ несе персональну відповідальність за виконання покладених на МЗС завдань і здійснення своїх функцій, особисто визначає ступінь відповідальності своїх заступників та керівників підрозділів міністерства, необхідно більш детально зупинитися на правовому оформленні його професійної діяльності. Згідно з п. 10 зазначеного Положення, до спеціальних повноважень міністра закордонних справ України належать:

- *розробка і запровадження Програми діяльності Кабінету Міністрів України в частині проведення державної політики у сфері зовнішніх зносин України, спрямування та координація діяльності інших органів виконавчої влади з питань, віднесених до його відання;*

- здійснення керівництва МЗС України, його представництвами на території України, Дипломатичною академією при МЗС України, іншими установами та організаціями, що належать до сфери його управління, а також забезпечення керівництва дипломатичними представництвами України за кордоном, консульськими установами України за кордоном, представництвами України при міжнародних організаціях;
- внесення у встановленому порядку пропозицій Президенту України про призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України, глав державних делегацій та про присвоєння вищих дипломатичних рангів України;
- представлення України за посадою без спеціальних повноважень у зовнішніх зносинах на двосторонніх і багатосторонніх переговорах, підписання міжнародних договорів в Україні;
- виступи з офіційними заявами з питань зовнішньої політики України та з ініціативами міжнародного характеру тощо.

Заступники міністра закордонних справ керують роботою відповідних функціональних, регіональних та адміністративно-технічних департаментів та підрозділів. У зовнішньополітичних відомствах багатьох країн існує практика, коли заступники міністра контролюють роботу не тільки закріплених за ними департаментів і управлінь, а й відповідних посольств та місій за кордоном. Подібне здійснюється і в зовнішньополітичному відомстві України.

Крім названих напрямів роботи, керівництво МЗС щоденно спілкується з послами, акредитованими в державі перебування, бере участь у різноманітних офіційних заходах, веде переговори з представниками інших держав, бере участь у двосторонніх та багатосторонніх переговорах на вищому рівні.

Звичайно, дипломатична робота в центральному апараті полягає не тільки в тому, щоб отримувати інформацію від посольств, різноманітних організацій та агентств за кордоном і відповідно реагувати на неї, а й у

тому, щоб вести постійну дипломатичну роботу з тими посольствами, місіями, консульствами, що акредитовані в даній державі.

Отже, прийом послів, посланників, повірених у справах становить значну частку праці керівництва зовнішньополітичного відомства. Такого роду раути мають важливе значення, оскільки через своїх послів уряди тих чи інших країн ставлять перед урядом держави перебування актуальні питання, що стосуються взаємовідносин між обома країнами як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні. Із власного дипломатичного досвіду автор може засвідчити справжню цінність подібних заходів, особливо тоді, коли вони проводяться в таких специфічних країнах, як, наприклад, Республіка Кіпр. За звичаєм, що тут склався, на дипломатичних прийомах, як правило, присутні не лише керівництво зовнішньополітичного відомства, а й вищі посадові особи республіки — глава парламенту, Президент, що є блискучою нагодою всебічно обговорювати, а іноді навіть одразу вирішувати найважливіші питання дво- і багатосторонніх відносин між країнами.

Нарешті, особисте спілкування з тим чи іншим послом дає змогу отримувати важливу інформацію щодо позиції відповідного уряду з важливих питань, причому нерідко більш детальну, ніж та, яка надходить через офіційні документи. Особиста зустріч із послом являє собою важливу дипломатичну акцію, до якої кожен із керівників зовнішньополітичного відомства належним чином готується, заздалегідь ознайомлюючись із колом питань, які можуть бути порушені, продумуючи різні варіанти бесіди. Така підготовка відбувається зазвичай із залученням представників відповідних департаментів міністерства закордонних справ, фахівців з інших галузей та відомств.

У переговорах з урядовими делегаціями інших країн, як правило, бере участь міністр закордонних справ або його заступник. Із питань, які обговорюються, міністерство закордонних справ готує відповідні пропозиції, опрацьовує необхідні документи. Згідно з дипломатичною практикою

результати переговорів фіксуються у вигляді комюніке або домовленостей, які підписуються обома сторонами.

До центральних державних органів зовнішніх зносин належать також інші міністерства та відомства. В Україні, наприклад, таким відомством є певною мірою Міністерство економіки (державна стратегія щодо євроатлантичної інтеграції, вступу до ВТО тощо). У налагодженні міжнародних зв'язків активну участь беруть також Міністерство оборони (євроатлантична складова нашої зовнішньої політики, участь у миротворчих акціях у тих чи інших регіонах світу тощо), міністерства освіти і науки, культури й туризму, транспорту. Звичайно, в різних країнах ці базові органи зовнішніх зносин, головним з яких, безперечно, є зовнішньополітичне відомство, не однаковою мірою задіяні у міждержавних стосунках, але саме вони складають систему державних органів зовнішніх зносин.

Щодо **закордонних державних органів зовнішніх зносин**, то, як уже згадувалося, вони поділяються на дві головні категорії — *постійні й тимчасові*.

Постійні органи ведуть повсякденну роботу за кордоном, представляючи і захищаючи інтереси своєї держави. Йдеться про посольства та місії, представництва в міжнародних організаціях.

Тимчасові органи — це різноманітні делегації, окремі представники за кордоном, а також спостерігачі на міжнародних конференціях, з'їздах, у міжнародних комісіях, нарешті, окремі представники на державних ювілеях, коронаціях, траурних церемоніях та ін.

Постійні закордонні органи зовнішніх зносин за характером своєї діяльності, функціями, які вони виконують, можуть бути дипломатичними органами, наприклад посольства або представництва при ООН. Ці органи мають представницький характер і виконують політико-дипломатичні функції. На відміну від них не вважаються дипломатичними представництвами консульства. Міжнародно-правове становище консульства наближається до дипломатичного представництва, але не є ідентичним останньому.

Представництва на різноманітних технічних чи спеціалізованих, галузевих виставках і конгресах також не мають дипломатичного характеру. Члени цих представництв не мають дипломатичного статусу і виїждять за кордон за службовими паспортами. Такі представництва також можуть бути постійними або тимчасовими (наприклад, представництва деяких державних повітряних або морських транспортних компаній).

Таким чином, державні органи зовнішніх зносин — як центральні, так і закордонні — загалом становлять цілісну систему, центром якої є зовнішньополітичне відомство. Ефективність роботи цієї системи залежить від багатьох принципівих чинників — рівня економічного розвитку держави, запасів природних ресурсів, військової могутності, кадрового потенціалу тощо. Всі ці органи мають однакову мету — захищати національні інтереси своєї держави, дбати про її міжнародний авторитет, сприяти зростанню її ролі у світовому співтоваристві.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

На які групи поділяються центральні органи зовнішніх зносин держави?

Які інститути держави конституційно належать до центральних органів зовнішніх зносин?

Які повноваження у здійсненні зовнішньої політики держави згідно з Конституцією мають Верховна Рада України, Президент України?

Назвіть основні джерела права, які унормовують діяльність МЗС України.

На які категорії поділяються закордонні державні органи зовнішніх зносин?

СТРУКТУРА І ПЕРСОНАЛ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА. ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС

Постійне дипломатичне представництво за кордоном (посольство або місія) — це особлива державна установа, на яку покладено завдання підтримувати й розвивати офіційні стосунки з країною перебування, захищати в ній права та інтереси акредитуючої держави, її громадян та юридичних осіб. Для виконання цього завдання дипломатичне представництво потребує певних засобів та можливостей, а також необхідного висококваліфікованого персоналу. Дипломатичне представництво є більш офіційним та повноважним органом держави, яка його направила, порівняно з іншими її органами, що перебувають на території приймаючої країни. Представництво функціонує на основі указів, розпоряджень і постанов глави держави та уряду. Для реалізації своїх повноважень дипломатичне представництво має у своєму розпорядженні рухоме і нерухоме майно, фінансові ресурси, гербову печатку та бланки певного зразка, що використовуються для дипломатичної кореспонденції. Правовою базою для регламентації діяльності українських дипломатичних представництв за кордоном є насамперед Положення “Про дипломатичне представництво України за кордоном” (затверджене Розпорядженням Президента України 22 жовтня 1992 р.) та “Типові правила внутрішнього трудового розпорядку закордонних дипломатичних уста-

нов України” (затверджені Наказом міністра закордонних справ України від 17 червня 2005 р.).

Одне з першочергових завдань при формуванні посольства чи місії є, як зазначалося, укомплектування добре підготовленим персоналом. За всіх відмінностей у структурі та організації роботи посольств і місій окремих країн, котрі спричинені різними формами державного правління, політичних систем, геополітичними параметрами тощо, кожне сучасне дипломатичне представництво складається із трьох категорій співробітників (глава представництва має особливий статус):

- *дипломатичний персонал;*
- *адміністративно-технічні працівники;*
- *працівники, що виконують обслуговувальні функції.*

Окремо вирізняються так звані *приватні домашні робітники*, тобто особи, які виконують певну роботу на умовах договору наймання у співробітників представництва і які не є службовцями акредитуючої держави.

Чинне дипломатичне право чітко визначає правовий статус, дипломатичні привілеї та імунітети кожної із зазначених категорій осіб, які працюють у посольствах або місіях.

Глава дипломатичного представництва (*посол, посланник, повірений у справах*) є найвищим офіційно акредитованим представником держави у країні перебування. Він відповідає буквально “за все”, тобто насамперед за діяльність дипломатичного представництва та його персоналу, а також здійснює загальне політичне керівництво і контроль за діяльністю всіх інших організацій та осіб своєї держави, що перебувають на території країни акредитації. Оскільки посол не є звичайним адміністратором, що очолює державну установу, а особою, яка відповідає за дотримання загального політичного курсу своєї країни стосовно країни перебування, він особливо потребує надійного висококваліфікованого апарату — членів дипломатичного персоналу представництва.

Незалежно від кількісного складу дипломатичного представництва існує перелік питань, якими персонально повинен займатися лише його керівник. До них, як зазначає В. М. Репецький, належать: “розробка дипломатичної політики, доведення до уряду держави перебування думки

свого уряду з найважливіших питань, що стосуються загальних інтересів і загальної політики, доповідь своєму міністерству про події політичного та економічного характеру незалежно від того, чи вони мають безпосереднє чи опосередковане значення в дипломатичній роботі, обізнаність у сфері впливових людей і джерел національної влади у державі, в якій він є главою представництва” тощо.

Посол (посланник) в усій діяльності очолюваного ним представництва спирається передусім на своїх найближчих співробітників. Вони, як і сам посол, володіють представницьким статусом, тобто уповноважені виступати з питань, що входять до їхньої компетенції, від імені акредитуючої держави. Практично це реалізується у виконанні всім дипломатичним персоналом посольства чи місії функцій, передбачених ст. 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини:

“1. Функції дипломатичного представництва полягають, зокрема: а) у представництві акредитуючої держави в державі перебування; б) у захисті в державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян у межах, що допускаються міжнародним правом; в) у веденні переговорів з урядом держави перебування; г) у з’ясуванні всіма законними засобами умов і подій у державі перебування та повідомленні про них уряду акредитуючої держави; д) у заохоченні дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування та в розвитку їхніх взаємовідносин у галузі економіки, культури і науки.

2. Жодне з положень цієї Конвенції не повинно тлумачитись як таке, що перешкоджає виконанню дипломатичним представництвом консульських функцій”.

Крім цієї головної риси — представницького характеру, дипломатичний персонал посольств та місії має ще цілий ряд відмінних ознак. Так, його членами завжди є особи, що перебувають на дипломатичній службі відповідної держави: кадрові, або професійні, дипломати (у класичній термінології — кар’єрні дипломати) чи особи, які перейшли на дипломатичну службу в порядку нового призначення або поповнення, Проте в будь-якому випадку, як передбачено пунктом “г” ст. 1 Віденської

конвенції, “членами дипломатичного персоналу є члени персоналу представництва, які мають дипломатичний ранг”.

Дипломатичний ранг — це особистий ранг дипломата, який присвоюється йому відповідно до чинних у кожній країні законів та правил відбування дипломатичної служби.

Цей ранг зберігається незалежно від того, яку посаду обіймає дипломат у той чи інший момент. Слід зауважити, що ранг і посада дипломата іноді збігаються (наприклад, на посаді міністра закордонних справ може бути лише дипломат найвищого дипломатичного рангу — Надзвичайного і Повноважного Посла), проте далеко не завжди. Для порівняння можна послатися на практику військових відомств, де командиром полку (посада) може бути підполковник (військове звання), генеральську посаду в штабі обіймати полковник тощо.

Треба чітко розрізнити такі поняття, як “дипломатичні ранги”, “дипломатичні класи” та “дипломатичні агенти”. Згідно з Віденською конвенцією, дипломатичний агент — це глава представництва або член дипломатичного персоналу представництва (ст. 1, п. “д”). Для визначення поняття “дипломатичні класи” також звернемося до Віденської конвенції. Стаття 14 чітко регламентує усталений у сучасній практиці поділ глав дипломатичних представництв на три класи: “1. а) клас послів і нунцій, які акредитуються при главах держав, та інших глав представництв еквівалентного рангу;... в) клас повірених у справах, які акредитуються при міністерствах закордонних справ. 2. Інакше як відносно старшинства та етикету не повинно проводитись ніякого розрізнення між главами представництв унаслідок їхньої належності до того чи іншого класу”.

Дипломатичні ранги, як ми вже зазначали, вводяться внутрішнім правом кожної країни і передбачаються для всіх посадових осіб, що працюють як у центральному апараті МЗС даної країни, так і в її закордонних дипломатичних представництвах.

Правовою основою дипломатичної служби в нашій державі є Закон України “Про дипломатичну службу”,

прийнятий 20 вересня 2001 р. У Законі зазначається, що дипломатична служба спрямована на практичну реалізацію зовнішньої політики України, захист її національних інтересів у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб за кордоном. За Законом *дипломатичними службовцями вважаються особи, які виконують дипломатичні або консульські функції в Україні чи за кордоном та мають відповідний дипломатичний ранг.*

Дипломатичні представники проходять дипломатичну службу на посаді міністра закордонних справ України та нижчих дипломатичних посадах системи органів дипломатичної служби. Дипломатичні працівники проходять дипломатичну службу також на відповідальних посадах структурних підрозділів Секретаріату Президента України, що забезпечують здійснення главою держави конституційних повноважень у зовнішньополітичній сфері, а також на відповідальних посадах структурних підрозділів апарату Верховної Ради України у зносинах з органами влади інших держав за умови, що на момент призначення на такі посади вони мали відповідний дипломатичний ранг.

Стаття 9 Закону України “Про дипломатичну службу” встановлює вимоги до осіб, яких приймають на цю службу. Ними можуть бути громадяни України, які мають відповідну фахову вищу освіту, необхідні професійні та ділові якості, досконало володіють державною та іноземними мовами і за станом здоров’я можуть бути направлені у довготривале закордонне відрядження, навіть якщо країна-приймач характеризується важкими кліматичними умовами або нестабільною політичною обстановкою. Крім того, у Міністерстві закордонних справ існують інші нормативні документи, які деталізують та максимально конкретизують доволі жорсткі вимоги, які цілком обґрунтовано висуваються до співробітників дипломатичної служби.

Так, зокрема, згідно з “Типовими професійно-кваліфікаційними характеристиками посад дипломатичних працівників закордонних дипломатичних установ України”, дипломат повинен знати:

Конституцію України, міжнародні акти, акти законодавства України, що стосуються дипломатичної і державної служби, а також діяльності міністерства, Укази Президента України, постанови та закони Верховної Ради України, Кабінету Міністрів, інші нормативно-правові акти, що регулюють сфери зовнішніх зносин України; порядок підготовки та внесення проектів міжнародних, законодавчих та нормативних актів; державну політику з напрямку діяльності представництва; основи державного управління, економіки, фінансів, ринку праці, права та політології; історію дипломатичної служби, особливості державного устрою і правових систем відповідних іноземних держав; порядок листування з зовнішньополітичними відомствами іноземних держав, їхніми закордонними установами, секретаріатами міжнародних організацій; форми і методи роботи із засобами масової інформації; правила дипломатичного та ділового етикету, протоколу; правила й норми охорони праці та протипожежного захисту; основні принципи роботи на комп'ютері та відповідне програмне забезпечення; вільно володіти іноземними мовами.

Лише з цього переліку можна зробити висновок, якою непростою та відповідальною є професія дипломата. Адже для того, щоб вільно почуватися в цій царині, дипломат має бути і правником, і економістом, і політологом, і філологом, і журналістом, при цьому бути фізично та психологічно загартованим, уміти фотографувати, водити авто і т. ін.

Аби формалізуватися на дипломатичній службі у зовнішньополітичному відомстві України, необхідно пройти конкурс (крім випадків, коли призначення на дипломатичні посади здійснює Президент України). Порядок проведення такого конкурсу визначає Кабінет Міністрів України. Громадяни, які вперше приймаються на дипломатичну службу і раніше не перебували на державній службі, складають Присягу державного службовця відповідно до Закону України "Про державну службу".

Згідно зі ст. 16 Закону України "Про дипломатичну службу" дипломатичним працівникам присвоюються такі дипломатичні ранги:

- Надзвичайний і Повноважний Посол;
- Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу;
- Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу;
- радник першого класу;
- радник другого класу;
- перший секретар першого класу;
- перший секретар другого класу;
- другий секретар першого класу;
- другий секретар другого класу;
- третій секретар;
- аташе.

Дипломатичний працівник, якому присвоєно дипломатичний ранг, перебуває у ньому довічно і може бути позбавлений цього рангу лише за рішенням суду.

Дипломатичні ранги Надзвичайного і Повноважного Посла, Надзвичайного і Повноважного Посланника (першого та другого класу) присвоює Президент України за поданням міністра закордонних справ України. Інші дипломатичні ранги присвоює глава зовнішньополітичного відомства на підставі рекомендацій атестаційної комісії Міністерства закордонних справ. Дипломатам видається відповідна грамота за підписом Президента, що засвідчує їхній статус, і вони мають право користуватися дипломатичним паспортом довічно. Що стосується відповідності дипломатичних рангів службовим посадам, то це чітко регламентується Указом Президента України “Про перелік посад, приписаних до дипломатичних рангів України” від 18 вересня 1996 р.

Закон “Про дипломатичну службу” диференційовано підходить до питання про термін перебування дипломатичних працівників у дипломатичних рангах. Так, для аташе, третього секретаря, другого секретаря другого класу, другого секретаря першого класу, першого секретаря другого класу він становить два роки; для першого секретаря першого класу, радника другого класу — три роки. Закон не встановлює термін перебування в дипло-

матичних рангах радника першого класу, Надзвичайного і Повноважного Посланника другого і першого класу. В окремих випадках за значні успіхи в роботі та особливі заслуги дипломатичним працівникам може бути присвоєний черговий ранг до завершення терміну, передбаченого вище (*дострокове присвоєння дипломатичного рангу*), або без дотримання черговості присвоєння рангів (*позачергове присвоєння дипломатичного рангу*).

В органах дипломатичної служби здійснюється ротация працівників. З урахуванням їхньої професійної підготовки та спеціалізації їх можуть відправляти у довготермінове закордонне відрядження. Після завершення такого відрядження для них має минути не менше ніж півтора року до наступного довготермінового відрядження. Довготермінове відрядження дипломатичних працівників триває зазвичай до чотирьох років у державах з нормальними кліматичними умовами та стабільною політичною ситуацією і до трьох років у державах, де ці обставини ускладнені.

Із числа осіб, які мають один із вищезгаданих дипломатичних рангів, комплектується дипломатичний персонал посольств України за кордоном. Очолюваний послом, цей персонал на особливо важливих напрямках дипломатичної присутності може мати у своєму складі таких співробітників: радників-посланників, радників, голову торгово-економічної місії, військового, військово-морського та військово-повітряного аташе, перших, других, третіх секретарів, аташе, помічників військового, військово-морського та військово-повітряного аташе. Всі вони мають дипломатичні паспорти, які видаються акредитуючою державою.

Процедура та регламент видачі, зберігання та подовження терміну дії дипломатичного паспорта в Україні нормуються Указом Президента України від 26 лютого 1998 р. "Про дипломатичний та службовий паспорти України". Власники дипломатичних паспортів заносяться до особливого списку, який періодично публікується протокольною службою МЗС країни перебування. Вони також отримують від цієї служби спеціальні картки, які

засвідчують їхній статус як дипломатичних агентів, що дозволяє їм користуватися наданими міжнародним правом дипломатичними привілеями та імунітетами.

Усередині дипломатичного представництва існує визначений розподіл обов'язків, а саме представництво складається із відповідних відділів. Так, майже в кожному посольстві обов'язково є два відділи: **консульський** та **відділ преси**. *Консульський відділ* за відсутності окремого консульства як такого виконує його функції всередині посольства, але з дещо меншими правами. Завідувач консульського відділу посольства у країні перебування має вужчі права, ніж генеральний консул, консул та віце-консул, які очолюють самостійні консульські установи, і на відміну від них не отримує ні консульського патента від своєї держави, ані екзекватури від міністерства закордонних справ країни призначення. Завідувач консульського відділу, крім того, діє не від імені свого уряду, точніше МЗС, а тільки від імені посольства, виконуючи ті чи інші консульські функції в межах діяльності посольства.

Відділ преси (або інформації) посольства щоденно стежить за пресою країни перебування, підтримує зв'язки із ЗМІ, отримує інформацію від кореспондентів, теле- і радіожурналістів, знайомить місцеву пресу з головними подіями, що відбуваються в акредитуєчій державі.

У великих посольствах є **відділи науки і техніки**, в яких працюють радники з названих питань, а також закріплені за відділом дипломатичні співробітники. З метою детального вивчення **внутрішньої та зовнішньої політики країни-приймача** у посольстві зазвичай створюється група працівників, очолювана радником посольства. У цій групі, своєю чергою, теж може існувати певний розподіл праці. Наприклад, один дипломат функціонально "прив'язаний" виключно до внутрішнього життя країни перебування, достеменно володіючи питаннями її економічного становища, політичної системи, підтримуючи зв'язки з органами виконавчої влади, політичними партіями, профспілками тощо; інший же у таких самих

ракурсах “розробляє” зовнішньополітичну діяльність країни.

Нарешті, одна—дві особи відповідають за **організацію протокольних заходів** (візити, прийоми, зв’язки з протокольною службою МЗС країни перебування). На цьому напрямі роботи особливо потрібне неухильне дотримання чітко визначених правил та процедур, строго однотипного порядку, аби уникнути можливих недоречностей чи непорозумінь. Як відомо, у протоколі дрібниць не буває. Ось чому цими питаннями, як правило, опікуються найдосвідченіші дипломати посольства, котрі добре знають загальні протокольні правила та правила країни перебування, стежать за їх виконанням, а також займаються організаційною підготовкою різноманітних протокольних заходів.

У кожному посольстві є також **адміністративно-господарський відділ** на чолі із завідувачем господарства. Як правило, хтось із секретарів посольства, чи іноді навіть радник, курирує всі адміністративно-господарські справи, оскільки на цій ділянці завжди виникає безліч питань (укладання договорів щодо купівлі, оренди або ремонту приміщень, доставка закупленого товару, ведення ремонтних робіт тощо). Це вимагає присутності дипломатичного співробітника, бо доводиться мати справу з представниками органів місцевої влади країни перебування і в багатьох випадках звертатися до МЗС цієї країни.

Схематично структура типового посольства може мати такий вигляд:

- група з питань зовнішньої політики;
- група з питань внутрішньої політики;
- група з питань торгівлі, фінансів, інвестицій;
- консульський відділ;
- відділ преси;
- адміністративно-господарська служба;
- секретаріат посла.

Групами з питань зовнішньої політики, внутрішньої політики та економічної складової керує зазвичай радник-посланник посольства. Попри існуючу категори-

зацію посольств, яка має об'єктивне підґрунтя (одна справа, наприклад, посольства України у Брюсселі, Москві, Вашингтоні, інша в Лімі, Нікосії, Сінгапурі), всіх їх об'єднує єдиний правовий простір та політико-юридичні засади, на яких вони базують свою діяльність. Одним з основоположних документів цієї системи є "Типові правила внутрішнього трудового розпорядку закордонних дипломатичних установ України", розроблені відповідно до ст. 43 Конституції України, Закону України "Про державну службу", Закону України "Про дипломатичну службу", Кодексу законів про працю України, Положення про Міністерство закордонних справ України та до інших нормативно-правових актів. Ці правила визначають функціональні обов'язки працівників згаданих установ, режим праці, засади регулювання трудових відносин та запроваджуються з метою вдосконалення їхньої діяльності, зміцнення трудової та виконавської дисципліни, забезпечення високої ефективності та якості роботи. Правила є обов'язковими для всіх працівників закордонних дипломатичних установ України.

Друга категорія співробітників дипломатичного представництва — це члени **адміністративно-технічного персоналу**. Їхня роль у дипломатичному представництві також чітко регламентується Віденською конвенцією, згідно з якою "членами адміністративно-технічного персоналу є члени персоналу представництва, які здійснюють адміністративно-технічне обслуговування представництва" (ст. 1 п. "є"). За своїм службовим і правовим статусом вони відрізняються від співробітників першої категорії, проте сучасне дипломатичне право та внутрішнє законодавство деяких країн роблять значні кроки щодо його наближення, в тому числі привілеїв та імунитетів, до статусу дипломатичних агентів.

До категорії адміністративно-технічного персоналу належать референти-перекладачі, технічні секретарі, стенографісти, бухгалтерські працівники, шифрувальники та ін. Всі вони не мають дипломатичних паспортів та рангів, у відрядження за кордон їх направляє міністер-

ство закордонних справ і видається їм службовий паспорт. При рекрутуванні цієї категорії співробітників на роботу в систему зовнішньополітичного відомства України керуються “Типовими професійно-кваліфікаційними характеристиками посад адміністративно-технічних співробітників закордонних дипломатичних установ України”, затвердженими Наказом міністра закордонних справ.

І, нарешті, третя категорія — члени **обслуговувально-го персоналу** дипломатичного представництва (прибиральниці, ліфтери, водії, садівники, вахтери та ін.). До них належать, як уже зазначалося, і особи, що не входять до складу персоналу представництва, а працюють за договором наймання в самих співробітників посольства чи місії (хатні робітниці, доглядальниці та ін.). У Віденській конвенції про них говориться: “членами обслуговувального персоналу є члени персоналу представництва, які виконують обов’язки з обслуговування представництва” (ст. 1 п. “і”); “Приватний домашній робітник — особа, яка виконує обов’язки домашнього робітника у співробітника представництва і не є службовцем акредитуючої держави” (ст. 1 п. “й”). Обидві ці групи комплектуються в основному з числа громадян країни перебування, тоді як перші дві категорії — це, як правило, громадяни акредитуючої держави. У ст. 8 Віденської конвенції зазначається: “1. Члени дипломатичного представництва у принципі мають бути громадянами акредитуючої держави; 2. Члени дипломатичного персоналу представництва не можуть призначатися з числа осіб, які є громадянами країни перебування, інакше як за згодою цієї країни, причому ця згода може бути в будь-який час анульована”.

Слід зауважити, що передбачений Конвенцією поділ персоналу дипломатичного представництва на три вищезгадані категорії на практиці іноді має умовний характер. Віднесення конкретних співробітників до тієї чи іншої категорії є виключно компетенцією акредитуючої держави і не регулюється нормами міжнародного права.

Позиції ж акредитуюючих держав із цього питання нерідко суперечать позиціям країни перебування.

Критерії розподілу дипломатичного персоналу за категоріями також бувають доволі розмитими. Так, священнослужителі представництва зазвичай мають дипломатичний статус, хоча функції священника не мають жодного стосунку до дипломатичної діяльності. Офіцерові безпеки посольства, як правило, надається статус дипломата, а співробітники служби охорони належать до адміністративно-технічного персоналу.

Невизначеність практики поділу дипломатичного персоналу за категоріями наочно підтверджується таким прикладом. Так, до 1978 р. Держдепартамент США визнавав кур'єрів, посильних та співробітників охорони іноземних дипломатичних представництв за обслуговувальний персонал. У період від 1978 до 1981 р. він уже розглядав указаних осіб як адміністративно-технічний персонал, проте від 1981 р. — знову лише як обслугу. Така нечіткість пояснюється, зокрема, необхідністю створення режиму надійної безпеки у представництві акредитуюючої держави, яка, призначаючи конкретних співробітників, може бути не зацікавлена в офіційному “засвічуванні” їхніх фактичних функціональних обов'язків. Тим-то акредитуючі держави часто свідомо не вказують, яку посаду обійматиме той чи інший співробітник, а іноді навіть не уточнюють, до якої категорії він належить.

Новим явищем у дипломатичній практиці трьох останніх десятиліть (не зафіксованим у Віденській конвенції) є організація дипломатичними представництвами власної внутрішньої охорони посольства. Активізація діяльності національних та міжнародних терористичних організацій, зокрема випадки захоплення посольств, викрадення дипломатів з метою використання їх як заручників, вбивства останніх, — усе це спричинило створення таких підрозділів переважною більшістю країн світу. За останні 10—15 років визначилася тенденція до різкого посилення акредитуюючими державами режиму безпе-

ки в дипломатичних представництвах, збільшення кількості співробітників внутрішньої охорони.

Загалом положення про внутрішню охорону було затверджене Конгресом США ще у 1932 р., а починаючи від 1948 р. в американських представництвах за кордоном постійну охорону здійснюють морські піхотинці США. Чисельність підрозділів морської піхоти у посольствах США, наприклад у Лондоні та Парижі, сягає понад 50 вояків.

Загальне керівництво співробітниками внутрішньої охорони здійснюють, як правило, офіцери безпеки дипломатичних представництв. Внутрішня охорона здебільшого оснащена легкою вогнепальною зброєю, а в деяких країнах має навіть важке озброєння. Сьогодні це Ірак, Афганістан, деякі африканські країни. В державах з радикальними фундаменталістсько-мусульманськими рухами посольства з допомогою відповідних служб змушені навіть мінувати підходи до своїх приміщень (наприклад, Алжир, Саудівська Аравія тощо). Відомо чимало випадків, коли внутрішня охорона вдавалася до застосування зброї при нападах на дипломатичне представництво. Так, 14 лютого 1979 р. розгорівся справжній бій між групою іранських феодалів, які захопили частину посольства США в Тегерані, та його внутрішньою охороною. 19 морських піхотинців майже півтори години чинили запеклий опір нападникам. Двох із них було вбито, двоє морських піхотинців дістали поранення. Такі трагічні ситуації, можливо в менших масштабах, трапляються і сьогодні.

Разом із тим внутрішня охорона, створювана головним чином для захисту дипломатичних представництв від нападу терористів, має й інше, не менш важливе завдання — активно протидіяти замірам місцевих спецслужб щодо прослуховування посольства, вилучення службової інформації іншими методами тощо.

Чинними міжнародно-правовими договірними нормами питання організації та статусу внутрішньої охорони в дипломатичному представництві прямо не регулюються. Згідно з міжнародним звичаєм дипломатичні представництва можуть організовувати внутрішнє життя на свій розсуд, за традиціями своєї країни. При цьому легальне створення в них внутрішньої охорони дозволяється за умови, що її діяльність пов'язуватиметься виключно із внутрішніми справами представництва. Здійснення

будь-яких охоронних функцій, що виходять за ці рамки, є не чим іншим, як втручанням у внутрішні справи країни перебування. Адже саме на ній, згідно зі ст. 22 п. 2 Віденської конвенції, “лежить спеціальний обов’язок уживати всіх належних заходів для захисту приміщень представництва від усякого вторгнення або заподіяння шкоди та для запобігання будь-якому порушенню спокою представництва або образи його гідності”. Тому-то посилення на вказаний дозвіл, який базується на міжнародному звичаєвому праві, дає можливість лише в загальному вигляді обґрунтувати правомірність існування внутрішньої охорони та визначати функції та сферу її діяльності.

Сьогодні акредитуючі держави часто направляють співробітників внутрішньої охорони відкрито, прямо вказуючи в запитах на візи та в кожному листуванні посади цих осіб. Так, у списках адміністративно-технічного та обслуговувального персоналу іноземних дипломатичних представництв, що регулярно публікуються Держдепартаментом США, із 128 посольств, акредитованих у Вашингтоні, 14 офіційно вказали наявність у складі їхнього персоналу охоронців (*guard, security guard*), а 12 посольств — офіцерів безпеки (*security officer*). Більше того, в кожному листуванні сьогодні зазвичай чітко вказується, які функції виконують ті чи інші співробітники внутрішньої охорони. До речі, багато країн перебування, які не в змозі забезпечити ефективний захист іноземних дипломатичних представництв, самі проявляють зацікавленість у створенні внутрішньої охорони в цих представництвах.

Так, зокрема, для Сполучених Штатів Америки є характерною практика наймання місцевих громадян як охоронців (так звана перша, зовнішня лінія охорони). Такий підхід, вважають американські фахівці, зменшує різного виду ризику та несподівані неприємності для співробітників представництв. Крім того, місцеві громадяни-охоронці можуть ефективніше передбачати заміри терористів, будучи краще мовно та психологічно адаптованими до свого середовища. У США існує спеціальна

державна програма підготовки таких професіоналів, яка фінансується з дозволу Конгресу. Наприклад, у 1984 р., після виведення американських морських піхотинців із Лівану, для охорони посольства США у Бейруті були залучені ліванці, яких протягом двох тижнів навчала прийомів застосування зброї та техніці охорони дипломатичного представництва “мобільна тренувальна група” Держдепартаменту США.

У дипломатичній практиці трапляються двосторонні угоди між акредитуючою та приймаючою державами, що регламентують організацію і статус внутрішньої охорони в дипломатичних представництвах. Скажімо, підрозділ морських піхотинців, що охороняє посольство США у Великій Британії, розглядається місцевими органами влади не як персонал представництва, а як “спеціальні сили безпеки”, оскільки їхній статус визначається окремою угодою між Вашингтоном та Лондоном.

Узагальнення та осмислення практики держав у цьому питанні показує, що вона відповідає вимогам (постійність, однаковість, спільність, тривалість), визначеним у міжнародному праві, які є необхідними і достатніми для виникнення норми звичаєвого права. Таким чином очевидно, що можна констатувати появу нового міжнародного звичаю, що допускає організацію внутрішньої охорони в дипломатичних представництвах.

Що стосується внутрішнього законодавства, яке нормує організацію та діяльність внутрішньої охорони українських дипломатичних представств за кордоном, то насамперед слід згадати Закон України “Про прикордонні війська України” від 4 листопада 1991 р., в якому вперше на них було покладено функцію охорони державного кордону за межами України. Зокрема, у ст. 6 зазначеного Закону наголошувалося: “При виконанні покладених на них завдань Прикордонні війська України зобов’язані: 10) здійснювати охорону дипломатичних представництв України, постійних представництв України при міжнародних організаціях і консульських установ України в іноземних державах”. Після прийняття нового Закону “Про Державну прикордонну службу Ук-

раїни” від 3 квітня 2003 р. ця норма по суті залишилася незмінною і у ст. 2 (“Основні функції Державної прикордонної служби України”) має таку редакцію: “охорона закордонних дипломатичних установ України”. Необхідно згадати також Закон України “Про службу безпеки України”, в четвертому розділі якого (ст. 24 — “Повноваження служби безпеки України”), зокрема, говориться: “Служба безпеки України відповідно до своїх основних завдань зобов’язана: 2) здійснювати заходи контррозвідального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов’язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном”. Існують також підзаконні нормативно-правові акти, зокрема інструкції Міністерства закордонних справ України, щодо порядку формування комплексної безпеки дипломатичних установ України за кордоном.

Водночас деякі аспекти діяльності внутрішньої охорони, які зачіпають компетенцію країни перебування, нерідко можуть слугувати приводом для конфліктних ситуацій у відносинах між акредитуючою та приймаючою державами. Так, неврегульованим і досі залишається питання про рамки компетенції внутрішньої охорони, особливо в тих випадках, коли вона змушена вдаватися до силових заходів. Практично не врегульовані на універсальному рівні питання ввезення, зберігання, носіння та можливого застосування зброї внутрішньою охороною. Чинними нормами міжнародного права ці питання не регулюються. Країни перебування вирішують їх шляхом застосування норм національного законодавства або шляхом видання спеціальних підзаконних актів чи інструкцій щодо персоналу іноземних представництв.

У багатьох країнах, наприклад в Італії, Туреччині, Рунді, Судані, персонал представництв має право зберігати і носити вогнепальну зброю, але за умови обов’язкового отримання дозволу місцевих компетентних органів. У деяких країнах, таких як Канада чи Китай, персонал

іноземних дипломатичних представництв зобов'язаний реєструвати зброю в місцевих компетентних органах, проте носіння зброї за межами приміщення дипломатичного представництва заборонено. У ряді країн існує заборона на ввезення дипломатами конкретних видів зброї. Так, згідно з канадськими законами, іноземним дипломатам не дозволяється ввозити в країну автоматичну вогнепальну зброю. Законодавство низки країн (США, Велика Британія, Франція, Німеччина) узагалі забороняє зберігання та носіння зброї персоналом іноземних дипломатичних представництв. Хоча щодо морських піхотинців, які охороняють посольство США в Лондоні, існує один-єдиний виняток, згідно з яким британське законодавство на базі двосторонньої угоди дозволяє їм мати відповідне озброєння.

Сьогодні в Україні немає єдиного законодавчого акту або урядової постанови, які б комплексно регулювали питання ввезення, вивезення, придбання, збереження і застосування зброї, її реєстрації персоналом іноземних дипломатичних представництв. Відповідно до практики, що склалася, через державний кордон України дозволяється перевозити, на основі принципу взаємності, лише особисту вогнепальну і холодну зброю військових зразків та боєзапаси до вогнепальної зброї, що належить військовим, військово-морським та військово-повітряним аташе при посольствах та їхнім помічникам, офіцерам служби безпеки, дипломатичним кур'єрам та іншим особам, які супроводжують дипломатичну пошту. Причому всім їм дозволяється провозити лише по одній одиниці вогнепальної та холодної зброї. В усіх інших випадках ввезення будь-якої зброї військових зразків та боєзапасів до неї заборонено взагалі або для цього потрібен окремих дозвіл.

Повертаючись до питання про загальну структуру посольств та їхній персонал, слід зазначити, що в сучасній дипломатичній практиці за останні два-три десятиліття спостерігається тенденція до збільшення загальної кількості співробітників, які працюють в посольствах, консульствах та інших офіційних представництвах держав за кордоном. Пояснюється це політичною інтернаціоналізацією

громадсько-економічних процесів, що відбуваються на планеті на початку XXI ст. Глобалізація міжнародних проблем сучасності — від охорони навколишнього середовища, вирішення спільних для цілих регіонів та континентів проблем енергетики, транспорту, сучасних засобів зв'язку, дослідження та освоєння Світового океану, космосу до об'єднання зусиль у боротьбі з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків тощо — все це неминуче відбивається на діяльності міжнародної дипломатії. Унаслідок цього сучасні посольства стають центрами не тільки політичної активності, а й співробітництва між державами у зазначених сферах. За цих умов дипломатичні представництва провідних держав світу перетворюються іноді на багатогалузеві зовнішньополітичні установи, які об'єднують під одним дахом представників різних професій, спеціальностей, наукових напрямів.

Що ж до конкретної кількості членів дипломатичного персоналу в тому чи іншому представництві, то це питання регламентується відповідними нормами міжнародного права та актами внутрішнього законодавства. Зокрема, у ст. 11 Віденської конвенції зазначається: “1. За відсутності конкретної угоди про чисельність персоналу представництва держава перебування може запропонувати, щоб чисельність персоналу представництва залишалася в межах, які вона вважає розумними і нормальними, враховуючи обставини та умови, що існують у державі перебування, і потреби даного представництва”. А у “Положенні про дипломатичне представництво України за кордоном”, затвердженому розпорядженням Президента України від 22 жовтня 1992 р., наголошується, що діяльність дипломатичного представництва базується на вимогах Віденської конвенції, але при цьому за необхідності кількісний склад дипломатичного представництва України в іноземній державі встановлюється двосторонньою угодою України з цією державою”, тобто знову спрацьовує принцип взаємності та доцільності.

Тісно пов'язаним із поняттям “дипломатичний персонал” є поняття “дипломатичний корпус”. Слід зазна-

чити, що у науковій літературі останнє вживається як у широкому, так і вузькому значенні. У вузькому варіанті дипломатичний корпус — це сукупність глав іноземних дипломатичних представництв, акредитованих у приймаючій країні. Широкий сенс цього поняття передбачає, що дипломатичний корпус складається не тільки з глав представництв, а й із членів дипломатичного персоналу всіх іноземних посольств та місій, акредитованих у столиці країни перебування. Крім того, сюди відносяться члени родин дипломатичних агентів (їхні дружини, неповнолітні діти, дорослі, але незаміжні доньки, а іноді й батьки), які також мають дипломатичні картки. У ст. 37 Віденської конвенції зазначено: “1. Члени сім’ї дипломатичного агента, які живуть разом із ним, користуються, коли вони не є громадянами держави перебування, привілеями та імунітетами, зазначеними в ст. 29—36” (про це детальніше в розділі 5).

Звичайно, що такий суто механістичний підхід до визначення поняття “дипломатичний корпус” аж ніяк не виправданий, оскільки виникає ризик загубити його основну визначальну рису. Адже дипломатичний корпус — це не просто сукупність осіб, причетних до дипломатичної сфери.

Під дипломатичним корпусом варто розуміти насамперед об’єднання професіоналів, які утворюють корпорації дипломатичних агентів, акредитованих у країні перебування. Ще однією принциповою рисою цього поняття є його рухомість, постійна оновлюваність, динаміка існування у зв’язку з ротацією дипломатичних агентів.

Лише в такому випадку можна говорити про функції дипломатичного корпусу, що виступає як відносно єдине ціле з питань протокольно-церемоніального та культурно-просвітницького характеру у відносинах як між самими членами дипломатичного корпусу, так і з органами влади країни перебування. При цьому необхідно наголосити, що основне завдання дипломатії — це здійснення

офіційних відносин між рівно суверенними державами на двосторонній основі. Саме тому жодні колективні виступи дипломатичного корпусу з питань політичного характеру не можуть мати місця. Вони можливі лише з церемоніальних та протокольних питань, наприклад, поздоровлення з нагоди вступу на посаду глави держави або уряду країни перебування, висловлення жалоби у відповідних випадках тощо.

За час перебування на посаді Надзвичайного та Повноважного Посла України в Республіці Кіпр автор мав можливість спостерігати за роботою дуаєна (старшина, або старійшина, дипломатичного корпусу; в країнах Західної півкулі вживається термін “декан”). До кола його обов'язків зазвичай входило щорічне привітання Президентові Кіпру від імені дипломатичного корпусу, коли останній влаштовував прийоми з нагоди національного свята Кіпру, Нового року, вручення пам'ятних дарунків послам, які від'їздили з острова у зв'язку із закінченням терміну їхнього відрядження. Практично лише в таких випадках від імені дипломатичного корпусу в цілому має право виступати його глава — дуаєн.

Відповідно до практики, що склалася, дуаєном, як правило, є старший за класом і перший за часом свого перебування у приймаючій країні глава одного із акредитованих у ній дипломатичних представництв. Стаття 16 Віденської конвенції передбачає, що старшинство глав представництв у межах відповідного класу, яке дає можливість зайняти пост дуаєна дипломатичного корпусу, визначається датою та часом їхнього вступу на посаду, тобто або з моменту вручення вірчих грамот, або з моменту повідомлення про прибуття і вручення завірених копій вірчих грамот міністрові закордонних справ країни перебування. Щоправда, у деяких католицьких країнах дуаєном дипломатичного корпусу виступає папський нунцій, який незалежно від дати початку своєї місії завжди посідає перше місце у плані старшинства.

Що ж стосується службової ієрархії всередині дипломатичного представництва, то вона регулюється

ст. 17 Віденської конвенції: “Старшинство членів дипломатичного персоналу представництва повідомляється главою представництва міністерству закордонних справ або іншому міністерству, щодо якого є домовленість”. Наприклад, у посольстві працюють два радники, три другі секретарі, два аташе. Щоб зорієнтувати протокольну службу приймаючої країни, глава дипломатичного представництва сам визначає в нотовому порядку, хто із зазначених дипломатів відповідного рангу і класу має певну службову пріоритетність.

Таким чином, можна зробити висновок, що такі інститути та поняття дипломатичного права, як “дипломатичний корпус”, “структура і персонал дипломатичного представництва”, загалом чітко розтлумачені нормами міжнародного права, що створює необхідну атмосферу для їхнього нормального функціонування. Проте життя не стоїть на місці і не всі нові явища повністю вписуються в наявний нормативно-правовий простір. Зокрема, інститут внутрішньої охорони дипломатичного представництва, на нашу думку, потребує значного узагальнення, осмислення та міжнародного унормування.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Назвіть категорії співробітників, що входять до складу дипломатичного представництва згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р.

Схарактеризуйте повноваження глави дипломатичного представництва у країні перебування згідно з міжнародним правом. Назвіть основні функції дипломатичного представництва.

Які дипломатичні ранги і в якому порядку відповідно до внутрішнього законодавства присвоюються українським дипломатам?

Опишіть типову структуру закордонного дипломатичного представництва.

Дайте визначення понять “дипломатичний корпус”, “дуаен дипломатичного корпусу”.

ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН. ВІДКРИТТЯ І ПРИПИНЕННЯ РОБОТИ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Головною ланкою закордонних органів зовнішніх зносин кожної держави є її постійні дипломатичні представництва — посольства або місії, які акредитуються на принципі взаємності в інших державах.

Станом на 1 січня 2006 р. Україна мала 120 закордонних установ, у тому числі 83 посольства, 29 генеральних консульств, вісім постійних представництв.

Згідно з міжнародною практикою саме через посольства та місії втілюється в життя зовнішньополітичний курс, вироблений відповідними конституційними органами тієї чи іншої держави. Разом із тим створення та функціонування такої мережі постійних органів зовнішніх зносин за кордоном є можливими лише за умови повної нормалізації та офіційно визнаної врегульованості у відносинах між зацікавленими державами, а також за наявності суверенного волевиявлення учасників міжнародних відносин цю мережу старанно витинати та постійно підтримувати.

Дипломатичні відносини в сучасному світі — це наріжний камінь усієї системи міждержавних відносин. Саме вони дають можливість у повному обсязі реалізувати міжнародну правоздатність держави. Звичайно, невизнання де-юре і пов'язана з цим відсутність нормальних дипломатичних відносин жодною мірою не принижують загальну вагу держави на міжнародній арені, оскільки кожна держава є

суб'єктом міжнародного права насамперед у силу притаманного їй, згідно з фундаментальними принципами теорії держави і права, суверенітету. Водночас при дослідженні процесів реалізації міжнародної правоздатності та правосуб'єктності не можна цілком ігнорувати роль визнання держави та наявності нормальних дипломатичних відносин. Через відсутність таких відносин у будь-якому випадку, навіть у питаннях, здавалося б, неполітичного характеру, неминуче потерпають зв'язки й відносини між державами — економічні, культурні, гуманітарні, спортивні тощо.

Таким чином, проблема визнання держави, а відтак установа дипломатичних відносин має велике значення як для самих зацікавлених держав, так і для міжнародної спільноти в цілому. Наголошуючи на важливості дипломатичних відносин між державами та необхідності дотримання, у зв'язку з цим, норм міжнародного права, Генеральна асамблея ООН ще в 1967 р. у спеціальній резолюції своєї XXII сесії констатувала: "Генеральна асамблея... усвідомлюючи, що безперешкодне функціонування дипломатичних каналів із підтримки зв'язку та консультацій між урядами є необхідним для уникнення небезпечних непорозумінь та суперечностей... наполегливо закликає держави... вживати всіх необхідних заходів, що є обов'язковими для здійснення норм міжнародного права, які регулюють дипломатичні відносини".

Незважаючи на політичні, економічні та інші відмінності між державами—учасниками міжнародного співтовариства, на загострення суперечностей між деякими з них, дипломатичні контакти є тим ефективним, по суті єдиним, засобом, завдяки якому вдається встановити й розвивати нормальні міждержавні стосунки, розв'язувати спірні питання та конфліктні ситуації мирним шляхом.

Отже, *дипломатичні відносини виступають найбільш традиційною, всеохоплюючою формою з усіх наявних форм міждержавних контактів*. Саме вони створюють юридичну базу для різноманітних взаємозв'язків та співробітництва між державами незалежно від їхніх геополітичних, економічних, військових параметрів. Крім того, дипломатичні відносини відрізняються від хаотичних міждержавних

контактів ще й тим, що вони, по-перше, мають стабільний, довготривалий характер, а по-друге, потребують певних передумов, виконання яких є загальнообов'язковим. Найголовнішими серед них є визнання де-юре та взаємна згода держав на встановлення дипломатичних відносин.

Міжнародне визнання — це дипломатичний акт, який супроводжується відповідними правовими наслідками. Тільки в такому розумінні його можна вважати міжнародно-правовим інститутом. Причини цього акту практично завжди мають політичний характер. Вони продиктовані в кожному окремому випадку державними інтересами і засвідчують не лише сам факт існування чи появи на міжнародній арені держави, яку треба визнати, а й, головне, — готовність новоутвореної держави налагодити з країною визнання (дестинатором) певні офіційні відносини. Весь цей процес, таким чином, не зводиться до формального визнання, не є пересічним протокольним заходом — як для держави, що визнає, так і для держави, що її визнають. Акт визнання зачіпає сутність зовнішньої політики тієї чи іншої держави, відповідає її вищим національним інтересам.

На цьому останньому моменті слід наголосити особливо. Річ у тім, що визнання — це відображення реальної необхідності конкретної держави встановити дипломатичні стосунки з іншою конкретною державою, підтримувати з нею зв'язки на офіційній основі, оскільки визнання не є автоматичним обов'язком для держав світу, що неухильно поширюється на новоутворені країни. В сучасному міжнародному праві немає конкретних норм, які зобов'язували б держави в усіх випадках визнавати новоутворені держави з усіма наслідками, що супроводжують цей процес. Існує лише загальне для всіх держав міжнародно-правове зобов'язання (воно ґрунтується на Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права, Декларації про надання незалежності для колоніальних держав і народів та деяких інших міжнародно-правових актах) поважати суверенну рівність, а також усі інші права, що є притаманними суверенітетові всіх держав світового співтовариства, а та-

кож обов'язок держав співробітничати одна з одною згідно з цілями та принципами Статуту ООН.

Отже, коли йдеться про встановлення дипломатичних відносин, це неодмінно слід пов'язувати з повним міжнародно-правовим визнанням держав — *визнанням де-юре*. Справді, це нерозривно пов'язані явища, оскільки найголовнішим юридичним наслідком визнання де-юре якраз і є можливість установаження нормальних дипломатичних відносин. Не випадково ця форма визнання в науковій літературі та міжнародній практиці має ще й таку назву, як *дипломатичне визнання*. Проте наголосимо, що саме визнання не породжує автоматично дипломатичних відносин, воно лише створює всі необхідні передумови для їх установаження. Ось чому між фактом визнання і фактом установаження дипломатичних відносин може бути розрив у часі — і нерідко доволі суттєвий. Так, після проголошення Україною незалежності її протягом 1992—1993 рр. практично визнав увесь світ, але фактичні дипломатичні відносини між Україною та країнами-партнерами розбудовувались упродовж 90-х років ХХ ст. — початку ХХІ ст. Наприклад, Республіка Кіпр визнала Україну ще в січні 1992 р., а Посольство України в цій республіці почало функціонувати лише у грудні 2003 р.

Проте за будь-яких обставин головною умовою встановлення дипломатичних відносин між двома державами є їхня спільна згода на здійснення цього акту. Ця згода здійснюється в будь-якій сприятливій для обох сторін міжнародно-правовій формі (це може бути договір, але частіше — обмін листами або нотами ідентичного змісту).

Слід зауважити, що Віденська конвенція про дипломатичні зносини оминає всі ці питання і містить лише одну чітко сформульовану норму: “Встановлення дипломатичних відносин між державами та заснування постійних дипломатичних представництв здійснюється за взаємною згодою” (ст. 2).

Розглядаючи питання про фактичне заснування дипломатичних представництв, слід мати на увазі, що тут можливі й такі варіанти, як існування на певному етапі

представництва тільки однієї із сторін, що домовилися про дипломатичні відносини (той же Кіпр або інша “мала держава” з огляду просто на брак людських ресурсів не в змозі дотримуватися на практиці принципу взаємності), а також досягнення домовленості про виконання дипломатичних функцій послами, призначеними за сумісництвом. “Акредитуюча держава може, повідомивши належним чином відповідні країни перебування, акредитувати главу представництва або призначити будь-якого члена дипломатичного персоналу, зважаючи на обставини, в одну чи декілька держав, якщо не заявлено заперечень із боку будь-якої країни перебування” (Віденська конвенція, ст. 5 п. 1). Такі випадки мають, як правило, перехідний характер. Так, від початку 90-х років Посол України у Фінляндії виконував функції Посла України в таких скандинавських країнах, як Швеція та Норвегія. Це тривало доти, доки у Стокгольмі та Осло були відкриті автономні дипломатичні установи.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини оперує терміном “представництво”, не розкриваючи його, проте сучасна практика вирізняє декілька видів дипломатичних представництв.

- *Посольства.* Це представництва найвищого дипломатичного класу. До них прирівнюються представництва Ватикану — нунціатури, а також представництва, якими обмінюються держави Британської співдружності. Такі представництва очолюють верховні (високі) комісари, які в дипломатичному корпусі обіймають ту саму позицію, що й послы.
- *Місії.* Вони вважаються представництвами другого (нижчого) класу. Їм відповідають за рангом папські інтернунціатури.
- *Дипломатичні представництва, які через ті чи інші обставини мають іншу назву і певні організаційні особливості.* Так, до об’єднання Німеччини у 1989 р. дипломатичні відносини між ФРН та НДР здійснювалися через їхні постійні представництва відповідно у Бонні та Берліні на підставі Договору про основи відносин між ФРН та НДР від 21 грудня 1972 р. А

Куба та США, не маючи між собою дипломатичних відносин узагалі, заснували так звані відділи інтересів: 10 кубинських дипломатів було призначено в такий відділ при посольстві у Вашингтоні, а 10 американських — у відділ інтересів при посольстві Швеції у Гавані. Офіційний дипломатичний статус за кордоном, у тому числі при ООН, мали представництва Організації визволення Палестини. Що ж до посольств та місій, то саме вони є загальноприйнятими, “стандартними” видами дипломатичних представництв держав в інших країнах.

Питання про те, якою має бути форма дипломатичного представництва, вирішується самими державами, вони ж на підставі взаємної згоди можуть змінити раніше визначений рівень і, скажімо, перетворити місію на посольство (ст. 2 Віденської конвенції). Таке перетворення свідчить лише про розвиток відносин між даними державами по висхідній лінії. Тут можна навести приклад україно-кіпрських відносин, коли в липні 2003 р. політичним керівництвом України було прийнято рішення про трансформування Генерального консульства України в Республіці Кіпр у Посольство України в Республіці Кіпр з огляду на традиційно дружні відносини між двома зовнішньополітичними партнерами та на той надзвичайно важливий факт, що на межі двох століть Кіпр упевнено посів перше місце серед іноземних інвесторів в економіку України. А з точки зору міжнародного права і посольства, і місії як органи рівноправних держав мають однаковий правовий статус, однакові привілеї та імунітет. Це стосується і осіб, які очолюють зазначені дипломатичні представництва.

Одним із найголовніших питань, що виникає після домовленості про обмін дипломатичними представництвами на рівні посольств чи місій, є питання про *призначення глав цих представництв*. Дана процедура регулюється нормами національного права держав, що домовляються, а також нормами міжнародного права. Такий самий порядок діє при призначенні першого глави даного

дипломатичного представництва та його наступників на цьому посту.

В сучасній міжнародній практиці загальноприйнятими є три основні класи глав дипломатичних представництв — *посли, посланники та повірені у справах*. Як правило, послы очолюють посольства, а посланники — дипломатичні місії. Повірені у справах можуть керувати роботою як посольства, так і місії, хоча найчастіше вони очолюють місії (якщо держави домовились обмежитися цим рівнем). Це — інститут, до якого звертаються за особливих обставин, коли, наприклад, стосунки між державами мають не зовсім дружній характер. У процедурі акредитування повірених у справах є свої особливості. Якщо послы та посланники акредитуються при главах іноземних держав, вручаючи їм вірчі грамоти, підписані главами акредитуючих держав, то повірені у справах призначаються, як правило, при міністрах закордонних справ країн перебування і замість вірчих грамот вручають останнім лише відповідні листи від імені своїх міністрів закордонних справ.

Від повірених у справах як самостійних керівників дипломатичних представництв (*charge d'affairs*), призначення яких здійснюється на постійній основі (до зміни класу), слід відрізнити тимчасових повірених у справах (*charge affairs ad interim*). Вони не становлять особливий клас, а лише тимчасово заступають главу представництва в тих випадках, коли він не може виконувати свої функції (відпустка, службове відрядження до центру тощо). Як правило, тимчасовими повіреними у справах призначаються дипломати, які за своїм рангом займають найвищий щабель після глави дипломатичного представництва, наприклад радники. Про призначення тимчасового повіреного у справах повідомляється міністерству закордонних справ країни перебування, що вважається достатнім для виконання цим дипломатом покладених на нього функцій.

Проте з моменту призначення і фактичного вступу на посаду послів, посланників та постійних повірених у справах має відбутися ціла низка юридично-протоколь-

них заходів, котрі чітко регламентуються як міжнародним правом, так і нормами національного законодавства.

Увесь процес призначення глави дипломатичного представництва, який називається *акредитацією*, складається із кількох етапів:

- добір кандидатури посла або посланника;
- запит на *агреман*, тобто згоду країни майбутнього перебування на призначення певної особи послом, посланником чи постійним повіреним у справах;
- видання акта внутрішнього права, що законодавчо оформлює призначення;
- одночасне (в обох столицях) офіційне повідомлення у ЗМІ про призначення;
- видача вірчих грамот;
- попередня аудієнція у міністра закордонних справ країни перебування після прибуття посла чи посланника та передання міністрові копій вірчих грамот;
- вручення вірчих грамот главі держави під час офіційної церемонії — і відтак початок дипломатичної місії даного представника.

Не применшуючи значення кожного із зазначених етапів, розглянемо докладніше вимоги, які висуваються міжнародним правом до вступника на посаду глави дипломатичного представництва.

Головна з них — запит зацікавленої держави на *агреман*. У ст. 4 Віденської конвенції це трактується таким чином: “Акредитуюча держава повинна переконатися в тому, що держава перебування дала *агреман* на ту особу, яку вона має намір акредитувати як главу представництва в цій державі”. І далі у п. 2 зазначається: “Держава перебування не зобов’язана повідомляти акредитуючій державі про можливі відмови в *агремані*”.

Важливо наголосити, що надання *агреману* або відмова в ньому стосується лише конкретної особи даного дипломатичного агента і жодною мірою не означає підтвердження, а тим паче перегляду раніше досягнутої домовленості між державами про встановлення дипломатичних відносин та обмін дипломатичними представництвами.

Більше того, для решти співробітників представництва взагалі не потрібно попередньої згоди країни перебування. Досить отримання лише в'їзної візи (там, де це вимагається) та офіційного повідомлення (нотифікації) про “призначення співробітників представництва, їхнє прибуття та про сімейний стан, про їхній остаточний від'їзд або про припинення їхніх функцій у представництві” (ст. 10 п. “а” Віденської конвенції). Запит на агреман та його отримання здійснюються через дипломатичні канали (міністерства закордонних справ та посольства держав-контрагентів). Якщо відповідь негативна або її нема взагалі (термін для відповіді зазвичай триває упродовж одного місяця), вся процедура запиту на агреман повторюється знову, доки буде отримано згоду щодо нової кандидатури.

Поряд із двома зазначеними правовими ситуаціями (необхідність агреману для глави представництва і по суті вільне призначення членів персоналу представництва акредитуючої держави) є ще третя — *проміжна*. Вона виникає при призначенні військових, військово-повітряних та військово-морських аташе. Віденська конвенція (ст. 7) передбачає, що країна перебування може запропонувати, щоби прізвища цих членів персоналу представництва заздалегідь повідомлялись їй для отримання згоди. Це не є отримання агреману в чистому вигляді, проте дуже схожа протокольна процедура. З агреманом для глави дипломатичного представництва її поєднує те, що згода має бути отримана з боку країн перебування ще до призначення цього посадовця; відмінність же полягає в тому, що вказана процедура не є загальнообов'язковою і не застосовується всіма державами. Деякі з них задовольняються звичайною нотифікацією, яка відбувається за тією самою схемою, що й для решти співробітників представництва. (Докладніше про інститут військових аташе в дипломатичній практиці дивись у розділі “Специфічні галузі дипломатії”.) Щодо глав представництв, то після отримання агреману та юридичного оформлення їхнього призначення згідно з конституційною процедурою акредитуючої держави посол або посланник, який направляється до місця своєї

служби, отримує підписаний главою держави та скріплений візою міністра закордонних справ особливий документ — *вірчі грамоти*.

Основне призначення та зміст цього документа — прохання вірити (звідси й назва) усім діям, заявам і письмовим актам, що виходять від даного посла чи посланника як вищої у країні перебування офіційної особи, що представляє акредитуючу державу. Вірчі грамоти мають характер загальних повноважень дипломатичного представника, котрі діють протягом усього періоду його перебування на посаді та поширюються на всі питання, що входять у функції представництва. Проте для підписання двосторонньої угоди чи договору з країною перебування, а також для ведення переговорів із третіми країнами, для участі в роботі міжнародних конференцій або органів міжнародних організацій посол, якому це може бути доручено, має дістати від свого уряду особливі повноваження.

Вірчі грамоти виписуються у двох примірниках. Оригінал укладається в конверт, що опечатується сургучною печаткою і вручається новим послом главі держави, якому адресовані вірчі грамоти, під час офіційної урочистої церемонії. Завірена копія вірчих грамот вручається як офіційне свідоцтво про прибуття посла при першому ж відвіданні ним міністра закордонних справ країни перебування. Зазвичай під час цієї зустрічі вручаються й відкличні грамоти. Подібно до вірчих вони теж адресуються главі держави перебування. У них повідомляється про рішення керівництва акредитуючої держави відкликати попереднього посла, у загальній формі вказується причина відкликання, висловлюється сподівання, що він своєю працею сприяв підтриманню й розвитку дружніх та взаємокорисних відносин між двома країнами. На цій самій зустрічі посол звертається з проханням про його прийом главою країни перебування і одночасно передає міністрові текст своєї промови на урочистій церемонії, що має відбутися. Проте не всі країни дотримуються зазначеної практики (маємо на увазі передання тексту майбутньої промови).

Сама процедура вручення вірчих грамот не регулюється міжнародним правом і в різних країнах відбувається відповідно до тамтешніх норм дипломатичного церемоніалу та протоколу. Цікавими є особливості цього дійства, насамперед у країнах з монархічними формами правління. Там уживаються такі архаїчні атрибути, як, наприклад, приїзд посла до королівського палацу не на авто, а в кареті, вбрання посла також має відповідати певним історичним традиціям тощо. Проте, хоч би як там було, урочистий акт вручення вірчих грамот породжує важливі правові наслідки.

По-перше, саме з цього моменту офіційно розпочинається дипломатична місія глави даного представництва. Всі наступні його дії та заяви розглядаються у країні перебування як такі, що зроблені від імені та за дорученням уряду акредитуючої держави.

По-друге, з моменту акредитації посла вся його діяльність уже не потребує якихось додаткових документів, що підтверджують його компетенцію. І нарешті, дата і час вручення вірчих грамот визначають не тільки час вступу посла на посаду, а й статус його колег по дипломатичному корпусу в питаннях визначення старшинства та можливого обіймання поста дуаена дипломатичного корпусу.

Тепер розглянемо обставини, за яких може відбуватися *припинення дипломатичної місії*. Зазначимо, що йтиметься як про припинення функцій окремих дипломатичних агентів зі складу представництва, так і про припинення діяльності самих дипломатичних представництв як органів акредитуючої держави.

Щодо припинення функцій дипломатичних агентів, то Віденська конвенція (ст. 43) передбачає два випадки:

- після повідомлення акредитуючою державою державу перебування про те, що функції дипломатичного агента припинено (переведення на іншу роботу, через хворобу або у зв'язку з виходом у відставку);
- після повідомлення державою перебування акредитуючу державу, що згідно з п. 2 ст. 9 вона відмовляється визнавати дипломатичного агента співробітником

представництва. У пункті 1 згаданої статті останнє поняття тлумачиться так: “Держава перебування може в будь-який час, не будучи зобов’язана мотивувати своє рішення, повідомити акредитуючу державу, що глава представництва або будь-який із членів дипломатичного персоналу представництва є *persona non grata* або що будь-який інший член персоналу представництва є неприйнятним. У такому разі акредитуюча держава повинна відповідно відкликати дану особу або припинити її функції у представництві. Ту або іншу особу може бути оголошено *persona non grata* або непринятною до прибуття на територію держави перебування”.

Причини оголошення *persona non grata* або особою непринятною можуть бути різні. Проте всі вони зводяться, як правило, до одного знаменника. Це брутальна неповага до законів та звичаїв країни перебування, втручання в її внутрішні справи, зловживання дипломатичними привілеями та імунітетами, заяви, які розцінюються як нетактовні або образливі щодо країни перебування, тощо. Все це зазвичай кваліфікується як “діяльність, що є несумісною із статусом дипломатичного агента”, наслідком чого і є вимога до акредитуючої держави відкликати даного дипломата або припинити його функції у представництві.

З юридичної точки зору оголошення того чи іншого співробітника дипломатичного персоналу або навіть глави представництва персоною *non grata* не веде автоматично до припинення діяльності самих дипломатичних представництв, оскільки воно має суто персональний характер. Проте на практиці це нерідко призводить до ускладнення відносин між країнами, оскільки на будь-яке відкликання країна-контрагент завжди уживає адекватних заходів.

Крім наведених підстав для припинення діяльності дипломатичних агентів, існує ще ціла низка причин умовно-об’єктивного характеру. Так, у країнах з монархічною формою правління особиста місія автоматично припиняється через смерть самого посла або глави держави,

який направив чи прийняв посла. В таких випадках для поновлення місії вважається необхідним вручити нові вірчі грамоти — або новим послом, або новому главі держави перебування. Що ж до країн із республіканською формою правління, то смерть президента або закінчення терміну його діяльності на цьому посту як в акредитуючій державі, так і у країні перебування не викликає необхідності вручення нових вірчих грамот чинними послами. Їхня особиста місія може тривати, якщо тільки новий глава держави не прийме рішення про заміну послів за кордоном у зв'язку з приходом до влади нової адміністрації.

Припинення діяльності дипломатичних представництв як органів держави за кордоном може відбуватися в таких випадках:

- коли дипломатичні відносини між двома державами розірвано й тимчасово призупинено;
- коли між ними виник стан війни;
- коли в акредитуючій державі або країні перебування відбуваються докорінні соціально-економічні та політичні зміни і нове державотворення не висловлює наміру продовжувати дипломатичні відносини;
- коли одна з двох держав, що підтримують між собою дипломатичні відносини, перестає існувати як суб'єкт міжнародного права і, об'єднуючись з іншою, утворює новий суб'єкт міжнародного права.

Варто наголосити, що незалежно від змін чи ускладнень, що можуть виникнути у дипломатичних відносинах між двома державами аж до їх припинення, зберігаються права та відповідні обов'язки держав щодо приміщень дипломатичних представництв, іншого рухомого та нерухомого майна, а також самих дипломатичних агентів, які ще не залишили країну перебування.

Так, відповідно до ст. 44 Віденської конвенції країна перебування зобов'язана навіть у випадку збройного конфлікту "надати допомогу, необхідну для найшвидшого виїзду осіб, які користуються привілеями та імунітетами і не є громадянами держави перебування, та членів сімей таких осіб, незалежно від їхнього громадянства. Вона має, зокрема, надати в разі необхідності в їхнє роз-

порядження перевізні засоби, потрібні для них самих та перевезення їхнього майна”. А у ст. 45 Конвенції передбачено, що у випадку розірвання дипломатичних відносин між двома державами або остаточного чи тимчасового відкликання представництва:

- держава перебування повинна, навіть у разі збройного конфлікту, поважати й охороняти приміщення представництва разом із майном та архівами;
- акредитуюча держава може ввірити охорону приміщень свого представництва разом з його майном та архівами третій державі, прийнятній для держави перебування;
- акредитуюча держава може ввірити захист своїх інтересів та інтересів своїх громадян третій державі, прийнятній для держави перебування.

Таким чином, як міжнародне право, так і норми національних законодавств держав світового співтовариства досить детально регламентують процеси встановлення дипломатичних відносин і відкриття та припинення діяльності дипломатичних місій. Всі ці правила мають принципово важливий характер, і неухильне дотримання їх, безперечно, позитивно впливає на зовнішньополітичний імідж кожної держави як суб'єкта міжнародного права.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Назвіть головні передумови встановлення дипломатичних відносин між двома державами.

Схарактеризуйте види дипломатичних представництв згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини.

Назвіть класи голів дипломатичних представництв відповідно до чинних норм дипломатичного права.

Які основні процедурні етапи процесу призначення (акредитації) глави дипломатичного представництва?

Чим відрізняються вірчі грамоти посла від особливих повноважень?

За яких обставин відбувається припинення діяльності дипломатичного агента, дипломатичної місії в цілому?

ДИПЛОМАТИЧНІ ІМУНІТЕТИ І ПРИВІЛЕЇ

Характеризуючи міжнародно-правову сутність дипломатичних імунітетів та привілеїв (далі — ДІП), слід насамперед наголосити, що це особливі права, які країна перебування надає дипломатичним представництвам та персоналу акредитованої держави з метою сприяння виконанню їхніх місій. Найважливішими дипломатичними імунітетами і привілеями є:

- *недоторканність дипломатичних представництв та дипломатичного персоналу;*
- *недоторканність архівів, кореспонденції;*
- *імунітет від юрисдикції та можливого притягнення дипломата до кримінальної відповідальності;*
- *пільги при проходженні митного та прикордонного контролю;*
- *звільнення від деяких видів податків тощо.*

Як один із найсуттєвіших інститутів права зовнішніх зносин і повсякденної дипломатичної практики, ДІП, здавалося б, мали являти собою найбільш консервативне коло правових норм та звичаїв, де все детально розписано і скріплено значною кількістю міжнародних договорів. Такими є, зокрема, Віденський протокол 1815 р. (Віденський регламент) про класи дипломатичних представників, Аахенський протокол 1818 р., Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928 р., Конвенція

про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 р., Угода між ООН та США про місцезнаходження центральних установ ООН 1947 р., Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р., Віденська конвенція про спеціальні місії 1969 р., Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, 1973 р., Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р. Окремі аспекти правового статусу дипломатичних представництв та їхнього персоналу регулюються також двосторонніми угодами, підписання яких передбачено пунктом "б" ст. 47 Віденської конвенції 1961 р. Цей пункт надає можливість державам як обмежувати, так і розширювати ДІП у стосунках між собою на основі принципу взаємності.

Водночас не можна стверджувати, що наявна договірна мережа статусу дипломатичних представництв та їхнього персоналу цілком відповідає сучасним потребам. Адже за час, що минув від прийняття Віденської конвенції 1961 р., у міжнародному житті відбулися разючі зміни, які не могли не позначитися і на дипломатичній практиці, зокрема на ДІП.

Так, в усьому світі значно зросла кількість дипломатичних представництв, їхнього персоналу, а відтак розширилася система квот. У складі дипломатичних представництв з'явилися фахівці, які за своїм статусом не є професійними дипломатами. При дипломатичних представництвах створюються різні допоміжні органи, котрі не мають прямого стосунку до дипломатичної діяльності, зокрема служба внутрішньої охорони. Складнішими та різноманітнішими стали функції дипломатичних представництв, набув поширення попереджувальний порядок пересування дипломатів, виникли нові засоби пересилання дипломатичної пошти, не передбачені Конвенцією. І це далеко не повний перелік того нового, що за останні понад 40 років дала дипломатична практика і що потребує правового регламентування. Зокрема, в

Конвенції є питання, що стосуються ДІП, які не дістали належного вирішення (статус дипломатичних кур'єрів) або ж не згадуються взагалі (імунітет тимчасової резиденції дипломата, статус внутрішньої охорони, поняття дипломатичного притулку). Такі прогалини у правовому регулюванні є потенційним джерелом конфліктних ситуацій у стосунках між державами.

Отже, існує нагальна необхідність подальшої кодифікації норм дипломатичного права, певної ревізії Віденської конвенції 1961 р. Значну роботу в цьому напрямі здійснює Комісія міжнародного права ООН із підготовки проекту статей про статус дипломатичного кур'єра та дипломатичної пошти, що не супроводжується дипломатичним кур'єром.

Розглянемо детальніше найбільш уживані в повсякденній практиці дипломатичні імунітети та привілеї, застосування яких без особливих труднощів регламентується Віденською конвенцією 1961 р.

Одним із найважливіших дипломатичних імунітетів є, безперечно, імунітет, який забезпечує недоторканність дипломатичного представництва. Відповідно до Віденської конвенції приміщення представництва — це будинок (або ж його частина), в якому розміщується представництво. Це стосується й резиденції глави представництва незалежно від того, хто володіє правом власності на неї, а також земельної ділянки, що обслуговує цей будинок чи його частину. До поняття “земельна ділянка” згідно з Коментарем Комісії міжнародного права ООН входять також сад і автостоянка, що належать представництву. Загалом цей дипломатичний імунітет регламентується ст. 22 згаданої Конвенції. В ній роз'яснюється, що приміщення представництва є недоторканими. Власті держави перебування не можуть проникнути в ці приміщення інакше як із дозволу глави представництва. Заборона входити в них без такого дозволу має абсолютний характер. Це правило не має винятків, і його необхідно дотримуватися навіть у випадку пожежі в дипломатичному представництві або захоплення його терористами. Недопустимість доступу місцевих властей до

приміщень дипломатичного представництва без згоди його глави виключає тим самим можливість здійснення таких примусових заходів, як обшук, арешт, реквізиція, та виконавчих дій.

Забезпечуючи недоторканність приміщень дипломатичного представництва, держава перебування зобов'язана запобігати діям місцевих властей, які можуть завдати шкоди, порушити спокій або принизити гідність дипломатичного представництва. Йдеться про абсолютно свідомі ворожі акції з боку місцевих властей. Їхні дії, які тією чи іншою мірою зачіпають інтереси дипломатичного представництва, проте не направлені саме проти нього і є результатом звичайної функціональної діяльності (громадські роботи у безпосередній близькості від приміщень представництва, тимчасове вимкнення з технічних причин електроенергії, телефонного зв'язку тощо), не можуть розцінюватись як порушення недоторканності приміщень.

Ще одним аспектом поняття “недоторканність приміщень” є зобов'язання держави перебування забезпечувати захист дипломатичних представництв від зазіхань приватних осіб. Це зобов'язання вбирає в себе два компоненти: 1) організацію місцевими органами влади в разі необхідності фізичної охорони дипломатичного представництва, убезпечення його від будь-яких нападів, вторгнень тощо із боку приватних осіб; 2) у випадку вчинення таких дій — проведення розслідування та покарання винних, а також забезпечення компенсації заподіяної шкоди. Охорона приміщень дипломатичних представництв здійснюється, як правило, спеціальними поліцейними або військовими підрозділами.

Особливе місце серед ДІП посідає особиста недоторканність. Це найголовніший дипломатичний імунітет, з якого випливають усі інші імунітети та привілеї дипломата. Він регламентується ст. 29 Віденської конвенції 1961 р. та передбачає захист дипломата від арешту або затримання місцевими органами влади. Слід зазначити, що випадки порушення цієї статті Конвенції трапляються, хоча й рідко. Час від часу засоби масової інформації

повідомляють про затримання в країні *A* дипломата *B*, що майже на сто відсотків означає лише те, що згадана особа займалася діяльністю, несумісною з її статусом, і в компетентних органів держави перебування були всі підстави для її затримання.

До поняття цього дипломатичного імунітету входить посилений захист дипломата від зазіхань приватних осіб. Як у теорії міжнародного права, так і на практиці дотримання країною перебування даного зобов'язання завжди розглядалось як найголовніша умова забезпечення нормальної діяльності дипломатів. Проте за останні два десятиліття у зв'язку з різкою активізацією міжнародного тероризму виникла стійка тенденція до зростання різного роду зазіхань на життя, честь і гідність дипломатів. Дипломати являють собою зручну мішень, оскільки вони уособлюють акредитуєчу державу, виступають її символом, і, як наслідок, будь-який випадок із ними одразу привертає увагу світової громадськості.

За прикладами ходити далеко не потрібно: хто у світі на початку 1997 р., хіба що крім фахівців, знав про перуанську ультраліву марксистсько-ленінську повстанську організацію "Тупак Амару"? Однак після захоплення її членами резиденції японського посла в Лімі, де тоді відбувався офіційний прийом з участю понад ста іноземних послів, урядовців Перу та інших країн, і утримання зазначених осіб як заручників президент Перу А. Фухіморі змушений був розпочати переговори з терористами, а світові ЗМІ щоденно передавали репортажі з місця події. А терористам, власне, це й було потрібно. Непоодинокими, на жаль, стали випадки захоплення як заручників представників дипломатичних кіл (а іноді й фізичного їх знищення) у Багдаді, після початку військової операції США та союзницьких сил у березні 2003 р.

Зростання тероризму зумовило необхідність розгляду в ООН питання про посилення безпеки дипломатів. Уперше воно порушувалося ще на XXII сесії Генеральної асамблеї ООН, згідно з рішенням якої Комісія міжнародного права ООН підготувала відкриту для підписання в 1979 р. Конвенцію про запобігання і покарання злочинів

проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів.

Особливе місце у питанні особистої недоторканності дипломата посідає його непідсудність законам країни перебування. Це регламентується ст. 31 Віденської конвенції, яка не залишає жодних сумнівів щодо тлумачення імунітету дипломатів від кримінальної та адміністративної юрисдикції країни перебування. Проте не зовсім бездоганними, на думку багатьох фахівців, є положення цієї статті, які передбачають певні обмеження імунітету дипломата у тих аспектах, що стосуються його цивільної відповідальності. Такі обмеження вже не відповідають сучасній дипломатичній практиці. Свого часу, зокрема у XVIII—XIX ст., дипломати нерідко притягалися до суду, оскільки багато хто з них володів нерухомістю у країні перебування, займався торгівлею або приватною професійною діяльністю, давав і брав гроші в борг тощо. Сьогодні переважна більшість держав забороняє своїм дипломатам усе перелічене. А участь дипломатів у судових справах, пов'язаних зі спадщиною, трапляється надзвичайно рідко.

Тут виникає слушне запитання: чи не призводить звільнення дипломата від кримінальної, адміністративної та цивільної юрисдикції у країні перебування до його цілковитої безкарності у випадку здійснення ним будь-яких правопорушень? Віденська конвенція (ст. 31, 32) дає відповідь і на це запитання. Якщо узагальнити всі пункти зазначених статей, можна зробити висновок, що існує дві можливості забезпечення реального покарання дипломата. Перша полягає в тому, що імунітет дипломатичного агента від юрисдикції країни перебування не звільняє його від юрисдикції акредитуючої держави. Друга можливість передбачає те, що від імунітету юрисдикції дипломатичного агента може відмовитися акредитуюча держава. Це робиться без його згоди, і дипломат зобов'язаний підкоритися прийнятому рішення. Пригадаємо трагічний випадок у Вашингтоні наприкінці 1996 р., коли внаслідок автомобільної аварії з вини грузинського дипломата загинула 16-річна громадянка США. Дипло-

мат, як було доведено, кермував своє авто у стані алкогольного сп'яніння, і на вимогу Держдепартаменту США МЗС Грузії змушене було позбавити його імунітету. Отож дипломатові довелося нести кримінальну відповідальність за американськими законами.

До імунітету особистої недоторканності дипломата належить також митний імунітет, який складається з трьох основних компонентів: безперешкодного ввезення та вивезення предметів особистого користування; звільнення вказаних предметів від митного оподаткування; звільнення, у вигляді загального правила, особистого багажу від митного огляду.

Імунітет особистої недоторканності дипломата поширюється і на недоторканність його приватної резиденції (ст. 30 Віденської конвенції). Ідеться насамперед про житлові приміщення, в яких мешкають дипломат та його родина, дачу, а також номер у готелі, купе у потязі, каюту на судні під час пересування дипломата по території країни перебування у зв'язку з виконанням його дипломатичної місії.

Віденська конвенція (ст. 30) передбачає недоторканність паперів та кореспонденції дипломата в тій мірі, в якій забезпечується недоторканність архівів, документів та офіційної кореспонденції дипломатичного представництва. Це означає, що папери та кореспонденція дипломата не підлягають затриманню, розпечатуванню, використанню місцевими властями з офіційною метою і мають бути захищені від зазіхань приватних осіб.

Дуже важливим є *імунітет дипломатичних засобів пересування*. Це будь-які транспортні засоби — сухопутні (як правило, автомобільні), повітряні та водні, які належать, орендуються або передаються для регулярного користування дипломатичним представництвом, співробітникам представництв та членам їхніх сімей. Номерні знаки спеціальних серій є необхідним атрибутом дипломатичних засобів пересування, що вказують на наявність відповідних імунітетів. Тому відмова у видачі таких знаків або їх вилучення органами влади країни перебування рівноцінні відмові в імунітеті на дипломатичні засоби пе-

ресування. Цей імунітет регулюється двома статтями Віденської конвенції (22 та 30) і означає, що дипломатичний засіб пересування не підлягає обшуку, реквізиції, арешту й виконавчим діям. Зазначений імунітет поширюється на засоби пересування співробітників адміністративно-технічного персоналу та членів їхніх сімей (ст. 37). Що ж до обслуговувального персоналу, то Конвенцією цього не передбачено.

Надзвичайно важливим дипломатичним імунітетом є свобода зносин дипломатичного представництва та дипломатичних агентів з акредитуючою країною. У дипломатичній практиці з давніх давен склалося правило, згідно з яким держава перебування зобов'язана створити іноземному дипломатичному представництву всі необхідні умови для безперешкодного зв'язку зі своїм урядом. Неодмінним аспектом таких зносин є можливість здійснення дипломатичним представництвом таємного зв'язку із Центром. Зобов'язання дозволяти та забезпечувати вільні зносини покладається і на треті країни, через територію яких офіційна кореспонденція дипломатичного представництва перевозиться транзитом (ст. 40 Віденської конвенції).

Відповідно до зазначеної статті та ст. 27 звільнення дипломатичної пошти від розпечатування та затримання має абсолютний характер. Хоча слід зауважити, що в дипломатичній практиці більшості держав виникла тенденція до обмеження імунітетів дипломатичної пошти. Отож за наявності серйозної підозри щодо використання дипломатичної пошти зі злочинною метою держава перебування має право вимагати її розпечатування, а в разі відмови — повернути її відправникові.

Такими є найбільш уживані в сучасній дипломатичній практиці дипломатичні імунітети та привілеї. Проте їхня характеристика була б неповною без висвітлення (бодай стисло) генеральної тенденції їхнього розвитку. Річ у тім, що провідні країни світу, насамперед США, Канада, Франція та Велика Британія, за останні роки дедалі чіткіше проводять політику загального обме-

ження норм адміністративного права. Існує кілька причин такого підходу.

По-перше, однією з причин обмеження ДІП є *внутрішньополітичні міркування*, прагнення керівних органів держав перебування адекватно реагувати на протести громадськості, викликані численними випадками зловживань ДІП із боку іноземних дипломатичних представництв та їхніх окремих співробітників. Саме цим керувались уряди США, Великої Британії та Канади, які нещодавно у відповідь на численні й, по суті, безкарні порушення правил дорожнього руху іноземними дипломатами ввели нові правила, що допускають адміністративну відповідальність дипломатів. Однією з причин того, що у закон США про дипломатичні зносини 1978 р. було введено положення, згідно з яким співробітники іноземних дипломатичних представництв зобов'язані доводити в американському суді наявність у них дипломатичного імунітету, було зростання кількості зловживань із боку дипломатів з метою особистого збагачення.

По-друге, тенденція до обмеження обсягу ДІП досить часто зумовлюється необхідністю боротьби зі збільшенням випадків *терористичних актів*, причетність до яких дипломатичних представництв нерідко є очевидною. Так, унаслідок лондонського інциденту у квітні 1984 р., коли пострілами з вікна Лівійського народного бюро було вбито жінку-констебля, уряд Великої Британії підготував так звану "Білу книгу", що містить десятки рекомендацій щодо обмеження ДІП та посилення вимог до іноземних дипломатичних представництв. Уряд М. Тетчер звернувся до урядів західноєвропейських країн, США та Канади із закликом підтримати пропозиції Форін Оффіс, спрямовані на обмеження ДІП. Особливо відчутними обмеження ДІП стали у США після сумнозвісних терористичних нападів на споруди Всесвітнього торговельного центру 11 вересня 2001 р.

І, нарешті, певну роль у політиці обмеження ДІП відіграє прагнення урядів провідних західних країн забезпечити власні *економічні інтереси*. Виходячи із цього США у 1985 р. ввели, під загрозою позбавлення права користувати-

ся автомобілями, обов'язкове страхування дипломатичних засобів пересування. У 1987 р. Велика Британія прийняла закон, згідно з яким Форін Оффіс дістало право обмежувати кількість помешкань, що використовуються під дипломатичні представництва, на які поширюються ДІП. Наслідком цього стали зростання оплати за комунальні муніципальні послуги, збільшення різноманітних податків.

Загалом у таких країнах, як Австрія, Аргентина, Бельгія, Велика Британія, Єгипет, Італія, Нідерланди, Пакистан, США, Франція, ФРН, дедалі більшу підтримку має доктрина *обмеженого імунітету держав*. Здійснювана на підставі цієї доктрини із середини 1970-х років судова практика створила такі прецеденти, як розгляд судами позовів приватних фірм до дипломатичних представництв, накладення судами арештів на банківські рахунки посольств.

Низка обмежень ДІП, уведених за останні роки у США, — результат прагнення американської сторони досягти додаткових переваг завдяки скрупульозному застосуванню принципу взаємності.

Все це є ще одним свідченням того, що дипломатичні імунітети та привілеї — надзвичайно чутлива категорія повсякденної дипломатичної практики. Вміле користування ними значно полегшує дипломатам виконання їхніх професійних завдань. І навпаки, нехтування чи зловживання ДІП можуть завдати значної шкоди як окремому дипломатові, так і акредитуючій державі.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Назвіть міжнародні конвенції, що нормують дипломатичні привілеї та імунітети.

Що таке дипломатичний притулок?

Розкрийте зміст поняття “недоторканність приватної резиденції дипломатичного агента”.

В яких випадках компетентні органи держави перебування можуть вимагати розпечатування дипломатичної пошти?

Назвіть основні тенденції розвитку ДІП на сучасному етапі.

Схарактеризуйте сутність поняття “доктрина обмеженого імунітету держав”.

ФУНКЦІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ ТА ЗАСОБИ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ

Формування загальноприйнятих правових та протокольних засад різнопланових аспектів дипломатичної практики було започатковане ще Віденським конгресом 1815 р. та Аахенським міжнародним протоколом 1818 р. Поступово склалися три стійкі напрями діяльності дипломатичних представництв (у науковій літературі їх називають функціями), котрі нині набули канонічного характеру: *ведення переговорів, дипломатичний захист та інформаційна діяльність*. На думку провідного українського фахівця в галузі дипломатичного та консульського права К. Сандровського, до цих функцій необхідно додати ще одну — *представництво*. Загалом Віденська конвенція про дипломатичні зносини у ст. 3 чітко регламентує функції дипломатичного представництва. У розділі 3 ми вже докладно розглянули це питання. Звичайно, кожна держава доповнює положення Конвенції власним тлумаченням з огляду на традиції та специфіку національної дипломатичної служби.

Так, 22 жовтня 1992 р. розпорядженням Президента України було затверджене “Положення про дипломатичне представництво України за кордоном”. Згідно з цим документом функції дипломатичного представництва нашої держави охоплюють:

- *представництво України в державі перебування та підтримання з цією державою офіційних відносин;*

- захист інтересів України, прав та інтересів її громадян та юридичних осіб у державі перебування;
- ведення переговорів з урядом держави перебування;
- з'ясування всіма законними засобами становища і подій у державі перебування та інформування про них відповідних органів України;
- поширення у державі перебування інформації про становище в Україні та події міжнародного життя;
- заохочення дружніх відносин між Україною і державою перебування та розвитку їхнього співробітництва в галузях економіки, культури і науки.

Функцію представництва, очевидно, можна вважати основною для кожного посольства чи місії, оскільки в ній зосереджується все те, заради чого вони створюються за кордоном. Саме ці осередки здійснюють дипломатичне представництво за дорученням своєї держави та від її імені з усіх питань офіційних відносин із країною перебування.

Проте представництво як функція може мати й вужче значення. Особливо це помітно у питаннях *протокольного, церемоніального характеру*. В таких випадках перед посольством не ставляться безпосередні завдання ведення переговорів, збирання інформації про країну перебування, захисту прав та інтересів держави, її громадян і юридичних осіб, здійснення інших практичних заходів. Посольство тут представляє державу на різних офіційних заходах, урочистих церемоніях, присвячених національним святкам, визначним ювілейним датам, важливим державним подіям тощо. Ці заходи можуть улаштовуватись або країною перебування (і тоді посол бере участь у них саме як представник своєї держави), або акредитуючою державою, коли посол від її імені влаштовує прийом та організовує інші офіційні заходи. На них присутні офіційні особи країни перебування та представники інших держав, з якими держава посла підтримує нормальні дипломатичні стосунки.

На відміну від інших функцій представництво у його вужчому значенні здійснюється, як правило, главою дипломатичного представництва, а не всіма його співробітни-

ками. Посол і нині офіційно призначається та акредитується на рівні глав держав, проте у своїй повсякденній діяльності він практично представляє насамперед уряд і діє під його керівництвом.

Загалом варто наголосити, що ідея представництва з моменту свого заснування в епоху абсолютних монархій значно трансформувалась, і сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву, що посол (і взагалі дипломатичний агент) представляють державу, яка їх направила, а не конкретну особу в цій державі, хоч би який високий пост вона обіймала. Шоправда, і в сучасній дипломатії трапляється використання інституту особистих представників глав держав та урядів (не плутати з інститутом *послів з особливих доручень*). Так, у квітні 1974 р. на траурній церемонії з приводу смерті президента Франції Ж. Помпіду прем'єр-міністр Великої Британії Г. Вілсон представляв уряд країни, а англійську королеву Єлизавету II — її чоловік, принц Філіпп. Крім того, якщо раніше в міжнародному праві, зокрема у ст. 2 Віденського регламенту від 19 березня 1815 р., передбачалося, що лише “посли та папські легати або нунції вважаються представниками своїх монархів”, і, відповідно, тільки вони мали право на особливі імунітети й привілеї у країні перебування, то сьогодні функція представництва у ширшому значенні здійснюється по суті всім його складом — в обсязі тих чи інших службових обов'язків.

Далі, в порядку переліку функцій дипломатичних представництв як у Віденській конвенції, так і в національному законодавстві йде *функція дипломатичного захисту*. Вона передбачає захист прав і законних інтересів акредитуючої держави, її громадян та юридичних осіб, що перебувають на території країни акредитації посольства. Дипломатичний захист полягає насамперед у тому, що посольство надає консультації своїм громадянам з усіх питань, що стосуються їхнього перебування в даній країні, робить різноманітні запити з приводу захисту інтересів своєї держави та її громадян, а в необхідних випадках — протести та подання органам влади країни перебування.

У наш час захист прав та інтересів громадян, що перебувають (чи мають справи) за кордоном, практично на

99 відсотків здійснюється консульськими відділами посольств або самостійними консульськими установами конкретної держави, і лише в особливо серйозних та політично вагомих випадках відповідні кроки робляться від імені дипломатичного представництва в цілому.

З міжнародно-правового огляду функція дипломатичного захисту може здійснюватися за дотримання певних умов. У тексті Віденської конвенції це описується лише у загальній формі. Так, у п. 1 “б” ст. 3 говориться, що такий захист має здійснюватися “в межах, що допускаються міжнародним правом”. Проте існуюча практика дає змогу уточнити цей напрям роботи представництва і сформулювати чотири головні умови, що роблять дану функцію правомірною.

По-перше, при здійсненні функцій дипломатичного захисту недопустимо вдаватися до будь-яких кроків, які можна було б розцінювати як спробу втручання у внутрішні справи країни перебування.

По-друге, перш ніж застосовувати всі передбачені засоби дипломатичного захисту, посольство має переконатися в тому, що громадянам чи юридичним особам його держави відмовлено в судовій чи іншій формі захисту згідно з чинним законодавством країни перебування, або всі засоби, передбачені цим законодавством для відновлення порушених прав, уже вичерпано, і це не дало бажаних результатів.

По-третє, дипломатичний захист може надаватися посольством тільки фізичним і юридичним особам акредитуючої держави. Апатриди та біпатриди (тобто особи без громадянства взагалі та особи, які є громадянами двох і більше країн одночасно), а також громадяни і установи іноземної держави, як правило, не можуть розраховувати на заступництво чи сприяння іншого посольства, якщо це не викликано крайньою необхідністю і не є предметом спеціальної домовленості, як це передбачено статтями 45 та 46 Віденської конвенції про дипломатичні зносини. Зокрема, у ст. 46 зазначається: “Акредитуюча держава може, за попередньою згодою держави перебування і на прохання третьої держави, не представлені в державі

перебування, взяти на себе тимчасовий захист інтересів цієї третьої держави та її громадян”.

І нарешті, право на дипломатичний захист є виключним правом держави. Тобто тільки акредитуюча держава приймає рішення (на рівні посольства, місії або консульства), чи вживати їй певних заходів щодо органів влади країни перебування, і якщо так, то в якому обсязі та в якій формі.

Дипломатичний захист є, мабуть, найскладнішою функцією, що вимагає надзвичайно скрупульозного дотримання всіх вищезгаданих умов. Пояснюється це тим, що кожна юридична й фізична особа підлягає юрисдикції держави, на території якої вона в даний момент мешкає. Це звичайно стосується і громадян іноземних країн, котрі перебувають на чужій території та зобов'язані підкорятися законодавству приймаючої держави. В результаті такої колізії створюється реальна ситуація, коли іноземці, з правової точки зору, перебувають під юрисдикцією двох законодавств — вітчизняного та приймаючої держави. За цих умов функція дипломатичного захисту, що здійснюється посольством у країні перебування, в жодному разі не повинна суперечити місцевому законодавству. Запорукою успіху тут є глибоке знання міжнародно-правових норм, вдале їх поєднання із правовими нормами країни перебування.

Наступною функцією посольств та місій, яка, безперечно, найтісніше пов'язана з ідеєю дипломатії, є *функція ведення переговорів з урядом країни перебування. Під веденням переговорів слід розуміти як звичайні робочі контакти посольства з міністерством закордонних справ країни перебування, під час яких обговорюються ті чи інші поточні питання взаєностосунків між двома країнами, так і власне переговори, метою яких є підписання відповідного двостороннього міжнародного договору.*

У першому випадку переговори веде, як правило, не сам посол, а за його дорученням хтось із співробітників дипломатичного персоналу представництва. Власне переговори веде посол особисто, причому для їх ведення та прийняття тексту двостороннього договору, що є голов-

ним результатом таких переговорів (у тому числі парафування договору), від посла не вимагається спеціальних повноважень — він має на це право в силу самого факту акредитації як посла у країні перебування. Проте для підписання договору, якщо це доручено зробити послу, необхідні належним чином оформлені повноваження (ст. 7 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.). Це стосується не тільки двосторонніх переговорів, а й тих, що проводяться в рамках багатосторонньої міжнародної конвенції, якщо послу доручено брати участь у них як представникові своєї країни.

Особливого значення в наш час набув такий вид дипломатії, як *переговори на найвищому рівні* (summit). У доктрині міжнародного права та сучасній дипломатичній практиці вже давно визнано, що саме такого типу переговори виступають найбільш ефективним засобом розв'язання найскладніших питань міжнародного життя. Проте це зовсім не означає, що традиційні методи дипломатії втрачають своє значення. І сьогодні дипломатичні представництва залишаються головними та постійними каналами зв'язку між державами-контрагентами. До того ж, крім звичайних, уже цитованих за статтею 3 Віденської конвенції функцій, дипломатичні представництва, як і інші ланки дипломатичної служби тих чи інших держав, проводять велику роботу з підготовки самих зустрічей та переговорів на найвищому рівні, а також щодо міжнародно-правового оформлення рішень, що на них приймаються.

І нарешті, за останні десятиліття надзвичайно зросла роль *інформаційної функції* дипломатичних представництв. Посольства та місії завжди були важливими та надійними джерелами інформації про найрізноманітніші аспекти життя країни перебування. Необхідно наголосити, що здобуття такої інформації має здійснюватися лише законними засобами відповідно до норм міжнародного права, зокрема п. 1 “д” ст. 3 Віденської конвенції 1961 р. Звичайно, без сприяння з боку країни перебування дипломатичним представництвам здійснювати цю функцію було би практично неможливо.

Від перших років незалежності Україна прагнула створити для іноземних дипломатичних представництв максимум можливостей для отримання об'єктивної інформації про нашу державу. При цьому МЗС України, інші органи не тільки з розумінням ставляться до запитів, що виникають у зв'язку з цим, а й із власної ініціативи проводять значну роботу щодо якнайширшого ознайомлення іноземних дипломатів з усіма аспектами нашої дійсності. З цією метою Управління державного протоколу МЗС України регулярно організовує подорожі глав іноземних дипломатичних представництв в окремі регіони нашої країни, влаштовує культурно-ознайомчі екскурсії. Суттєву роль у наданні іноземним дипломатам, акредитованим у Києві, правдивої, змістовної та аналітичної інформації відіграє Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, яка діє при Київській міській державній адміністрації.

Нарешті, самі дипломатичні представництва широко користуються такими звичайними засобами отримання інформації, як ретельна обробка численних друківаних видань, зокрема періодичної преси, а також іншої інформації, що проходить по каналах ЗМІ. До того ж іноземні дипломати беруть участь у прийомах, прес-конференціях, військових парадах, переглядах вистав тощо, які влаштовуються органами державної влади країни перебування. За останні роки стали традицією виступи глав дипломатичних представництв, акредитованих в Україні, перед професорсько-викладацьким та студентським складом Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Дипломатичної академії України при МЗС України.

Про посилення ролі інформаційної функції в загальнодипломатичній діяльності українських посольств свідчить Указ Президента України від 20 лютого 2006 р. "Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України". Цей документ, зокрема, передбачає, що Міністерство закордонних справ України разом із Міністерством культури та туризму, Міністерством освіти і науки, Міністерством у спра-

вах сім'ї, молоді та спорту, Державним комітетом телебачення та радіомовлення мають спільними зусиллями організувати роботу таких центрів у державах перебування. Основними завданнями культурно-інформаційних центрів формулюються такі: сприяння розвиткові міжнародного співробітництва України з державою перебування в галузях культури, освіти, науки й техніки, туризму, фізичної культури і спорту; поширення в державі перебування інформації про Україну; ознайомлення громадян держави перебування з історією і культурою України; сприяння вивченню української мови на території цієї держави; підтримання зв'язків з українцями за кордоном, сприяння задоволенню їхніх культурно-мовних, інформаційних та інших потреб; поширення інформації про туристичні можливості та привабливість України, сприяння співробітництву з державою перебування у туристичній галузі тощо. Керівник центру призначається і звільняється з посади міністром закордонних справ України за погодженням із відповідними міністерствами та відомствами. До речі, за своєю посадою керівник центру є радником або першим секретарем закордонної дипломатичної установи України.

Крім міжнародно-правового забезпечення, для успішної роботи посольств та місій необхідна й належна *матеріально-технічна база*, тобто ті конкретні засоби та можливості, з допомогою яких дипломатичне представництво могло б ефективно здійснювати свої функції.

Головним із таких засобів є, звичайно, *приміщення дипломатичного представництва*. Як правило, посольство або місія іноземної держави розміщується у столиці країни перебування. Винятком є, мабуть, тільки Ватикан. На його крихітній території просто фізично не могли б розміститися дипломатичні представництва, тому вони розташовуються в Римі, тобто, якщо підходити формально, в іншій країні. Проте нерідко деякі офіційні установи акредитованої держави, що є структурною частиною дипломатичного представництва, розміщуються не у столицях, а в інших містах країни перебування. Так, торговельне представництво колишнього СРСР у ФРН було розташоване не в

Бонні, а в Кельні. А в Нідерландах навіть самі дипломатичні представництва іноземних держав розташовані не в офіційній столиці — Амстердамі, а в Гаазі. Проте такі відхилення від норм здійснюються лише за попередньою домовленістю з країною перебування, як це й передбачено ст. 12 Віденської конвенції: “Акредитуюча держава не може без попередньої певно виявленої згоди держави перебування засновувати канцелярії, що становлять частину дипломатичного представництва, в інших населених пунктах, крім тих, де засновано саме представництво”.

З точки зору міжнародного права не має значення, чи є акредитуюча держава власником або орендаром приміщень, що використовуються як дипломатичні чи консульські представництва у країні перебування. Принципово важливим є те, що міжнародне право передбачає зобов'язання акредитуючої держави під час пошуку приміщень для свого представництва узгоджувати всі свої дії з чинними законами та правилами країни перебування. При цьому остання несе міжнародно-правову відповідальність за сприяння акредитуючій державі в отриманні нею необхідних приміщень для нормального функціонування дипломатичних представництв. Це зобов'язання регламентується ст. 21 Віденської конвенції: “1. Держава перебування повинна або сприяти акредитуючій державі у придбанні на своїй території, згідно зі своїми законами, приміщень, необхідних для її представництва, або надати допомогу акредитуючій державі в отриманні приміщень будь-яким іншим шляхом. 2. Вона повинна також у разі необхідності надавати допомогу представництвам в отриманні придатних приміщень для їхніх співробітників”.

27 лютого 1995 р. Кабінетом Міністрів України було затверджене “Положення про порядок розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних та іноземних організацій в Україні”. В ньому, зокрема, зазначається:

“4. Питання про розміщення дипломатичного представництва, консульської установи та представництва міжнародної міжурядової організації розглядається за їхнім письмовим зверненням

або уряду акредитуючої держави чи відповідного органу міжнародної організації до МЗС, яке надсилає пропозиції до Уряду Автономної Республіки Крим чи відповідного обл(міськ)виконкому...

5. Розміщення представництв і установ у м. Києві здійснюється міськвиконкомом через Генеральну дирекцію з обслуговування іноземних представництв (ГДП)...

Розміщення представництв і установ здійснюється за погодженням у м. Києві — з МЗС, Головним управлінням Командувача Національної гвардії, Управлінням державної охорони та Головним управлінням МВС у м. Києві.

6. Дипломатичні представництва, консульські установи та міжнародні міжурядові організації, які мають намір для свого розміщення самостійно придбати, орендувати, використати на безоплатній основі споруди та приміщення, здійснити перебудову, добудову і т. п. або змінити мету їхнього призначення, повинні письмово повідомити про це МЗС... Представництво чи установа може практично реалізувати свої наміри після отримання згоди відповідного органу, а якщо відповідь не надійшла — через 60 днів після надісланого представництвом (установою) повідомлення. У відповіді можуть зазначатися обов'язкові для виконання умови. <...>

10. Питання, пов'язані з наданням дипломатичним представництвам, консульським установам та представництвам, консульським установам та представництвам міжнародних організацій споруд (приміщень) і земельних ділянок за міжнародними договорами на взаємній основі, вирішує Кабінет Міністрів України за поданням МЗС із дотриманням вимог, зазначених у п. 5 цього Положення”.

У ст. 25 Віденської конвенції в загальній формі сформульовано зобов'язання приймаючої країни “надавати всі можливості для виконання функцій представництва”. Конкретним аспектом цього зобов'язання є забезпечення права співробітників іноземних дипломатичних представництв на *безперешкодне пересування території країни перебування*.

Оскільки сфера діяльності посольства (на відміну від консульства) поширюється на всю територію країни перебування, то з цього логічно випливає право дипломатів

на вільне пересування по всій її території. Воно є необхідним не тільки для досконалого вивчення умов та подій у країні перебування, що становить основний зміст інформаційної функції посольства, а й для виконання дій, пов'язаних із функціями дипломатичного захисту, представництва тощо.

Проте свобода пересування не означає необмежених та безконтрольних поїздок дипломатів, здійснюваних без огляду на вимоги національної безпеки країни перебування. Тут особливо необхідно дотримуватися принципу забезпечення прав та законних інтересів обох держав-контрагентів. Про це, зокрема, йдеться у ст. 26 Віденської конвенції: “Якщо це не суперечить законам і правилам про зони, в'їзд до яких забороняється або регулюється з міркувань державної безпеки, держава перебування повинна забезпечувати всім співробітникам представництва свободу пересування по її території”.

Правила пересування дипломатів, прийняті багатьма країнами, передбачають, що до початку поїздки дипломата його посольство має повідомити про це МЗС країни перебування, у протокольний відділ якого направляється відповідна нота. В ній міститься інформація про дипломатичного агента, який має намір здійснити поїздку, важливі дані про маршрут його пересування тощо. Це необхідно робити принаймні з двох причин. По-перше, щоб забезпечити інтереси країни перебування і гарантувати її право не допустити поїздок у заборонені зони. По-друге, щоб мати можливість, відповідно до ст. 29 Віденської конвенції, зробити все необхідне стосовно дипломата, аби “ставитися до нього з належною повагою і вживати всіх належних заходів для запобігання будь-яким зазіханням на його особу, свободу або гідність”.

Що стосується України, то, на наш погляд, доцільно зацитувати Указ Президента України від 4 травня 1992 р. “Про скасування обмежень щодо пересування дипломатичних і консульських працівників Сполучених Штатів Америки по території України та обмежень щодо кількості складу співробітників і консульських установ США в Україні”, в якому зазначається:

“...Виходячи з офіційної позиції американської сторони щодо розбудови відносин з Україною на засадах рівноправного співробітництва і повної довіри, відкритості та взаєморозуміння, беручи до уваги пропозиції уряду США скасувати на взаємній основі обмеження щодо пересування дипломатів і консульських працівників по територіях обох країн, а також обмеження щодо кількісного складу співробітників їхніх дипломатичних і консульських установ,

Постановляю:

1. Скасувати вимогу попереднього повідомлення (за 24 години) при виїзді за межі Київської області щодо працівників дипломатичних і консульських установ Сполучених Штатів Америки в Україні, які згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р. і Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 р. користуються відповідними привілеями та імунітетами, і дозволити їм вільне пересування по всій території України, за винятком міст Севастополя і Балаклави — до завершення переговорів із Російською Федерацією з питань щодо Чорноморського флоту.

2. Зняти обмеження щодо кількісного складу персоналу дипломатичних і консульських установ Сполучених Штатів Америки в Україні. <...>

4. Міністерству закордонних справ України поінформувати американську сторону про зміст цього Указу.

Провести переговори з іншими державами, що мають дипломатичні та консульські представництва в Україні, про скасування відповідних обмежень на взаємній основі”.

Одним із засобів забезпечення нормальної діяльності посольств та місій є також *свобода зносин дипломатичних представництв з акредитуючою державою, її органами як у Центрі, так і за кордоном*. Це право передбачає п. 1 ст. 27 Віденської конвенції: “...При зносинах з урядом та іншими представництвами і консульствами акредитуючої держави, хоч би де вони перебували, представництво може користуватися всіма прийнятними засобами, в тому числі дипломатичними кур’єрами й закодованими або шифрованими депешами. Проте представництво може встановлювати і експлуатувати радіопередавач лише за згоди держави перебування”. В Україні всі ці питання

регламентуються Указом Президента України “Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні” від 10 червня 1993 р. В силу норм та традицій міжнародного права, що склалися, дипломатичні представництва при використанні засобів поштово-телеграфного, телексного та інших видів сучасного зв'язку мають у країні перебування певні пільги — право безперешкодного та позачергового прийому та передання повідомлень тощо.

За всіх переваг найсучасніших видів та систем зв'язку важливим засобом спілкування між дипломатичним представництвом та Центром залишається *відправлення та отримання документів дипломатичною поштою*.

У сучасному міжнародному праві та повсякденній дипломатичній практиці утвердився інститут абсолютної недоторканності дипломатичної пошти. Згідно з п. 3 ст. 27 Віденської конвенції, вона “не підлягає ні розпечатуванню, ні затриманню”.

Вирішення питання щодо пропущення дипломатичної пошти через державні кордони покладено на митні служби, які керуються в таких випадках чинним у кожній країні митним законодавством. Вони, як правило, безперешкодно пропускають диппошту, піддаючи її лише зовнішньому оглядові та перевіряючи дотримання деяких незаперечних умов (наявність кур'єрського листа з переліком місць диппошти та підтвердженням їхньої належності тій чи іншій країні, наявність печаток, пломб, підписів на самих місцях із диппоштою тощо). У разі відсутності видимих зовнішніх ознак і недотримання відправником вищевказаних вимог митні службовці мають право відкласти вирішення питання про пропущення такого багажу до узгодження проблеми з МЗС своєї країни, яке, своєю чергою, має увійти в контакт із відповідним дипломатичним представництвом. Саме такі гарантії необхідні, щоб забезпечити абсолютну недоторканність дипломатичної пошти згідно зі ст. 27 Віденської конвенції. При цьому враховується, що міжнародне право передбачає відповідальність і відправників диппошти за перевезення в ній не належних диппошті речей.

Перевезення диппошти за призначенням, як правило, покладається на спеціальну службу дипкур'єрів, яка у багатьох країнах входить до структури МЗС чи інших державних органів. У п. 5 ст. 27 Віденської конвенції зазначається, що “дипломатичний кур'єр, який має бути забезпечений офіційним документом із зазначенням його статусу та кількості місць, що складають дипломатичну пошту, користується при виконанні своїх обов'язків захистом держави перебування. Він користується особистою недоторканністю і не підлягає арешту або затриманню в будь-якій формі”.

Порівняно новим засобом є доставлення диппошти не професійними дипкур'єрами, а особами, що тимчасово виконують цю місію (дипкур'єри *ad hoc*). Статус таких кур'єрів регулюється п. 6 ст. 27 Віденської конвенції. Принципово важливим моментом є те, що їхні імунітети припиняються в момент доставлення дорученої їм дипломатичної пошти за призначенням. А пункт 7 цієї ж статті передбачає, що “дипломатична пошта може бути ввірена командирові екіпажу цивільного літака, що прямує в аеропорт, прибуття в який дозволено. Командир має бути забезпечений офіційним документом із зазначенням кількості місць, що складають пошту, проте він не вважається дипломатичним кур'єром. Представництво може направити одного зі своїх співробітників прийняти дипломатичну пошту безпосередньо і безперешкодно від командира літака”. Така практика поширюється і на капітанів морських торговельних суден. До того ж на підставі спеціальних угод між конкретними державами-контрагентами дипломатична пошта може пересилатись і без супроводження її дипкур'єрами (по каналах звичайного поштового зв'язку або авіатранспортом). У таких випадках заздалегідь устанавлюється допустима для відправлення кількість місць та визначається місячна норма ваги дипломатичної пошти.

У нашій державі служба дипкур'єрів не підпорядкована безпосередньо МЗС України, а входить до складу Головного управління державної фельд'єгерської служби, яка структурно входить до Міністерства зв'язку України

(розпорядження Президента України “Про порядок доставки дипломатичної пошти України” від 27 липня 1992 р.). Начальник Держфельдслужби призначається та звільнюється з посади наказом Мінзв’язку. Особовий склад служби дотримується Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів Міністерства внутрішніх справ України і прирівнюється до оперативного складу органів МВС. Ця служба є урядовим військово-кур’єрським зв’язком, що забезпечує доставлення службової кореспонденції державних органів, диппошти посольств, консульств і представництв України та інших держав, а також виконання доручень особливого характеру Президента, Голови Верховної Ради та прем’єр-міністра України. Таким чином, формування, оформлення, доставлення диппошти здійснюються Держфельдслужбою України, яка за погодженням з МЗС України призначає дипломатичних кур’єрів, розробляє розклад і маршрути її доставлення.

Підпорядкування служби дипкур’єрів Мінзв’язку має свої незаперечні переваги, але й очевидні недоліки. Це служба потребує певного організаційного реформування і вироблення цілої низки нормативних положень. Зокрема, сьогодні по суті відсутнє правове регулювання “командирської пошти”, тому цей канал доставлення диппошти не завжди відповідає вимогам надійності. Тут було б корисним вивчення й запровадження зарубіжного досвіду.

В Угорській Республіці службою дипкур’єрів у МЗС організаційно відає керуючий справами міністерства, а підлягає вона Управлінню дипломатичних кур’єрів і безпеки. На початку 1990-х років у зовнішньополітичному відомстві була ліквідована служба спеціальних дипкур’єрів, і їхні функції виконують дипломати. Практично всі диппрацівники МЗС Угорщини (від аташе до начальника управління) згідно із затвердженим графіком виїжджають за визначеними маршрутами (п’ять - шість країн) як дипкур’єри.

В Естонській Республіці служба дипкур’єрів як така практично відсутня. Листування між МЗС Естонії та диппредставництвами за рубежем відбувається за допомогою “командирської пошти”

в ті країни, з якими є авіазв'язок національної авіакомпанії. В інші країни конфіденційні матеріали передаються “з okazjiю”, практикуються також разові поїздки співробітників МЗС.

Так само здійснюється доставлення диппошти в Австрії, Туреччині, хоча в останній дипкур'єри перевозять лише архівні та довідкові матеріали, спеціальну художню літературу для посольських бібліотек, нормативні та законодавчі акти, бланки паспортів.

У Великій Британії широко застосовується практика доставлення диппошти без виходу з літака або за межі аеропорту. Кур'єр передає пошту членові дипперсоналу посольства і отримує від нього пошту. При цьому не витрачаються кошти на оплату добових, готелю, кур'єрові не потрібна віза країни призначення. Такі маршрути здійснюються, як правило, однією особою, за винятком країн із підвищеним рівнем небезпеки або у випадку “незручного” маршруту (скажімо, подорож уночі потягом).

Цікавий варіант використання дипкур'єрського зв'язку, вартий найретельнішого вивчення, застосовується МЗС Болгарії, де з метою економії коштів практикується виїзд на маршрут одного професійного кур'єра та одного співробітника МЗС. Широко вживається і так званий “кушовий” метод. Наприклад, до країн СНД є тільки один маршрут: Софія — Москва. Диппредставництва в Мінську, Санкт-Петербурзі, Києві та Одесі самостійно доставляють пошту в Москву. Така ж приблизно система діє в Німеччині, де активно використовується автотранспорт.

Отже, виконання дипломатичними представництвами їхніх функцій на належному рівні передбачає, з одного боку, необхідне міжнародно-правове, нормативне забезпечення, а з іншого — цілу низку матеріальних, технічних, організаційних заходів відповідно до правил і традицій дипломатичної та консульської служби кожної конкретної держави.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Схарактеризуйте канонічні функції дипломатичних представництв, сформульовані на Віденському конгресі 1815 р. та в Аахенському протоколі 1818 р.

Як визначаються функції дипломатичного представництва у “Положенні про дипломатичне представництво України за кордоном” від 22 жовтня 1992 р.?

Розкрийте суть поняття “функція дипломатичного захисту”.

Які чинники зумовили зростання ролі інформаційної функції дипломатичних представництв в останні роки?

Назвіть основні складові поняття “засоби здійснення функцій дипломатичними представництвами”.

Яким документом в Україні регламентуються питання, пов’язані з наданням дипломатичним представництвам, консульським установам та представництвам міжнародних організацій споруд (приміщень) і земельних ділянок?

Чи може дипломатичне представництво встановити і використовувати радіопередавач без згоди держави перебування?

Коли припиняються імунітети дипломатичного кур’єра?

Чи підпорядковується служба дипкур’єрів в Україні безпосередньо МЗС України?

КОНСУЛЬСЬКІ УСТАНОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЇХНЬОЇ РОБОТИ

У Консульському статуті України, затвердженому Указом Президента від 2 квітня 1994 р., зазначається, що “консульські установи України захищають за кордоном права та інтереси України, юридичних осіб та громадян України... сприяють розвиткові дружніх відносин України з іншими державами, розширенню економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних, культурних, спортивних зв’язків і туризму. Консульські установи сприяють вихідцям з України та їхнім нащадкам у підтримці контактів з Україною” (ст. 1).

Загалом *консульство* (від лат. *consullo* — радитись, допомагати, піклуватися) — це *установа, що входить до системи державних органів зовнішніх зносин і виконує свої функції на певній території, визначеній у відповідній угоді з країною перебування.*

На відміну від посольств та місій консульства не є універсальними представництвами держави за кордоном, і вони виконують свої завдання у сфері, що, як правило, не стосується суто політичних аспектів міждержавних зносин. І лише тоді, коли з тих чи інших причин дипломатичне представництво у державі не відкрито, на консула, за згоди країни перебування, може бути покладено виконання дипломатичних функцій. Це, зокрема, передбачено ст. 17 Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р.: “У дер-

жаві, де акредитуюча держава не має дипломатичного представництва і де вона не представлена дипломатичним представництвом третьої держави, консульська посадова особа може, за згоди держави перебування, бути уповноваженою на вчинення дипломатичних актів. Вчинення таких актів консульською посадовою особою не змінює її консульського статусу і не дає їй права претендувати на дипломатичні привілеї та імунітети”.

Спільним між посольством та консульством є те, що вони входять до системи державних органів зовнішніх зносин, і звідси консульство, як і посольство, має представницький характер. Проте посольство завжди розташоване у столиці країни перебування, а консульств акредитуючої держави у країні перебування може бути кілька, і розташовуються вони не лише у столиці, а й в інших містах. Крім того, якщо посольство діє як орган, до компетенції якого входить усе (в тому числі консульські питання), що стосується прав та інтересів акредитуючої держави на всій території країни перебування, то консульство має лише певну спеціальну компетенцію і діє не на всій території країни, а лише в межах відведеного йому консульського округу. Наслідком цього є ще одна відмінність між посольством та консульством. Перше підтримує контакти з центральними органами влади країни перебування (урядом, МЗС тощо), тоді як консульство може напряду контактувати лише з місцевими органами влади, тобто владою свого консульського округу.

Для встановлення консульських відносин повне міжнародно-правове визнання де-юре не є обов'язковим — достатньо визнання де-факто. Оскільки консульства можуть засновуватися навіть в умовах невизнання де-юре, тобто за відсутності нормальних дипломатичних стосунків, то встановлення останніх, якщо не існує інших домовленостей, означає встановлення і консульських відносин. Це положення регулюється п. 2 ст. 2 Віденської конвенції про консульські зносини: “Згода, дана на встановлення дипломатичних відносин між двома державами, означає, якщо інше не передбачено, згоду на

встановлення консульських відносин”. Проте досягнення домовленості про встановлення консульських відносин і навіть підписання консульської конвенції між державами не знімають питання про те, що в кожному окремому випадку при фактичному заснуванні консульств необхідна угода між державами щодо місцезнаходження консульської установи та визначення територіальних меж консульського округу. Практично всі ці питання висуваються державою, зацікавленою у відкритті консульської установи, проте вони підлягають обов’язковому схваленню країною перебування. Стаття 4 (п. 2, 3) Віденської конвенції роз’яснює: “2. Місцезнаходження консульської установи, її клас і консульський округ визначаються акредитуючою державою і підлягають схваленню державою перебування. 3. Подальші зміни місцезнаходження консульської установи, її класу або консульського округу можуть здійснюватися акредитуючою державою тільки за згоди держави перебування”.

У будь-якому випадку безпосередньою правовою базою для встановлення консульських відносин та започаткування діяльності консульських установ є *взаємна згода держав*, висловлена в будь-якій прийнятній для них міжнародно-правовій формі. Це можуть бути консульські угоди та конвенції, протоколи про заснування консульств, обмін нотами, листами, телеграмами тощо. Сторони домовляються не тільки про місцезнаходження консульських установ, а й про рівень та клас цих представництв. Загальноприйнятими у світовій практиці є такі класи консульських установ:

- *генеральне консульство;*
- *консульство;*
- *віце-консульство;*
- *консульське агентство.*

Згідно зі змінами, що впливають з Указу Президента України від 21 травня 2005 р. “Про внесення змін до Консульського статуту”, початок консульської місії визначається моментом вступу на посаду консульської службової особи. Згідно зі ст. 2 Консульського статуту Ук-

раїни, консульською посадовою особою виступає “будь-яка особа, в тому числі глава консульської установи, якій доручено виконання консульських функцій (генеральний консул, консул, віце-консул, консульський агент і секретар консульської установи), а також особа, прикомандирована до консульської установи для підготовки до служби в консульських установах (стажист)”.

В офіційних документах використовуються терміни “глава консульської установи” і “консул”. У Консульській конвенції, укладеній 24 липня 1996 р. між Україною та Республікою Болгарія, у ст. 1 дається таке визначення глави консульської установи: це особа, “якій доручено діяти у цьому статусі”. А в Консульському статуті України (ст. 2) поняття “консул” розшифровується так: “генеральний консул, консул, віце-консул або консульський агент, який є главою консульської установи”.

Таким чином, можна вважати, що глава консульської установи і консул — поняття рівнозначні. Проте у світовій практиці консули розподіляються ще на дві категорії — *штатні* та *позаштатні, або почесні, консули*.

Позаштатний консул — це особа, яка не перебуває на державній, дипломатичній або консульській службі, проте виконує певні консульські доручення на прохання заінтересованої держави та за згоди країни перебування. Для позаштатного консула характерним є те, що він поряд із виконанням консульських функцій може займатися професійною діяльністю, отримувати або не отримувати винагороду за здійснення консульських функцій. Щодо інституту громадянства почесного консула не існує особливих вимог, хоча заінтересована держава віддає перевагу здебільшого своїм громадянам, які постійно проживають на території країни перебування.

За досить поширеної практики почесного консульства у міжнародному праві все ж немає чіткого визначення цього поняття. Глава III Віденської конвенції про консульські зносини має назву “Режим, що застосовується до почесних консульських посадових осіб та консульських установ, очолюваних такими посадовими особами”. Її статті (56—68) регламентують конкретну діяльність та

правовий статус почесного консула та очолюваної ним консульської установи. Держави, що вдаються до послуг почесних консулів, своїм внутрішнім законодавством визначають поняття цього інституту. Так, відповідно до ст. 92 Консульського статуту України “позаштатними (почесними) консулами можуть бути як громадяни України, так і іноземні громадяни з числа осіб, які займають помітне становище в суспільстві держави перебування і мають необхідні особисті якості. Вони не повинні бути на державній службі у державі перебування або брати активну участь у її політичному житті”.

При призначенні почесного консула між ним та акредитуючою державою укладається типова Угода про функції та обов’язки почесного консула, в якій зазвичай відображається специфіка його дій у країні перебування. Наприклад, таку Угоду 6 липня 2005 р. було підписано Надзвичайним та Повноважним Послом України в Республіці Кіпр (за Міністерство закордонних справ України) та Почесним консулом України в РК (консульський округ — міста Ларнака та Лімасол) Алексісом Фотіадісом. В цій угоді, крім класичних обов’язків та функцій почесного консула, передбачених пунктами “а”, “б”, “в”, “д”, статті 5 Віденської конвенції про консульські зносини, щодо захисту в консульському окрузі інтересів України, юридичних осіб і громадян України в межах, визначених міжнародним правом, а також сприяння розвитку торговельних, економічних, культурних та наукових зв’язків між двома державами тощо, особлива увага приділяється (враховуючи специфіку країни перебування) моніторингу ситуації з українськими суднами та моряками у портах і міжнародних водах Республіки Кіпр, захисту прав та інтересів моряків — громадян України у державних та недержавних структурах Республіки Кіпр, інформуванню керівника дипломатичного представництва України та МЗС України з питань захисту прав моряків — громадян України.

Що ж до штатних консулів, то Консульський статут України у ст. 10 передбачає: “Консульські службові особи перебувають на дипломатичній службі в Україні.

Працівники консульських установ, які є громадянами України і постійно проживають в Україні, перебувають на державній службі в Міністерстві закордонних справ України”.

Міжнародна практика функціонування інституту почесних консулів свідчить, що більшість розвинутих країн Європи та Америки призначає таких консулів у тих державах, де вже існують посольства та консульські установи з метою їх підсилення. Водночас деякі держави використовують інститут почесних консулів як перший крок до забезпечення своєї дипломатичної або консульської присутності у певному регіоні.

Станом на 1 січня 2006 р. в різних країнах світу працювало 12 почесних консулів України. Для порівняння: Німеччина має 400 почесних консулів, Велика Британія — 238, Австрія — 140, Швейцарія — 120, Бразилія — 113, Ізраїль — 80, ПАР — 60. У США діють консульські установи 148 держав, із них 112 мають консульські установи, очолювані почесними консулами. Із 32 консульських установ Бельгії у США 26 очолюються почесними консулами, для Франції цей показник становить відповідно 58 та 45, для Данії — 41 та 37. Тільки в Австрії з 15 консульських установ Італії 9 очолюються почесними консулами, Норвегії — відповідно 5 із 9, Бельгії — 6 із 8, Чехії — 4 із 5, Литви — 3 із 3.

На відміну від колишнього СРСР, де інститут почесних консулів майже не застосовувався, в Україні він запроваджений, але в обмеженому обсязі. Це зумовлюється кількома чинниками, зокрема: недостатньо розгалуженою мережею дипломатичних представництв та консульських установ України в деяких регіонах світу; доцільністю функціонування почесних консулів під керівництвом глави вже працюючого дипломатичного представництва або консульської установи України; фінансовим фактором (оскільки діяльність консульської установи України має фінансуватися за рахунок почесного консула, в тому числі праця обслуговувального персоналу, обладнання приміщення необхідними засобами зв'язку, оргтехнікою, меблями та іншим устаткуванням).

Є ситуації, які зумовлюють доцільність призначення почесних консулів України. Це існування країн (або окремих регіонів країн), де проживає значна за кількістю українська громада (Австрія, провінція Місіонер в Аргентині, штат Парана у Бразилії тощо). Так, почесним консулом України у Бразилії призначено Маріяна Чайковського, в Аргентині — Романа Гринюка.

Звичайно, у міжнародній практиці “погоду роблять” не почесні консули, а консули-професіонали. Розглянемо *механізм та принципи їх призначення*. Адже в різних країнах світу існує різна практика призначення акредитуючою державою та визнання країною перебування компетентності консульського співробітника.

У більшості країн, зокрема в Україні, глави консульських установ усіх рангів призначаються Міністерством закордонних справ, тоді як, наприклад, у США генеральні консули призначаються декретом Президента країни, а решта — державним секретарем. Проте оскільки йдеться про призначення офіційного представника за кордоном, необхідно враховувати й точку зору країни перебування, яка в порядку здійснення своїх суверенних прав, зрештою, може й відмовитися прийняти ту чи іншу особу. Ось чому необхідно заздалегідь урегульовувати це питання шляхом узгодження позицій обох сторін. Із цим пов’язана практика попередньої домовленості щодо призначення глави консульської установи з боку майбутньої країни перебування. Така домовленість певною мірою нагадує отримання агреману для голів дипломатичних представництв, і по суті її існування пояснюється тими ж мотивами. Перед тим як направити держслужбовця — консульського співробітника на роботу за кордон, його кандидатуру необхідно узгодити з органами влади країни перебування. Цього вимагає не лише здоровий глузд, а й етика міждержавних відносин. Так, у ст. 3 Консульської конвенції між Україною і Республікою Молдова від 29 серпня 1995 р. зазначається: “1. Для призначення глави консульської установи акредитуюча держава має отримати попередню згоду держави перебу-

вання. Якщо держава перебування не згодна на це, вона не зобов'язана пояснювати мотиви свого рішення”.

Вимога попередньої згоди, як правило, порушується лише на двосторонній основі, в порядку виконання консульських конвенцій. Багатостороння ж Віденська конвенція про консульські зносини не містить цього положення як загальної норми міжнародного права. Вона просто констатує: “1. Глави консульських установ призначаються акредитуючою державою і допускаються до виконання своїх функцій державою перебування. 2. За умови дотримання положень цієї Конвенції формальності щодо призначення і допущення глави консульської установи визначаються, відповідно, законами, правилами і звичаями акредитуючої держави і держави перебування” (ст. 10).

Що стосується формальностей, то, як правило, консул має отримати спеціальний документ — так званий *консульський патент*. Органи влади країни перебування, яким вручається патент, розглядають питання про допущення консула до виконання ним службових обов'язків у зазначеному консульському окрузі. Таке визнання консула оформлюється шляхом видачі *екзекватури*, тобто дозволу країни перебування на виконання консульських функцій у певному окрузі.

Так, у Консульській конвенції між Україною та Російською Федерацією від 15 січня 1993 р. зазначається: “2. Акредитуюча держава передає Міністерству закордонних справ держави перебування консульський патент про призначення глави консульської установи. 3. За поданням консульського патенту держава перебування видає главі консульської установи екзекватуру в можливо короткий строк. 4. Глава консульської установи може приступити до виконання своїх обов'язків після того, як держава перебування видасть йому екзекватуру. 5. Держава перебування до видачі екзекватури може дозволити главі консульської установи тимчасово виконувати свої функції. 6. Після видачі главі консульської установи екзекватури або дозволу тимчасово виконувати його функції держава перебування негайно сповіщає органи влади консульського округу і вживає всіх необхідних заходів, щоб надати главі консульської установи мож-

ливість виконувати свої обов'язки і користуватися усіма правами, пільгами, привілеями та імунітетами, передбаченими цією Конвенцією" (ст. 3).

Порядок і форма видачі екзекватури визначаються внутрішнім правом країни перебування. Екзекватура може бути видана у формі окремого документа, підписаного главою уряду або міністром закордонних справ, а іноді від імені уряду в цілому. Трапляється, що окремий документ у вигляді екзекватури не видається взагалі, а лише робиться напис дозволу на консульському патенті.

Загальновизнаною міжнародною нормою є право країни перебування відмовити у видачі екзекватури, не пояснюючи причин відмови. "Держава, що відмовляє у видачі екзекватури, не зобов'язана повідомляти акредитуєчій державі мотиви такої відмови», — говорить у Віденській конвенції про консульські зносини (ст. 12, п. 2). Слід, проте, зазначити, що запит згоди на призначення консула і запит екзекватури — це далеко не одне й те саме. Запит згоди на призначення консула, як ми вже згадували, робиться по дипломатичних каналах і стосується особи консульського представника. Екзекватура ж видається після призначення консула у країні перебування у відповідь на представлений патент. При цьому сутність екзекватури полягає в дозволі займатися консульською діяльністю у певному консульському окрузі. Тому питання про особу самого представника вже не має значення, оскільки воно вирішене країною перебування ще тоді, коли вона давала дозвіл на звернення акредитуєчої держави, тобто до видачі патенту.

Зрозуміло, що як екзекватура, так і консульський патент є необхідними лише для глав самостійних консульських установ. Для керівників консульських відділів посольств і місій, хоч вони іноді іменуються генеральними консулами або консулами, надання патенту та отримання екзекватури не передбачені. Ці особи залишаються дипломатичними агентами, що перебувають у штаті посольств та місій, зі звичайним для них порядком призначення та вступу на посаду. Тобто їм необхідно отримати

тільки в'їзну візу в країну перебування і здійснити нотифікацію (повідомлення) про їхнє призначення.

Для інших консульських посадових осіб (крім глав самотійних консульських установ) консульськими конвенціями встановлюється такий порядок: акредитуюча держава заздалегідь повідомляє міністерству закордонних справ країни перебування їхні повні імена, прізвища, ранг, посаду в консульській установі. Про співробітників консульств, які виконують адміністративні або технічні функції, повідомляються ті самі дані, крім рангів, оскільки вони таких не мають. Після отримання такої нотифікації та повідомлення про прибуття даної особи вона вважається такою, що приступила до виконання своїх обов'язків, після чого компетентні органи країни перебування видають консульським посадовим особам, співробітникам консульства та членам їхніх родин, які мешкають разом із ними, відповідні посвідчення.

Так, у згадуваній вже Конвенції між Україною та РФ у ст. 5 зазначається: "Акредитуюча держава в особі своїх компетентних органів заздалегідь листовно повідомляє Міністерство закордонних справ держави перебування про таке: 1) прізвище, ім'я, громадянство, посаду працівників консульської установи, дату їхнього прибуття, остаточного відбуття або припинення їхніх функцій, а також про будь-яку зміну їхнього статусу під час роботи у консульській установі; 2) прізвище, ім'я, громадянство, дату прибуття, остаточного відбуття членів сім'ї кожного працівника консульської установи, а також про те, що та чи інша особа стає або перестає бути членом сім'ї; компетентні органи влади держави перебування видають безкоштовно, згідно з установленим порядком цієї держави, посвідчення працівникам консульської установи та членам їхніх сімей, за винятком тих, які є громадянами держави перебування або постійно проживають у ній".

З моментом видачі екзекватури, як і з врученням вірчих грамот послом або посланником, пов'язані певні правові наслідки, крім офіційного вступу на посаду, а саме: генеральний консул у даному конкретному місті країни перебування, який раніше від інших отримав екзекватуру, вважається дуаеном консульського корпусу. До речі, консульський корпус у широкому значенні скла-

дається з усіх консульських посадових осіб усіх іноземних консульств, розміщених у даному місті країни перебування, тож функції його дуаена по суті збігаються з функціями дуаена дипломатичного корпусу.

Зазначаючи певну тотожність ситуацій під час вручення консульського патенту, екзекватури та вірчих грамот, необхідно згадати й про відмінності, що існують у зазначених процедурах. Так, якщо місія глави дипломатичного представництва розпочинається тільки після вручення ним своїх вірчих грамот, які протягом усього часу виконання дипломатичної місії залишаються у компетентних структурах країни перебування, то місія глави консульської установи розпочинається тільки після повернення йому патента з виданою до нього екзекватурою. На відміну від вірчих грамот, що адресовані главам країн перебування і їм вручаються, консульські патенти не містять конкретного адресата. Вони складаються за формулою: “Всім, кого це може стосуватися” або “Всім, хто побачить даний документ” — і разом з екзекватурою за необхідності пред’являються консулом під час виконання ним своїх службових функцій.

Що ж до припинення зазначених функцій, то воно можливе у трьох основних випадках. Так, ст. 25 Віденської конвенції 1963 р. передбачає: “Функції працівника консульської установи припиняються, зокрема: а) після повідомлення державі перебування акредитуючою державою про те, що його функції припиняються; б) після анулювання екзекватури; в) після повідомлення держави перебування акредитуючій державі про те, що держава перебування перестала вважати його працівником консульського персоналу”. Останній пункт, як правило, застосовується тоді, коли того чи іншого працівника консульської установи оголошують персоною нон грата.

Все, що стосується питання оголошення персоною нон грата, її визначення та механізму застосування міжнародно-правових норм, регламентується ст. 23 Віденської конвенції:

“1. Держава перебування може в будь-який час повідомити акредитуючу державу про те, що та чи інша консульська посадова

особа є *persona non grata* або що будь-який працівник консульського персоналу є неприйнятним. У такому випадку акредитуюча держава повинна, відповідно, відкликати цю особу або припинити її функції в консульській установі.

2. Якщо акредитуюча держава відмовиться виконати або не виконає протягом розумного строку свої зобов'язання, передбачені у пункті 1 цієї статті, держава перебування може, відповідно, анулювати екзекватуру даної особи або перестати вважати її працівником консульського персоналу.

3. Особа, призначена працівником консульської установи, може бути оголошена непринятною до прибуття на територію держави перебування або, якщо вона вже перебуває в державі перебування, до того, як вона приступить до виконання своїх обов'язків у консульській установі. У будь-якому випадку акредитуюча держава анулює її призначення”.

У двосторонніх консульських конвенціях теж регламентується поняття “персона нон грата”, але там воно має вужчий і водночас більш імперативний характер. Так, у ст. 7 Консульської конвенції між Україною та Республікою Молдова зазначається: “Держава перебування може в будь-який час сповістити акредитуючу державу про те, що та чи інша консульська посадова особа є особою нон грата або хтось із працівників консульської установи є неприйнятним, не будучи зобов'язаною обґрунтовувати мотиви свого рішення. У цьому випадку акредитуюча держава повинна відкликати відповідну особу або припинити її функції. Якщо акредитуюча держава не виконає протягом розумного строку цього зобов'язання, то держава перебування може відмовитися визнати дану особу працівником консульської установи”.

Структура консульських, як і дипломатичних, представництв визначається в цілому змістом основних напрямів зовнішньополітичної діяльності країни. Що стосується нашої держави, то 2 липня 1993 р. Верховна Рада України схвалила “Основні напрями зовнішньої політики України”, в яких, зокрема, наголошується, що ця політика спрямовується на виконання таких найголовніших завдань:

- утворення і розвиток України як незалежної демократичної держави;
- забезпечення стабільності міжнародного становища України;
- збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів;
- введення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного економічного розвитку;
- підвищення добробуту народу, захист прав та інтересів громадян України, її юридичних та фізичних осіб за кордоном;
- створення умов для підтримання контактів із зарубіжними українцями і вихідцями з України, надання їм допомоги згідно з міжнародним правом, поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера.

Виходячи з цих засадничих положень визначені й головні завдання консульських установ України, викладені у ст. 1 Консульського статуту України, цитованій на початку розділу.

У великих генеральних консульствах, крім їхніх глав, окремими ділянками роботи можуть керувати консул, іноді декілька віце-консулів. Серед інших консульських посадових осіб можуть бути аташе, секретар консульської установи, прикомандировані до консульської установи стажисти, а також адміністративно-технічний і обслуговувальний персонал. Остання категорія іменується як „працівники консульської установи”. До них належать, зокрема, водії, обслуга, садівник та інші особи, що виконують обов’язки з обслуговування консульства.

Таким чином, особовий склад (персонал) консульських установ складається із двох категорій:

- *консульські посадові особи (у тому числі глава консульства);*
- *співробітники консульства.*

Відмінності в їхньому правовому статусі є досить суттєвими, і це виявляється насамперед у тому обсязі

імунітетів та привілеїв, що надаються кожній із категорій. Про це йтиметься далі. Що ж стосується такого важливого питання, як чисельний склад консульської установи, то його вирішення закладене у ст. 20 Віденської конвенції про консульські зносини: “Якщо немає конкретної домовленості про чисельність консульського персоналу, держава перебування може запропонувати, щоб чисельність персоналу не виходила за межі, які вона вважає розумними і нормальними, враховуючи обставини і умови в консульському окрузі та потреби даної консульської установи”.

Консул здійснює захист прав та інтересів акредитуваної держави, її громадян та юридичних осіб на території консульського округу, проте на відміну від дипломата він виступає насамперед як посадова особа, що діє в адміністративно-правовій, цивільно-правовій, кримінально-правовій, соціально-економічній сферах тощо. Суть роботи консула полягає в тому, що у своєму окрузі він діє на підставі норм внутрішнього права акредитуваної держави. Так, українські консули діють на підставі Консульського статуту України від 2 квітня 1994 р., і це ніяк не суперечить внутрішньому праву країн перебування. Проте з метою більшої визначеності та створення необхідних гарантій для нормального здійснення консульської діяльності держави, як правило, заздалегідь визначають завдання та функції консулів у консульських угодах та конвенціях (станом на 1 січня 2006 р. Україна підписала 66 двосторонніх консульських конвенцій з іноземними державами).

Консульська діяльність є надзвичайно різноманітною і дуже важливою у зміцненні двосторонніх стосунків між державами, налагодженні нормальних контактів між їхніми фізичними та юридичними особами. У ст. 5 Віденської конвенції про консульські зносини чітко регламентовані основні консульські функції — від захисту в державі перебування інтересів акредитуваної держави та її громадян (фізичних осіб) у межах, що допускаються міжнародним правом (пункт „а”), до надання допомоги суднам і літакам, згаданим у пункті „к” цієї статті, та

їхнім екіпажам, прийняття заяв щодо плавання суден, огляду та оформлення суднових документів і, без ущемлення прав властей держави перебування, розслідування будь-яких подій, що мали місце в дорозі, та вирішення будь-яких спорів між капітаном, командним складом і матросами, наскільки це передбачається законами і правилами акредитуючої держави.

Серед консульських функцій значне місце відведене *паспортно-візовій роботі*. У Консульській конвенції між Україною та РФ у ст. 11, наприклад, зазначається: “Консульська посадова особа має право: 1. Видавати, відновлювати, погашати паспорти громадянам акредитуючої держави, подовжувати термін їхньої дії, заносити до них необхідні позначки, а також видавати громадянам інші документи, що надають право на перетинання кордону. 2. Видавати, подовжувати, анулювати візи для в’їзду в акредитуючу державу, а також для транзитного проїзду через її територію”.

Що стосується функцій *обліку та реєстрації актів громадянського стану*, то консулам тут також надані досить широкі права. Так, у Консульській конвенції між Україною та Республікою Молдова у ст. 9 говориться: “1. Консульська посадова особа має право: 1.1. вести облік громадян акредитуючої держави; 1.2. приймати будь-які заяви з питань громадянства; 1.3. отримувати повідомлення від компетентних органів держави перебування про народження і смерть громадян акредитуючої держави, реєструвати народження і смерть таких громадян і складати відповідні акти; 1.4. реєструвати укладання шлюбів між громадянами акредитуючої держави згідно із законодавством акредитуючої держави; 1.5. реєструвати розірвання шлюбів між громадянами акредитуючої держави відповідно до законодавства акредитуючої держави”.

Важливими консульськими функціями є *нотаріальні дії та легалізація документів*. Консул може вчиняти такі нотаріальні дії, як засвідчення правочинів (договорів, заповітів, довіреностей), засвідчення вірності копій (фотокопій), документів і виписок із них, засвідчення

підпису на документах, перекладу документів з однієї мови іншою, учинення виконавчих написів та інші дії, передбачені законодавством акредитуючої країни. Консульська легалізація офіційних документів — це процедура підтвердження дійсності оригіналів офіційних документів або засвідчення справжності підписів посадових осіб, уповноважених засвідчувати підписи на документах, а також дійсності відбитків штампів, печаток, якими скріплено документ. При цьому консул не несе відповідальності за зміст документа.

22 грудня 2003 р. для України набула чинності Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. Дія Конвенції поширюється на офіційні документи, які були складені на території однієї з договірних держав та мають бути представлені на території іншої договірної держави. На таких документах уповноваженим органом країни походження документа проставляється спеціальний штамп “Apostille” (апостиль). Офіційні документи, на яких проставлено апостиль, не потребують будь-якого подальшого засвідчення (легалізації). Даний порядок застосовується у відносинах між Україною та державами—учасницями Конвенції, крім ФРН, яка відповідно до ст. 12 Конвенції висловила заперечення щодо приєднання України до Конвенції.

Принципово важливою функцією діяльності консула є *надання допомоги громадянам акредитуючої держави*. Так, у ст. 14 Консульської конвенції між Україною та РФ наголошується: “Консульська посадова особа має право: 1.1. зноситись та відвідувати будь-якого громадянина акредитуючої держави, що перебуває на території консульського округу, а держава перебування не буде перешкоджати зносинам між громадянами акредитуючої держави та консульською установою і обмежувати їм доступ до консульської установи”.

До речі, у ст. 13 згадуваної Конвенції говориться: 1. Компетентні органи держави перебування негайно, але не пізніше, ніж через три дні, сповіщають відповідну консульську посадову особу акредитуючої держави про затримання, арешт або будь-яке інше обмеження свободи громадянина акредитуючої держави.

Одночасно компетентні органи влади держави перебування невідкладно передають будь-яке повідомлення, адресоване консульській установі цієї особи. 2. Компетентні органи держави перебування негайно, але не пізніше, ніж через чотири дні з часу затримання, арешту чи будь-якого іншого обмеження свободи громадянина акредитуючої держави, забезпечують реалізацію права консульської посадової особи відвідати або звестися з таким громадянином, у тому числі й надання йому необхідної правової допомоги”.

Функція консула з надання допомоги громадянам акредитуючої держави також дає йому право: а) приймати на тимчасове зберігання майно, гроші, коштовності та документи будь-якої особи акредитуючої держави; б) звертатися із запитом до компетентних органів держави перебування щодо негайного надання інформації про будь-яку подію, результатом якої є матеріальні збитки і людські жертви, затримання автотранспортних засобів і нещасні випадки, до яких причетні громадяни акредитуючої держави; в) звертатися до компетентних органів держави перебування щодо сприяння у розшуку громадян акредитуючої держави, які безвісти зникли; г) у випадках, коли громадянин акредитуючої держави не може своєчасно захистити свої права та інтереси згідно із законом і правилами країни перебування, консульська посадова особа може представляти його в судових та інших компетентних органах країни перебування або забезпечити йому адекватну репрезентацію доти, доки він призначить свого представника або буде спроможний сам захищати свої права та інтереси.

Звичайно, цими напрямками роботи функції консула не обмежуються. Аби скласти уявлення про діяльність консулів та консульських установ, варто, на наш погляд, процитувати назви статей Консульського статуту України: “Розділ II. Глава IV. Функції консула щодо військового обліку громадян України”; “Глава V. Функції консула щодо виконання доручень слідчих або судових органів України”; “Розділ V. Глава XIV. Функції консула при приході і стоянці суден”; “Глава XV. Функції консула при відплитті суден”; “Глава XVI. Функції консула у разі ко-

рабельної катастрофи при аварії судна”; “Глава XVII. Функції консула у разі хвороби або смерті членів екіпажу судна”; “Розділ VI. Функції консула щодо цивільних повітряних суден України”; “Розділ VII. Функції консула щодо засобів автомобільного, залізничного транспорту і суден річкового флоту”; “Розділ VIII. Функції консула із санітарної, фітосанітарної та ветеринарної охорони”.

Цей перелік був би неповним, коли б ми не згадали про таку важливу функцію у роботі консула, як *інформаційна*. Її сутність чітко окреслена у Консульській конвенції між Україною та Республікою Болгарія у ст. 11: “Консульська посадова особа з’ясовує всіма законними шляхами умови і розвиток у торговому, економічному, культурному і науковому житті держави перебування, інформує про них уряд акредитуючої держави”.

Засоби, необхідні для здійснення консульських функцій, по суті мають універсальний характер, тобто аналогічні тим, що забезпечують діяльність дипломатичних представництв. Зрозуміло, що для нормального функціонування консульств їм насамперед необхідні відповідні приміщення. Процитуємо ст. 27 Консульської конвенції між Україною та Румунією від 3 вересня 1992 р.: “1. Держава перебування повинна або сприяти акредитуючій державі у придбанні на своїй території, згідно зі своїм законодавством і правилами, приміщень, необхідних для її консульської установи, або надати допомогу останній в отриманні приміщень іншим чином. 2. Вона повинна також, у разі необхідності, надавати допомогу консульській установі в отриманні придатних приміщень для її працівників”.

Одним із найважливіших засобів здійснення консульських функцій є також *безперешкодні зносини консульських закордонних установ із центральними органами зовнішніх зносин своєї держави, а також із дипломатичними та іншими консульськими представництвами у країні перебування*. Ця норма закріплена у ст. 35 Віденської конвенції 1963 р. Вона передбачає, зокрема, що “при зносинах з урядом дипломатичними представництвами та іншими консульськими установами акредитуючої держа-

ви, хоч би де вони розташовувались, консульська установа може користуватися будь-якими прийнятними засобами, у тому числі дипломатичними та консульськими кур'єрами, дипломатичними та консульськими валізами та закодованими або зашифрованими депешами. Проте встановити радіопередавач і користуватися ним консульська установа може лише за згоди держави перебування”.

Щодо шляхів та методів пересилання консульських валіз, то практично застосовуються ті самі правила, що стосуються дипломатичної пошти. Консульську валізу перевозить консульський кур'єр, який забезпечується офіційним документом. У ньому вказується статус консульського кур'єра та кількість місць, що складають консульську валізу. Віденська конвенція передбачає, що за винятком випадків, коли є згода держави перебування, консульський кур'єр не може бути ні громадянином держави перебування, ні, якщо він не є громадянином акредитуючої держави, особою, яка постійно проживає у державі перебування (ст. 35 п. 5). Крім того, консульські валізи можуть перевозити консульські кур'єри *ad hoc*, а також командири суден та цивільних літаків за наявності офіційного супроводжувального документа із зазначенням кількості місць, що складають дипломатичну валізу.

Незаперечною умовою високоефективної діяльності консульської установи є *свобода пересування консульських посадових осіб*. Це правило закріплене у ст. 34 Віденської конвенції про консульські зносини і міститься практично в усіх двосторонніх консульських конвенціях, оскільки є основоположним принципом усієї філософії дипломатичної та консульської діяльності. Так, у Консульській конвенції між Україною та Китайською Народною Республікою від 31 жовтня 1992 р. у ст. 30 зазначається: “Якщо це не суперечить законам і правилам про зони, в'їзд до яких заборонений або регулюється з міркувань державної безпеки, держава перебування повинна забезпечити усім працівникам консульської установи свободу пересувань та подорожей по її території”.

Ми згадали лише деякі, передбачені сучасним міжнародним правом засоби забезпечення консульської

функціональної діяльності. Загальний принцип, що визначає сутність Віденської конвенції про консульські зносини, а також двосторонніх консульських угод, зводиться до того, що країна перебування “інформує консульську установу про зміни в її законодавстві, що можуть мати стосунок до прав та інтересів громадян акредитуючої держави... надає консульській установі всі можливості для виконання її функцій... ставитиметься до працівників консульської установи з належною повагою і вживатиме необхідних заходів для забезпечення виконання їхніх функцій відповідно до цього Договору” (процитовано ст. 25 та 26 Консульського договору між Україною та Республікою Казахстан від 20 січня 1994 р.).

Що стосується питання про *консульські привілеї та імунітети*, то порівняно з дипломатичними їх теж можна визначити як сукупність особливих пільг, переваг та преференцій, що надаються іноземним консульським установам та їхнім співробітникам відповідно до норм міжнародного права та законодавства країни перебування. У консульському праві, як і в дипломатичному, розрізняють дві категорії привілеїв та імунітетів:

- *переваги, привілеї та імунітети консульських установ;*
- *переваги, привілеї та імунітети штатних консульських посадових осіб та інших працівників консульських установ.*

Серед першої категорії найсуттєвішими є: недоторканність консульських приміщень; звільнення консульських приміщень від податків; недоторканність консульського архіву та документів; свобода зносин; безперешкодні зносини і контакти з громадянами акредитуючої держави. Це консульське право, згідно зі ст. 36 п. “в” Віденської конвенції, передбачає, зокрема, право консула “відвідувати громадянина акредитуючої держави, який перебуває у в’язниці, під вартою або є затриманим, для бесіди з ним”, а також “право листуватися з ним та вживати заходів для забезпечення йому юридичного представництва...” Консульські установи також мають право отримувати інформацію від компетентних органів країни перебування про випадки смерті, взяття під опіку чи піклування громадян акредитуючої держави, про аварії її суден і літаків; безпе-

решкодно здійснювати зносини з органами країни перебування; стягувати консульські збори.

Другу категорію консульських привілеїв та імунітетів становлять особиста недоторканність консульських посадових осіб; повідомлення про арешт, попереднє ув'язнення або судове переслідування; імунітет від юрисдикції; обов'язок давати свідчення; звільнення від реєстрації іноземців та від отримання дозволу на роботу; звільнення від митного збору та огляду; звільнення від особистих повинностей і обкладень. Ці найголовніші та деякі інші привілеї та імунітети консульських посадових осіб регламентуються статтями 40—57 Віденської конвенції про консульські зносини.

Звичайно, конкретніше й детальніше консульські права, привілеї та імунітети як першої, так і другої категорії регламентуються у відповідних двосторонніх консульських угодах та конвенціях, в яких ураховуються певні специфічні моменти національних законодавств держав, що ці угоди укладають.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

У чому полягає головна відмінність консульства від дипломатичного представництва?

Що таке консульський округ, хто і як визначає його межі?

Назвіть класи консульських установ.

Розкрийте суть поняття “консульська посадова особа”.

Хто може бути позаштатним (почесним) консулом?

Розкрийте суть понять “консульський патент”, “екзекватура”.

Як регламентує процедуру припинення консульських функцій Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.?

Назвіть основні консульські функції.

Коли було прийнято Консульський статут України?

Коли було прийнято зміни та доповнення до Консульського статуту України? В чому їхня суть?

Що таке апостиль? Коли Україна приєдналася до міжнародної конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів?

БАГАТОСТОРОННЯ ДИПЛОМАТІЯ. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КОНФЕРЕНЦІЇ ЯК ФОРМИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Аби полегшити засвоєння цієї теми, насамперед потрібно з'ясувати суть поняття *“багатостороння дипломатія”* і те, чим воно відрізняється від поняття *“дипломатія двостороння”*. Між ними існує низка суттєвих відмінностей. Перша стосується тієї бази знань та інформації, що необхідні для того чи іншого типу дипломатії. У традиційній (двосторонній) дипломатії дипломат, який представляє свою країну у столиці іншої держави, повинен бути дуже добре обізнаний із національними інтересами обох сторін, має знати, де ці інтереси збігаються, а де розходяться. Він повинен володіти глибоким знанням та розумінням політичної системи та політичної культури приймаючої країни, особливостей її економічного розвитку, військового потенціалу, має підтримувати стабільні стосунки з представниками її політичної еліти, ЗМІ тощо. Для успішної ж роботи у сфері багатосторонньої дипломатії необхідно добре знати багатьох її учасників із різних країн та міжнародних організацій. Питання, що обговорюються на багатосторонніх зустрічах, можуть бути такими самими, як і у двосторонній дипломатії, проте підходи до них вирізняються більш широким охопленням міжнародної проблематики. Учасники багатосторонньої дипломатії повинні вміти адаптуватися до різноманітного політичного, куль-

турного та мовного середовища, знати та враховувати національні інтереси більшого числа країн.

Інша відмінність багатосторонньої дипломатії від традиційної полягає в тому, що перша передбачає регулярні особисті контакти з великою кількістю людей, тому її учасники повинні виробити в себе вміння зі щирою повагою ставитися до її релігійного та ідеологічного розмаїття. Ще одна відмінність пов'язана із публічністю діяльності міжнародних організацій та використанням правил парламентської процедури в їхніх органах. Багатостороння дипломатія при прийнятті рішень технологічно базується на тих самих засадах, що й виборні конституційні органи держав світу. Хоча, звісна річ, повної адекватності тут бути не може. Адже відомо, що жоден Генеральний секретар ООН не володіє тими повноваженнями та владними функціями, як, скажімо, прем'єр-міністр Великої Британії чи спікер Палати представників Конгресу США. Проте в ООН не існує партійної дисципліни, і держави безкарно можуть уникати блокового голосування. Теоретично дипломати в ООН повинні голосувати відповідно до інструкцій свого МЗС. Практично вони є більш автономними, ніж дипломати, які зайняті у сфері двосторонніх відносин.

Особливим видом багатосторонньої дипломатії є зустрічі у верхах (*саміти*) керівників більш ніж двох держав. У минулому столітті, в період "холодної війни" такі саміти були досить рідкісним явищем, але починаючи з 1990-х років вони стали скоріше правилом, ніж винятком. До них варто віднести і перше в історії ООН засідання Ради Безпеки за участі керівників держав та урядів країн — постійних членів Ради Безпеки в січні 1992 р.

Отже, сучасна багатостороння дипломатія є частиною так званої *нової дипломатії*, яка є більш відкритою та публічною, ніж дипломатія минулих віків. Сучасні дипломати повинні володіти — як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівні — професійними навичками роботи з різними джерелами інформації, їхніми носіями, вміти давати точні прогнози можливого розвитку кризових ситуацій.

Однією із суттєвих передумов успішної багатосторонньої дипломатії варто вважати вміння спілкуватись із представниками інших держав їхньою рідною мовою. Як відомо, в ООН діє шість офіційних мов, і хоча на засіданнях забезпечується синхронний переклад, лобювання та попереднє обговорення питань відбуваються саме під час неформальних зустрічей (так звана *кулуарна дипломатія*). Тому дипломати, які володіють двома або більше мовами, тим паче такими екзотичними, як арабська, японська чи китайська, можуть досягти більшого успіху ніж їхні “одномовні” (читай — англomовні) колеги. Дипломати-поліглоти можуть успішніше діяти як посередники і бути залученими у ширше коло як двосторонніх, так і багатосторонніх переговорів.

Таким чином, у сучасній системі міжнародних відносин багатостороння дипломатія існує поряд із традиційною дипломатією — так, як глобалізація існує поряд із націоналізмом, а явища масової культури — з яскравими взірцями окремих національних проявів високого мистецтва та духовності. У перспективі значення багатосторонньої дипломатії, безперечно, буде зростати, але незалежні суверенні держави залишаться головними рушійними силами міжнародної системи, які будуть діяти строго у відповідності зі своїми інтересами.

В якому ж правовому полі веде свою діяльність багатостороння дипломатія? Що спричинило виникнення перших міжнародних (міждержавних) організацій?

Поява міжнародних організацій у ХІХ ст. була наслідком об'єктивної тенденції до інтернаціоналізації багатьох аспектів людського життя. Починаючи зі створення у 1815 р. Центральної комісії навігації на Рейні міжнародні організації наділяються владною компетенцією та повноваженнями. Новим етапом стало заснування перших міжнародних універсальних організацій — Всесвітнього телеграфного союзу (1865) та Всесвітнього поштового союзу (1874), які вже на той час мали постійну організаційну структуру.

Для сучасних міжнародних організацій відмітною рисою є подальше розширення їхньої компетенції та уск-

ладнення структури. Взаємозв'язки і співробітництво між нинішніми міжнародними організаціями (а їх налічується понад 5 тис., причому 400 з них — міжурядові) дають підстави стверджувати про існування цілої системи таких організацій (мережі багатосторонньої дипломатії), в центрі якої, безперечно, є ООН.

Термін “міжнародні організації” вживається як щодо міждержавних (міжурядових), так і щодо неурядових організацій, хоча, звичайно, їхній правовий статус є різним.

Характерними ознаками міждержавної організації є: членство держав; наявність міжнародного договору, на підставі якого засновано організацію; постійні органи; визнання суверенітету держав-членів. З урахуванням цих ознак можна констатувати, що *міжнародна (міжурядова) організація — це об'єднання держав, засноване міжнародним договором (угодою) для досягнення спільних цілей, яке має постійні органи, що діють у загальних інтересах держав-членів, неодмінно поважаючи при цьому їхній суверенітет.*

Головною ознакою неурядових міжнародних організацій є те, що для їх створення немає необхідності укладати міжнародні договори, і об'єднують вони як фізичних, так і юридичних осіб (наприклад, Асоціація міжнародного права, Міжнародна федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця).

Для класифікації міжнародних організацій застосовуються різні критерії. За характером членства вони поділяються на *міждержавні* та *неурядові*. За колом учасників міжнародні міждержавні організації діляться на *універсальні*, відкриті для участі всіх держав світу (ООН, її спеціалізовані установи), *регіональні* (Організація африканської єдності, Організація американських держав), *субрегіональні* (Вишеградська група, Центральноевропейська ініціатива, ГУАМ тощо).

Міждержавні організації поділяються також на *організації загальної* та *спеціальної компетенції*. Діяльність перших охоплює всі сфери відносин між державами-членами — політичну, економічну, соціальну, культурну і т. д. (наприклад, ООН, ОАЄ, ОАД). Організації

спеціальної компетенції обмежуються співробітництвом в одній спеціальній галузі (наприклад, Всесвітній поштовий союз, Інтерпол, Міжнародна морська організація) і можуть підрозділятися своєю чергою на політичні, економічні, науково-технічні, соціальні, культурні, релігійні тощо.

Класифікація за характером повноважень дає змогу виділити *міждержавні* та *наддержавні організації*. До першої групи належить переважна більшість міжнародних організацій, метою яких є налагодження міждержавного співробітництва і рішення яких адресуються державам-членам. Метою ж наддержавних організацій є інтеграція. Їхні рішення безпосередньо поширюються на громадян та юридичних осіб держав-членів. Деякі елементи наддержавності у цьому сенсі притаманні Європейському Союзу. А щодо порядку вступу міжнародні організації підрозділяються на *відкриті* (будь-яка держава може стати їхнім членом на свій розсуд) і *закриті* (вступ до них здійснюється за угодою держав-засновників та за дотримання деяких інших обов'язкових умов).

Звичайно, основне навантаження у дипломатичній діяльності міжнародних організацій припадає на апарат постійних представництв держав-членів при цих міжнародних організаціях. Варто наголосити, що інститут постійних представництв держав при міжнародних організаціях порівняно молодий. І хоча такі представництва існували ще за часів Ліги Націй, тільки з моменту створення ООН та системи її спеціалізованих установ ця практика стала загальною та широкомасштабною.

Юридичні засади інституту постійних представництв держав при міжнародних організаціях були закладені ще у перших міжнародно-правових актах та документах повоєнного періоду. Передусім сам Статут ООН у п. 2 ст. 105 передбачав, що "представники членів Організації та її службові особи також користуються привілеями та імунітетами, необхідними для самостійного виконання ними своїх функцій, пов'язаних із діяльністю Організації". Стаття IV, розділ 16 Конвенції про привілеї та імунітети ООН від 13 лютого 1946 р. наголошує, що по-

няття “представники” в даній статті охоплює всіх делегатів, їхніх заступників, радників, технічних експертів та секретарів делегації. Хоча ця стаття мала на увазі головним чином тимчасових представників держав на сесіях ООН, вона загалом має на увазі статус і постійних представництв при ООН та їхній персонал. Аналогічне визначення міститься в розділі 13 Угоди про привілеї та імунітети Європейського відділення ООН у Женеві, укладеній в 1946 р. між Генеральним секретарем ООН та Швейцарською Федеральною Радою. А Угода між США та ООН про місцеперебування центральних установ ООН від 26 червня 1947 р. містить статті, які вже мають безпосередній стосунок до інституту постійних представництв при ООН. Так, відповідно до ст. V розділу 15 цієї Угоди привілеями та імунітетами користуються: “1. Кожна особа, призначена членом ООН як головний постійний представник при Організації або його постійний представник у ранзі посла або повноважного міністра. 2. Ті постійні співробітники делегації, про яких укладено угоду між Генеральним секретарем, урядом Сполучених Штатів та урядом відповідного члена Організації Об’єднаних Націй”. Інституту постійних представників та постійних представництв було присвячено спеціальну резолюцію, ухвалену ГА ООН 3 грудня 1948 р. Вона стала ще одним підтвердженням тієї звичайної норми міжнародного права, що вже склалася на той час стосовно інституту постійних представництв при ООН. Це своєю чергою сприяло становленню та розвитку договірних норм у цій галузі, що стосуються універсальних, регіональних та субрегіональних міжнародних організацій.

Безперечно, головним міжнародно-правовим документом, який сьогодні регламентує діяльність постійних представників та постійних представництв при міжнародних організаціях, є Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р. До речі, у преамбулі Конвенції, до поняття *міжнародна організація універсального характеру* віднесені

“ООН, її спеціалізовані установи, Міжнародне агентство з питань атомної енергії та будь-яка аналогічна організація, членський склад і відповідальність якої мають широкий міжнародний характер”. Це означає, що за бажання кожна регіональна або субрегіональна організація у своїх відносинах із державами-членами за їхньої згоди може застосовувати положення Конвенції 1975 р. на практиці.

Дана Конвенція трактує інститут постійного представництва як “місію постійного характеру, яка направляється для того, щоб представляти її при цій організації”. Отже, так само як і посольства, постійні представництва при міжнародних організаціях входять до системи закордонних органів і є складовою дипломатичної служби держави. Їм притаманна така принципова ознака, як *представницький характер* у їхній закордонній діяльності. Хоча, звичайно, між дипломатичним представництвом (посольством) та постійним представництвом при міжнародній організації є певні відмінності.

Головна з них полягає в тому, що посольства завжди здійснюють двосторонні зв'язки між акредитуючою державою та країною перебування, тоді як постійні представництва при міжнародних організаціях діють у сфері *тристоронніх зв'язків*: держави, що направляє представництво; самої організації; країни перебування штаб-квартири або відділення даної міжнародної організації. При цьому для членства в організації та заснування при ній постійного представництва для зацікавленої держави не є обов'язковими її визнання де-юре іншими державами-членами або наявність дипломатичних відносин із ними. Певною складністю, щоправда, може бути те, що хоча постійне представництво, на відміну від посольства, не акредитується в державі перебування, а створюється виключно для підтримання зв'язків із міжнародною організацією, а звідси має користуватися відповідними привілеями та імунітетами, що визначаються міжнародно-правовими нормами, ці привілеї та імунітети фактично надаються представництву саме державою перебування. Обсяг їх реалізації залежить як від внутрішнього за-

конодавства, так і від стану політичних відносин між двома державами.

Що стосується процедури заснування постійного представництва при міжнародній організації, то ст. 5 Конвенції 1975 р. проголошує: “1. Держави-члени можуть, якщо допускається правилами Організації, засновувати постійні представництва для виконання функцій, викладених у ст. 6. 2. Держави, що не є членами Організації, можуть, якщо це допускається правилами Організації, засновувати постійні комісії спостерігачів для виконання функцій, викладених у ст. 7. 3. Організація повідомляє держави перебування про заснування представництва заздалегідь”.

Варто зауважити, що створення постійного представництва — це право, а не імперативний обов’язок держави-члена. Вона сама вирішує це питання, керуючись власною суверенною волею і суто практичними міркуваннями — фінансовими, кадровими тощо. При цьому відсутність постійного представництва при міжнародній організації аж ніяк не відбивається на правах та обов’язках, що передбачаються у зв’язку зі членством в організації. Виняток становить хіба що членство в Раді Безпеки ООН — як постійне, так і тимчасове. Адже згідно зі ст. 28 Статуту ООН “Рада Безпеки організується таким чином, щоб вона могла функціонувати безперервно”. Це означає, що у критичних ситуаціях міжнародного життя Рада Безпеки може скликатись як удень, так і вночі.

Реалізацію права держави-члена на заснування постійного представництва при міжнародній організації мають забезпечувати як сама організація, так і держава, на території якої розміщується її штаб-квартира або відділення. Отож постає ще одне важливе питання — про права та обов’язки такої держави у відносинах з організацією нею взагалі та у процедурі заснування постійних представництв зокрема. Одразу треба визначити головний принцип у розв’язанні цієї проблеми: *тільки сама держава може дати згоду на розміщення на її території штаб-квартири (відділення) організації*. Примусити її зробити це не може ніхто. (Уявіть собі, що якась

держава—член ООН не дістала би згоду на відкриття свого представництва при ООН у Нью-Йорку: таке представництво мало б суто віртуальний характер.) Якщо такої згоди досягнуто, то вона, як правило, формалізується письмово у вигляді двосторонньої угоди між організацією та державою перебування. Ця згода автоматично поширюється на всі держави—члени даної міжнародної організації, які виявляють бажання відкрити при ній постійне представництво.

Стаття 6 Конвенції 1975 р. регламентує функції постійного представництва, які реалізуються у семи основних напрямках роботи: “а) у забезпеченні представництва надсилаючої держави при Організації; б) у підтримці зв’язку між надсилаючою державою та Організацією; в) у веденні переговорів з Організацією в її рамках; г) у з’ясуванні суті діяльності Організації та повідомленні про неї уряду надсилаючої держави; д) у забезпеченні участі надсилаючої держави в діяльності Організації; е) у захисті інтересів надсилаючої держави щодо Організації; є) у сприянні здійсненню цілей та принципів Організації шляхом співробітництва з Організацією в її рамках”. Як видно, згадані функції практично тотожні функціям дипломатичного представництва в контексті двосторонніх відносин між державами. Адже вони передбачають представництво, ведення переговорів, дипломатичний захист, збирання інформації, але, зрозуміло, у сфері тресторонніх зв’язків. Ще однією відмінністю функцій постійного представництва і дипломатичного представництва (посольства) є те, що, здійснюючи дипломатичний захист, постійне представництво зосереджує свою увагу на “захисті інтересів надсилаючої держави щодо Організації”, а не на захисті інтересів громадян акредитуючої держави, оскільки це є прерогативою посольств та консульств.

Аналізуючи функції постійного представництва, викладені у Конвенції 1975 р., слід зазначити, що й цього разу реалії виявилися складнішими, ніж ті конкретні сім пунктів ст. 6 Конвенції. Річ у тім, що постійні представництва держав, насамперед при ООН, нерідко здійсню-

ють дипломатичні функції поза рамками відносин із цією організацією (наприклад, установлюють і підтримують контакти з органами зовнішніх зносин або представниками тих держав, з якими відсутні дипломатичні відносини). Нерідко постійні представництва за дорученням своїх урядів ведуть переговори і навіть підписують угоди про встановлення дипломатичних відносин тощо.

Конвенція 1975 р. чітко й недвозначно регламентує питання щодо повноважень глави представництва. Зокрема, ст. 10 передбачає: “Повноваження глави представництва видаються від імені глави держави, глави уряду, міністра закордонних справ або, якщо це допускається правилами Організації, іншим компетентним органом надсилаючої держави і припроваджуються Організації”. Як бачимо, ця процедура по суті аналогічна призначенню глави дипломатичного представництва.

Після видачі повноважень главі представництва настає етап його акредитації при органах міжнародної організації. Стаття 11 даної Конвенції щодо цього наголошує: по-перше, держава-член може вказати у повноваженнях, виданих її постійному представникові, що він уповноважений діяти як делегат в одному або декількох органах Організації; по-друге, якщо держава-член не вкаже іншого, її постійний представник може діяти як делегат у тих органах Організації, для яких не встановлено спеціальних умов щодо представництва. Й нарешті, держава, яка не є членом Організації, може вказати в повноваженнях, виданих її постійному спостерігачеві, що він уповноважений діяти, якщо це допускається правилами Організації або відповідного органу, як делегат-спостерігач в одному чи декількох органах Організації. Як глава представництва останній уповноважується укласти угоди з Організацією. Стаття 12 Конвенції містить дві норми, які визначають ці повноваження: “1. Глава представництва з огляду на свої функції та без пред’явлення повноважень вважається таким, що представляє свою державу з метою прийняття тексту договору між цією державою та Організацією. 2. Глава представництва не вважається з огляду на свої функції таким, що представ-

ляє державу з метою остаточного підписання договору або підписання договору *ad referendum* між цією державою та Організацією, якщо тільки із практики Організації або з інших обставин не випливає, що наміром сторін не було вимагати пред'явлення повноважень”.

Як і посольство, постійне представництво — це орган зовнішніх зносин держави за кордоном, тож для виконання своїх функціональних обов'язків воно потребує *штатного укомплектування*. Стаття 13 Конвенції 1975 р. передбачає, що, “крім глави представництва, представництво може мати дипломатичний персонал, адміністративно-технічний персонал та обслуговувальний персонал”. Отже, з цієї статті видно, що у штатному розкладі посольства та постійного представництва згідно з принципом їхнього формування є тотожність, але спостерігаються й відмінності. Так, у переважній більшості посольств, за винятком, мабуть, тільки США, не існує офіційної посади заступника посла, тоді як у постійних представництвах призначаються заступники або виконувачі обов'язків постійних представників відповідних країн у ранзі посла або посланника. Ще одна відмінність полягає в тому, що членами дипломатичного персоналу постійних представництв, згідно зі ст. 1 п. 28 Конвенції, є “члени персоналу представництва, делегації або делегації-спостерігача, які мають статус дипломата з метою представництва, делегації або делегації-спостерігача”. Фактично це означає, що до складу постійних представництв при спеціалізованих організаціях (наприклад МАГАТЕ) вводяться експерти, фахівці, науковці та практичні спеціалісти в зазначеній галузі, які не є професійними, ранговими дипломатами, проте вони наділяються під час роботи у представництві дипломатичним статусом, оскільки виконують представницькі функції, а відтак на них мають поширюватися привілеї та імунітети, притаманні дипломатам, які працюють за кордоном.

Що стосується кількісного складу персоналу постійного представництва, то ст. 14 Конвенції 1975 р. вказує: “кількість персоналу представництва не повинна виходити за межі, які є розумними та нормальними з

урахуванням функцій Організації, потреб даного представництва та обставин і умов, що існують у державі перебування”.

Для визначення старшинства постійних представників та постійних спостерігачів з огляду на протокол застосовується алфавітний порядок назв держав, представлених в Організації. Місцезнаходження представництва, як правило, збігається з місцезнаходженням Організації, проте, згідно зі ст. 18 Конвенції, за умови попередньої згоди держави перебування і якщо це допускається правилами Організації, надсилаюча держава може заснувати своє представництво або відділення представництва в іншому місці, ніж те, де розташовується штаб-квартира Організації. Як і посольство, представництво має право користуватися прапором та емблемою надсилаючої держави на фасадах своїх приміщень, а для глави представництва це право поширюється на його резиденцію та засоби пересування (ст. 19).

Припинення функції глави представництва або члена дипломатичного персоналу представництва відбувається у двох випадках: 1) коли держава, що їх надіслала, повідомляє Організацію про припинення їхніх функцій; 2) якщо представництво відкликається остаточно або тимчасово (ст. 40).

Варто зауважити, що під час обговорення та прийняття Віденської конвенції 1975 р. про представництво держав у їхніх стосунках із міжнародними організаціями універсального характеру розгорнулася гостра дискусія з приводу ще й такого обґрунтування припинення функцій співробітників постійних представництв, як оголошення їх персоною нон грата державою перебування. Врешті-решт було знайдено компромісне рішення, основні положення якого зафіксовані у статтях 77, 84 та 85 Конвенції. Так, п. 2 ст. 77 передбачає, що “у випадку серйозного та очевидного порушення кримінального законодавства держави перебування особою, яка користується імунітетом від юрисдикції, держава, що направила її, якщо вона не відмовляється від імунітету даної особи, відкликає її, припиняє її функції представництва, делегації чи делегації-

спостерігача або вживає заходів для її від'їзду залежно від обставин. Такі самі заходи вживаються щодо акредитованої особи у випадку серйозного та очевидного втручання її у внутрішні справи держави перебування. Положення даного пункту не поширюється на будь-які дії, які дана особа вчинила при виконанні функцій представництва, завдань делегації або делегації-спостерігача”.

Суть же компромісу полягає в тому, що вжиття крайніх заходів державою перебування має узгоджуватися зі статтями 84 і 85 Конвенції, які передбачають проведення консультацій із державою, що направляє своє представництво, і звернення до примирювальної процедури для того, щоб такі заходи не перешкоджали нормальному функціонуванню представництва в цілому. У статті 84, зокрема, зазначається: “Якщо між двома чи кількома державами—учасницями цієї Конвенції виникає суперечка з приводу її застосування або тлумачення, на прохання будь-якої з них між ними проводяться консультації”. А стаття 85 у п. 1 містить таку норму-правило: “Якщо суперечку не було вирішено в результаті консультацій, вказаних у ст. 84, протягом одного місяця з моменту початку консультацій, будь-яка держава, що бере участь у консультаціях, може передати суперечку у примирювальну комісію, що створюється відповідно до положень цієї статті, шляхом направлення письмового повідомлення Організації та іншим державам — учасникам у консультаціях”. Загалом стаття 85 містить дев'ять пунктів і має назву “*Примирювальна процедура*”. Таким чином, вказаних випадках не допускається однозначне, як це відбувається у двосторонніх дипломатичних відносинах, рішення про припинення функцій співробітників дипломатичного персоналу представництва в порядку оголошення конкретної особи персоною нон грата. Такий зважений підхід якнайкраще відповідає самій природі тристоронніх відносин у цій дипломатичній сфері.

Якщо держава не є членом міжнародної організації, вона може, якщо це дозволяється статутом організації, направляти своїх спостерігачів для участі в роботі її органів. У деяких випадках державам-нечленам дозво-

ляється акредитувати місії постійних спостерігачів. Так, при ООН такі місії мають Ватикан, Швейцарія, Організація визволення Палестини. У Віденській конвенції 1975 р. (ст. 1 п. 8) говориться: “Постійна місія спостерігача означає місію постійного характеру, що направляється державою, яка не є членом міжнародної організації, для того, щоб представляти її при цій організації”. Оскільки місії спостерігача мають представницький характер, вони, безумовно, належать до зарубіжних органів зовнішніх зносин. Хоча, звичайно, відмінності між постійним представництвом та місією спостерігача є. Головна з них полягає в тому, що сама природа інституту спостерігача не дає йому змоги брати безпосередню участь у діяльності організації, оскільки держава, що направила місію спостерігача, не є членом цієї організації. Отже, спостерігач не може голосувати при ухваленні рішення у будь-якому органі організації; проте він має право обговорювати те чи інше питання, висловлювати щодо нього свою позицію і тому реально впливати на прийняття того чи іншого рішення.

Помітну роль у сучасній багатосторонній дипломатії відіграють *міжнародні конференції*. Залежно від статусу учасників міжнародні конференції діляться на *урядові* та *неурядові*. Звичайно, нас цікавитимуть передусім міжурядові конференції: процедура їхньої підготовки та скликання, правила і порядок прийняття рішень, статус делегацій держав та органів конференції як одного з головних дійових засобів сучасних міжнародних переговорів.

Сучасна міжурядова конференція — це тимчасовий колективний орган суверенних держав-учасниць, який створюється для досягнення узгоджених цілей. Мета і діяльність будь-якої міжурядової конференції мають відповідати загальновизнаним нормам сучасної дипломатичної практики в рамках міжнародного права. Відмінності в назвах міжурядових конференцій — з'їзд, конгрес, нарада тощо — суттєвого юридичного значення не мають.

За колом своїх учасників міжурядові конференції поділяються на *універсальні*, в роботі яких має право брати участь будь-яка держава світу, та *регіональні*, учасниками яких є держави певного регіону.

На переважну більшість конференцій, особливо на ті, що проводяться під егідою ООН, як спостерігачі допускаються представники заінтересованих міжурядових та неурядових організацій, а також держав, що не беруть участі в конференції. Крім того, нині на деякі міжурядові конференції як спостерігачі запрошуються представники національно-визвольних рухів. Так, 29 листопада 1974 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення запросити на Віденську конференцію з дипломатичного права 1975 р. як спостерігачів представників національно-визвольних рухів, що визначаються Організацією африканської єдності та Лігою арабських держав у відповідних регіонах. Від того часу національно-визвольні рухи як суб'єкти міжнародного права дістали можливість брати участь у зовнішніх зносинах в усіх їхніх різноманітних формах та виявах.

Залежно від рівня проведення конференцій, який визначається важливістю питань або мірою їхньої готовності для обговорення та врегулювання, делегації на міжурядових конференціях очолюються главами держав та урядів, міністрами закордонних справ чи іншими офіційними особами. Принципово важливим є те, що в будь-якому випадку глава делегації уповноважений виступати від імені держави або уряду.

Міжурядові конференції скликаються міжнародними організаціями (в рамках останніх чи під їхньою егідою) або державами-ініціаторами. Скликання конференції в рамках або під егідою міжурядової організації не змінює її характеру як самостійного органу *ad hoc*. Деякі конференції є періодичними і тривають по декілька років. Наприклад, Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі триває від 1975 р.

У залежності від цілей скликання міжурядові конференції діляться на *мирні*, *політичні*, *економічні*, *екологічні*, *дипломатичні* та *змішані* (звичайно, ця класифікація має

здебільшого умовний характер). Конференції скликаються з метою підготовки та підписання міжнародних договорів, зокрема статутів міжурядових організацій, обговорення певних міжнародних проблем, обміну думками та інформацією, а також для вироблення рекомендацій.

З ініціативою щодо скликання конференції може виступати одна чи декілька держав або міжнародна організація. Підготовка конференції розпочинається з визначення мети її скликання, що безпосередньо впливає на формування порядку денного. Досить часто практикується попереднє узгодження позицій держав—учасниць конференції щодо її порядку денного. Заздалегідь узгоджуються також рівень представництва, час і місце проведення, правила процедури. Узгодження позицій держав щодо скликання конференції відбувається дипломатичними каналами або в рамках спеціальних консультацій.

Визначаючи коло учасників конференції, а також рівень представництва на ній, держави виходять із цілей та характеру конференції. Тоді, коли конференція скликається в рамках або під егідою міжурядової організації, час і місце її скликання фіксуються у відповідних резолюціях цих організацій. Якщо конференція скликається міжурядовою організацією, вона проводиться або в її штаб-квартирі, або, за запрошенням держави—члена організації, на її території. Попереднє узгодження порядку проведення конференції та її майбутніх правил процедури відбувається здебільшого на підготовчих зустрічах. Не менш важливу роль відіграє загальна підготовка до проведення міжнародної конференції. Вона охоплює забезпечення приміщеннями, транспортом, допоміжними службами, узгодження процедурних та протокольних моментів тощо.

Кожна держава проводить значну і різноманітну дипломатичну роботу з підготовки до участі в роботі конференції. Ця робота здійснюється через органи зовнішніх зносин шляхом проведення двосторонніх та багатосторонніх консультацій, листування. Діяльність багатьох конференцій здійснюється у формі сесій, проміжок між якими може сягати кількох місяців чи навіть років.

Рівень представництва на конференціях визначається характером та значущістю проблем, що розглядаються. Він може змінюватися в ході конференції. Так, перший етап НБСЄ, який визначив основні завдання щодо підготовки завершального документа, відбувся на рівні міністрів закордонних справ; другий, робочий, — на рівні заступників міністрів, начальників департаментів МЗС; третій, підсумковий, — на найвищому рівні, з участю глав держав та урядів. Проведення конференцій на найвищому рівні акцентує їхню політичну значущість, надає особливої сили рішенням, що на них приймаються.

Правила процедури являють собою юридичний документ, який належить до так званого внутрішнього права міжнародних організацій та конференцій, оскільки приймається від імені делегацій, що беруть участь у роботі конференції. Без затвердження конференцією власних правил процедури її проведення було би практично неможливим.

Загальних, незмінних правил процедури проведення конференцій на сьогодні не вироблено, тим паче не заформалізовано, однак, спираючись на дипломатичну практику, можна говорити, звичайно умовно, про певні сталі норми у цій сфері багатосторонніх міждержавних відносин.

Правила процедури регламентують такі аспекти роботи конференції:

- процедуру затвердження порядку денного роботи конференції (хоча він узгоджується в робочому порядку ще до початку роботи конференції, офіційний акт його прийняття має принципове значення, адже порядку денному мають відповідати як виступи делегацій, так і ті документи, що вносяться на розгляд конференції її офіційними учасниками);
- вибори керівників органів конференції (як правило, обирають голову конференції, кількох заступників, основного доповідача, котрі складають так зване бюро конференції);

- порядок утворення допоміжних органів — комітетів та робочих груп, а також обрання їхніх голів та доповідачів;
- порядок формування та обов'язки секретаріату конференції (забезпечення перекладу виступів та документів мовами всіх учасників конференції, розповсюдження документів, ведення протоколів засідань і т. ін.);
- встановлення необхідного кворуму для початку роботи (як правило, проста більшість із числа тих делегатів, що зареєструвалися);
- повноваження голови;
- черговість постановки на голосування процедурних пропозицій (як правило, пріоритет постановки на голосування дається в такій послідовності: відкласти засідання, зробити перерву, відкласти дебати з питання, що обговорюється, закрити дебати з питання, що обговорюється);
- порядок внесення пропозицій та поправок, а також їх зняття;
- порядок проведення голосування (рішення частіше за все приймаються більшістю присутніх і тих, що беруть безпосередню участь у голосуванні делегацій; при цьому делегації, які утрималися, не вважаються такими, що брали участь у голосуванні);
- умови участі спостерігачів;
- порядок зміни правил процедури.

Виступи з мотивів голосування можуть робитися як перед, так і після проведення голосування. Процес голосування може перериватися виключно для заяв щодо порядку ведення у зв'язку з самим процесом голосування.

Голосування здійснюється методом підняття табличок із назвою держави, яку представляє делегація, або за допомогою електронної апаратури — натискуванням кнопок. На прохання будь-якої делегації голосування може бути поіменним, із наступним фіксуванням характеру голосування кожної делегації у відповідних протоколах.

Згідно з деякими правилами процедури для прийняття рішення по суті може вимагатися кваліфікована більшість (2/3 від числа присутніх і тих, що беруть участь у голосуванні), проте процедурні рішення завжди приймаються простою більшістю голосів. Тому-то нерідко розгортається дискусія з приводу того, чи є майбутнє рішення проблемою суті чи процедури. Від цього залежить кількість голосів, необхідних для його ухвалення. Дедалі частіше на практиці застосовується правило консенсусу.

Поправки до документа, що виносяться на голосування, ставляться у певній послідовності. Спочатку голосується поправка, а потім сама пропозиція. За наявності кількох поправок голосування розпочинається з поправки, зміст якої найбільш віддалений від змісту самої пропозиції. Поправкою вважається пропозиція, яка щось додає до початкової пропозиції, виключає з неї певну частину або змінює її. Якщо поправка змінює сутність пропозиції, то вона такою не визнається і може ставитися на голосування лише як самостійна пропозиція.

На прохання будь-якої делегації пропозиція або поправка може ставитися на голосування частинами (*роздільне голосування*). Якщо не прийнято жодної частини, пропозиція в цілому на голосування не ставиться. Якщо голосуванням прийнято кілька частин документа, то він обов'язково ставиться на голосування в цілому. Правила процедури часто використовуються делегаціями з метою тактичної боротьби для прийняття документа або його відкликання більшістю голосів.

Мови, якими здійснюється робота конференцій, поділяються на *офіційні* (для виступів і видання всіх офіційних рішень конференції) та *робочі* (для ведення протоколів). Як правило, робочими мовами є лише декілька із числа офіційних, що скорочує витрати на публікацію документів.

Більшість міжнародних міждержавних конференцій проводяться заради укладення міжнародних договорів, і тому їх прийнято називати *дипломатичними*. Разом із тим метою деяких конференцій є прийняття декла-

рацій, заяв, резолюцій, обмін думками, інформацією тощо. На багатьох конференціях приймається й такий документ, як підсумковий (завершальний) акт, в якому вказуються назва та мета конференції, учасники, час і місце її проведення, містяться дані про підсумки та досягнення конференції (наприклад, про прийняття конвенції, декларації, резолюції і т. ін.).

Склад делегацій за структурою визначається правилами процедури конференції. У частині III Віденської конвенції 1975 р. — “Делегації в органах і на конференціях” — у ст. 45 зазначається: “Крім глави делегації, делегація може включати інших делегатів, дипломатичний персонал, адміністративно-технічний персонал і обслуговувальний персонал”. Наступна 46 стаття регламентує кількісний склад персоналу делегації на міжнародній конференції: “Чисельність персоналу делегації не повинна виходити за межі, які є розумними і нормальними з урахуванням відповідно функцій органу або цілей конференції, а також потреб даної делегації та обставин і умов, що існують у державі перебування”.

Глава делегації та інші делегати наділяються повноваженнями від імені глави держави, глави уряду, міністра закордонних справ або, якщо це допускається правилами організації, інших компетентних органів держави, що направляє делегацію на конференцію.

Керівних посадових осіб конференції обирають зі складу делегації. Як правило, обираються такі особи: голова, заступники голови, генеральний доповідач; голова, заступник голови та доповідач кожного комітету; голова редакційного комітету, а також інші посадові особи, які відіграють ключову роль у виконанні завдань, що стоять перед конференцією.

Центральне місце серед керівних посадових осіб займає *голова конференції*. В його обов'язки входить головування на пленарних засіданнях конференції, відкриття та закриття їх; керування дебатами, надання слова, постановка питань на голосування та оголошення рішень. Голова може запропонувати конференції обмежити час, що надається доповідачам для виступів, обмежити кількість

виступів кожного представника з будь-якого питання, припинити запис доповідачів, перервати або припинити дебати, перервати або припинити засідання тощо. Виконуючи по суті роль посередника, голова допомагає делегаціям у подоланні тих чи інших відмінностей в їхніх позиціях. Зокрема, йдеться про такі види допомоги: надання часу для інформаційних переговорів; активне сприяння неформальним переговорам без особистої участі в них; активне сприяння неформальним переговорам з особистою участю в них; нарешті, дослідницьке посередництво.

Конференції вважаються такими, що завершили свою роботу, коли досягнуто головної мети — прийняті ті чи інші узгоджені рішення або коли учасники переговорів доходять висновку про неможливість досягнення спільної угоди через непримиренність позицій представлених делегацій. Завершення роботи конференції оформлюється, як правило, підсумковим (завершальним) актом або протоколом, який підписується всіма учасниками. Існують і інші форми завершення роботи конференцій, наприклад декларації, заяви.

Сучасні міжурядові конференції часто приймають різноманітні резолюції з предмета своєї діяльності. Найбільш яскравими прикладами можуть слугувати резолюції, що приймаються конференціями, проведеними під егідою ООН. Зокрема, Конференція ООН із питань представництва держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру (14 березня 1975 р., Відень) ухвалила цілу низку резолюцій. Найважливішими з них є згадана вище резолюція про надання міжнародно-правового статусу національно-визвольним рухам і резолюція щодо питань застосування прийнятої на конференції Конвенції про майбутню діяльність міжнародних організацій.

Слід зауважити, що резолюції, які приймаються міжурядовими конференціями, незалежно від адресата мають характер *рекомендацій*. Держави—учасниці тієї чи іншої конференції визначають своє ставлення до її резолюцій в суто індивідуальному порядку. І ті заходи, що

передбачається здійснити в рамках даних резолюцій, також мають лише рекомендаційний характер і юридичних зобов'язань для їхніх адресатів не створюють.

Що стосується такого надзвичайно важливого аспекта в діяльності представників держав, які беруть участь у роботі міжнародних організацій та конференцій, як *визначення обсягу їхніх привілеїв та імунітетів*, то Конвенція 1975 р. максимально наблизила, а в переважній більшості випадків навіть зрівняла ці привілеї та імунітети з аналогічними преференціями, якими користуються дипломатичні агенти державних закордонних посольств і місій.

Як і в конвенціях про дипломатичні та консульські зносини (Відень, 1961, 1963 рр.), Віденська конвенція 1975 р. про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру всі привілеї та імунітети поділяє на дві групи: *привілеї та імунітети самих органів зовнішніх зносин за кордоном; привілеї та імунітети співробітників цих органів.*

До першої групи належать такі основні привілеї та імунітети, як недоторканність приміщень представництв і делегацій в органах і на конференціях, недоторканність їхніх архівів і документів, податкові пільги, митні привілеї, право користуватися прапором та емблемою (гербом) держави, що направляє делегацію, на приміщеннях і транспортних засобах представництв та делегацій.

До другої групи належать особиста недоторканність, недоторканність резиденції та майна, кореспонденції, імунітет від юрисдикції, звільнення від податків та зборів, свобода пересування та зв'язку, яка передбачає використання як дипкур'єрів, так і закодованих або шифрованих депеш. Загалом опис усіх привілеїв та імунітетів у Конвенції 1975 р. має досить детальний характер (ст. 23—38, 51—70).

Тривалий час дискусійним було питання щодо обсягу привілеїв та імунітетів, які мають надаватися делегаціям держав на конференціях. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів те, що незалежно від характеру

конференції (політичного чи економічного) делегати, які беруть у ній участь і офіційно представляють свої держави, повинні мати всі можливості для виконання покладених на них завдань. Стаття 51 Віденської конвенції 1975 р. передбачає: “1. Держава перебування надає делегації всі необхідні можливості для виконання її завдань. 2. Відповідно, Організація або конференція сприяє делегації в отриманні цих можливостей і надає делегації ті можливості, які входять у сферу її власної компетенції”.

Слід наголосити, що, увібравши в себе найкращий досвід попередніх конвенцій та практичної дипломатичної діяльності, Конвенція 1975 р. чітко регламентувала всі аспекти правового статусу, привілеїв та імунітетів як постійних представництв держав та їхніх співробітників при всіх міжнародних організаціях універсального характеру, постійних місій спостерігачів, так і делегацій, делегацій-спостерігачів на міжнародних конференціях, що проводяться з ініціативи або під егідою міжнародних організацій.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Дайте визначення поняття “міжнародна (міжурядова) організація”.

Схарактеризуйте класифікацію поділу міжнародних організацій.

Коли вперше почали застосовувати інститут постійних представництв держав при міжнародних організаціях?

Назвіть основні функції постійного представництва згідно з Віденською конвенцією про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р.

У чому полягає головна відмінність між посольством та постійним представництвом при міжнародній організації?

Опишіть процедуру видачі повноважень главі постійного представництва.

Дайте визначення поняття “міжурядова конференція”.

Хто може виступити ініціатором скликання міжнародної конференції?

Як формується склад делегацій на міжнародні конференції?

СПЕЦІАЛЬНІ МІСІЇ ЯК ФОРМА ДИПЛОМАТІЇ

Розвиток взаємовідносин між державами зумовив поширення такої форми представництва, як *спеціальні місії* (місії *ad hoc*). Конвенція ГА ООН про спеціальні місії 1969 р. визначає такого роду місію як *тимчасове представництво держави, яке направляється однією державою до іншої за узгодженням з останньою для вирішення особливо важливих питань або для виконання спеціального завдання*. Діяльність таких місій називають *дипломатією ad hoc*. Якщо повсякденне обслуговування офіційних зносин здійснюють постійні посольства, то у вирішенні інших питань ключова роль відводиться спеціальним місіям.

Цікаво, що саме спеціальні місії історично були першоосновою сучасної дипломатичної структури. У давнину взагалі не існувало інших форм дипломатичної діяльності, крім спеціальних місій. Це й зрозуміло, оскільки недостатній розвиток засобів зв'язку та сполучення, відособленість держав, а головне — відсутність регулярних економічних, торговельних, культурних та інших контактів іще не могли привести до формування більш-менш усталеної системи дипломатичних зносин із характерною для неї практикою заснування постійних дипломатичних представництв за кордоном. Тодішні спеціальні місії, так само, як і сьгоднішні постійні дипломатичні представництва, вели переговори з найрізноманітніших питань, що викликали взаємний міждержавний інтерес. Були серед них і такі, що мали церемоніаль-

ний характер (наприклад, участь послів інших держав в урочистостях з нагоди монархічних шлюбів, сходження на престол тощо). Про те, що функції та організація спеціальних місій до XVI—XVII ст. по суті не відрізнялись від звичайних дипломатичних, свідчить практика не лише багатьох європейських країн, а й українських державних утворень, які в боротьбі за національне самовизначення надавали дипломатії, зокрема спеціальним місіям, особливого значення.

Так, у монографії В. Сергійчука “Армія Богдана Хмельницького” (Київ, 1996) зазначається: “З другої половини XVI ст. козацька дипломатія наводить контакти з багатьма європейськими країнами. Тут і перші зв’язки з австрійськими монархами, римською курією, кримським ханом. Запорозькі послы відіграють важливу роль у врегулюванні конфліктів між Військом Запорозьким і польським урядом у ході національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. ...У другій половині XVI — середині XVII ст. козацькі дипломати, як правило, представники дніпровської вольниці, були відомі в усій Європі, їх приймали монархи далеких від України земель. У складному переплетенні міжнародних подій того часу вони відігравали важливу роль у вирішенні багатьох життєво необхідних питань. Вплив українського козацтва, його дипломатії особливо позначився за часів Богдана Хмельницького, зусиллями якого витворився акт Переяславської ради, що круто змінив історичну долю українського народу”.

Головною відмінністю тодішніх спеціальних дипломатичних місій від сучасних було те, що акредитуюча держава не була зобов’язана отримувати згоду від країни перебування на прийом спеціальної місії. Це пояснювалося об’єктивними причинами, насамперед відсутністю регулярних надійних систем зв’язку. Здебільшого такі місії відправлялися за кордон на свій страх і ризик, а поняття дипломатичних імунітетів і привілеїв мало досить умовний характер. Іще раз процитуємо згадане видання: “На початку січня 1652 року козацькі послы до польського короля — Герасим Лукевич, Семен Звягли, Михайло Табуренко — під час перебування у Луцьку зазнали

нападу з боку слуг володимирського підкоморія Пузини. Був навесні 1654-го побитий кримським ханом полковник Семен Савич. Наприкінці червня 1953 року затримала польська шляхта посла до короля — київського полковника Ждановича — і посадила під варту. Більш як півроку затримувався угорським князем козацький полковник Михайло Суличич”.

Ще однією особливістю спеціальних дипломатичних місій XVI—XVII ст. була обмежена кількість їхніх учасників. До складу козацького посольства, як правило, входили посол (один або кілька), прислуга, а також перекладачі.

Таким чином, спеціальні дипломатичні місії протягом початкового етапу формування універсальної системи світових міжнародних відносин були по суті єдиною і відносно ефективною формою дипломатії. Важливо наголосити, що з настанням періоду так званої *регулярної дипломатії* (XVI—XVIII ст.) та переходом його в епоху *класичної дипломатії* (початок XIX—XX ст.) спеціальні місії не припинили свого існування.

Сьогодні центр дипломатичної роботи змістився у бік регулярної дипломатії, тобто постійних дипломатичних представництв держав за рубежом. Тому в діяльності спеціальних місій також відбулися певні функціональні зміни: здебільшого вона зводиться до моментів церемоніального характеру, хоча, звичайно, іноді їм доручається виконання важливих дипломатичних завдань. Особливо часто спеціальні місії застосовувалися протягом XX ст. у випадках, коли та чи інша держава боролася за своє самовизначення, досягнення суверенітету і, не маючи при цьому постійних дипломатичних представництв за кордоном, змушена була користуватися спеціальними місіями для захисту своїх інтересів на міжнародній арені.

Прикладом із національної історії епохи УНР може слугувати поїздка дипломатичної місії, очолюваної відомим українським політиком, автором книги “Ukraina Irredenta” Юліаном Бачинським, до США. У монографії О. Павлюка “Боротьба України за незалежність і політика США 1917—1923” (Київ, 1996)

читаємо: “Ще у січні 1919 р. Рада народних міністрів ухвалила законопроект про призначення такої місії. Уряд УНР надавав їй великого значення. В поясненні до законопроекту говорилося, що “місія до Сполучених Держав буде мати надзвичайну державну вагу. Через це вона повинна бути поставлена в особливі умови щодо персонального складу і видатків на утримання”. Про значення, яке уряд надавав місії до США, свідчить і той факт, що її було зараховано до першого розряду, так само як місії у Парижі, Лондоні, Берліні, Берні і Москві”.

У другій половині ХХ ст. спеціальні місії, крім випадків церемоніального характеру, застосовувались, як правило, для гасіння численних воєнних конфліктів, що спалахували в різних куточках нашої планети.

Якими ж є міжнародно-правові підстави організації та діяльності спеціальних місій на сучасному етапі? Оскільки дипломатичні представництва і спеціальні місії мають спільну основу — суверенне право держав на участь у міжнародному спілкуванні, — їхня діяльність відбувається у спільному правовому полі, хоча, звичайно, спеціальні місії мають власну сферу дії.

Згідно з Конвенцією про спеціальні місії 1969 р. спеціальна місія, як і дипломатичне представництво, виконує насамперед *представницьку функцію*. Саме вона дає можливість чітко відрізнити спеціальні місії від різного роду недержавних, хоча й певною мірою офіційних, місій та візитів, наприклад, громадських, профспілкових організацій тощо. Іншою характерною ознакою спеціальної місії є те, що вона має, як наголошується в Конвенції 1969 р., *тимчасовий характер*. Це означає, що діяльність спеціальної місії обов'язково є короткотерміновою. Відомі випадки, коли їхня робота тривала декілька років, проте існування місії завжди визначалося терміном, що вважався необхідним для виконання поставлених перед нею завдань. Ще однією особливістю спеціальної місії є *конкретно-цільовий характер*, що, звичайно, не свідчить про обмеженість її завдань. Наприклад, за відсутності постійного дипломатичного представництва в державі, що приймає спеціальну місію, а також тоді, коли йдеться про спеціальні місії на найвищому рівні, завдання і коло питань, що

вирішуються такою місією, можуть охоплювати проблеми як двостороннього, так і глобального характеру.

Безперечно, в сучасних умовах надзвичайно важливу роль відіграє *дипломатія на найвищому рівні*. Слід наголосити, що зустрічі на такому рівні, зберігаючи власне, принципово важливе значення, розглядаються з точки зору міжнародного права як різновид спеціальних місій. Державні візити, офіційні зустрічі, безпосередні переговори та підписання відповідних міжнародних угод або політичних домовленостей, що здійснюються главами держав, урядів та міністрами закордонних справ, стали повсякденною нормою міжнародного життя, звичним явищем, хоча предметом дипломатії на найвищому рівні є не ординарні, а життєво важливі, доленосні питання.

Як же здійснюється спеціальна місія? На це запитання чітку відповідь дає ст. 2 Конвенції про спеціальні місії: “Держава може направити спеціальну місію в іншу державу за умови згоди останньої, попередньо отримавши її через дипломатичні чи інші узгоджені або взаємоприйнятні канали”. Слід зауважити, що спосіб, яким висловлюється згода на заснування постійного дипломатичного представництва, відрізняється від висловлення згоди щодо направлення спеціальної місії. У першому випадку згода має бути обов’язково офіційною — у письмовій формі, тоді як у другому вона може мати різні, довільні форми — від офіційної до “мовчазної” згоди.

У дипломатичній практиці трапляються випадки направлення однієї спеціальної місії до двох чи навіть кількох держав. Стаття 4 Конвенції 1969 р. тлумачить: “Держава, яка бажає направити одну й ту саму спеціальну місію до двох або кількох держав, повідомляє про це кожна приймаючу державу, коли звертається до неї за згодою”.

Наприклад, 5—12 січня 1997 р. делегація України, очолювана представником Президента, заступником міністра закордонних справ В. Хандогієм, відвідала Нью-Йорк та Манагуа (Нікарагуа). 7 січня у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку відбулася зустріч В. Хандогія з новопризначеним Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном. Під час бесіди В. Хандогій вручив своєму

співрозмовникові особистого листа Президента України. Глава Української держави поздоровив К. Аннана з нагоди його призначення на цю відповідальну посаду, а також запевнив, що Україна прагне до налагодження активного співробітництва з ООН заради досягнення головних цілей Організації. 10 січня в Манагуа українська делегація брала участь у церемонії інавгурації Президента Нікарагуа Арнольдо Алемана Лакайо. Того ж дня відбулася зустріч В. Хандогія з новообраним Президентом Нікарагуа, під час якої йому було вручено особисте послання Президента України.

Трапляються випадки направлення спільної спеціальної місії двома або кількома державами. Така ситуація регламентується ст. 5 Конвенції 1969 р.: “Дві або декілька держав, які бажають направити спільну спеціальну місію в іншу державу, повідомляють про це приймаючу державу, коли звертаються до неї за згодою”.

Одна з найсуттєвіших відмінностей спеціальних місій від регулярної дипломатії, тобто діяльності дипломатичного представництва, зафіксована у ст. 7 Конвенції. В ній наголошується, що “наявність дипломатичних або консульських відносин не є необхідною для відправлення чи прийняття спеціальної місії”. Відправлення або прийом такої місії не пов’язані також із процедурою чи фактом визнання. Більше того, саме такі ситуації дають можливість використовувати дану форму дипломатії за будь-яких умов: держави вільні від будь-яких зобов’язань, крім тих, що пов’язані з конкретною спеціальною місією, і прийом та відправлення останньої не зобов’язують їх до визнання де-юре держави, до якої направлено місію, якщо такого не було раніше. Інша справа, що саме з допомогою спеціальних місій може бути підготовлено ґрунт для засіву “зерен визнання” між державами, які до цього не підтримували дипломатичних контактів.

Стаття 8 Конвенції 1969 р. регулює питання *призначення членів спеціальної місії*. Зокрема, для призначення глави такої місії не є обов’язковим отримання агремана як для нього самого, так і для інших членів місії. Таким чином, персонал спеціальної місії вільно визначається

державою, що її направляє, проте прізвища та посади членів місії попередньо повідомляються приймаючій державі. Така нотифікація про прибуття, а потім відбуття місії є звичайним правилом щодо всіх дипломатичних агентів — як постійних, так і тимчасових. При цьому у ст. 8 зазначено, що “приймаюча держава може не дати своєї згоди на направлення спеціальної місії, чисельність якої вона не вважає прийнятною з огляду на обставини та умови у приймаючій державі, а також потреби даної місії. Вона може також, не повідомляючи причин своєї відмови, не дати згоди на призначення будь-якої особи членом спеціальної місії”.

Як і у сфері регулярної дипломатії, глава спеціальної місії та члени її дипломатичного персоналу мають бути громадянами держави, що відправляє місію. Винятки можливі не інакше як за згоди приймаючої держави, причому ця згода може бути в будь-який момент анульована, у тому числі й стосовно громадян третіх держав, які не є водночас громадянами тієї держави, що направляє місію.

Стосовно *кількісного складу* спеціальних місій, його категорій, то це питання чітко регламентується ст. 9 Конвенції: “1. Спеціальна місія складається з одного або декількох представників держави, що направляє місію, з числа яких ця держава може призначити главу місії. До спеціальної місії може також входити дипломатичний, адміністративно-технічний та обслуговувальний персонал. 2. Коли члени постійного дипломатичного представництва або консульської установи, які перебувають у приймаючій державі, вводяться до складу спеціальної місії, вони зберігають свої привілеї та імунітети як члени дипломатичного представництва чи консульської установи, крім тих привілеїв та імунітетів, що надаються цією Конвенцією”.

Надзвичайно важливим аспектом діяльності спеціальної місії є процедурний момент, який знайшов своє відображення у ст. 11 Конвенції під назвою “Повідомлення”. В ній, зокрема, говориться: “1. Міністерству закордонних справ чи іншому органу приймаючої держави,

щодо якого існує домовленість, повідомляється: а) про склад спеціальної місії та про будь-які наступні в ньому зміни; б) про прибуття та остаточне відбуття членів місії та про припинення їхніх функцій у місії; в) про прибуття та остаточне відбуття будь-якої особи, що супроводжує члена місії... д) про місцезнаходження приміщень, в яких розташовується спеціальна місія, та особистих приміщень, які користуються недоторканністю... 2. Повідомлення про прибуття та остаточне відбуття мають робитися попередньо, якщо це не є неможливим”.

Наступним етапом після повідомлення є власне *початок діяльності спеціальної місії*, або, як зазначається у ст. 13 Конвенції 1969 р., “початок функцій спеціальної місії”: “1. Функції спеціальної місії розпочинаються з моменту встановлення місією офіційного контакту з міністерством закордонних справ або з іншим органом приймаючої держави, щодо якого існує домовленість. 2. Початок здійснення функцій спеціальної місії не залежить від представлення її постійним дипломатичним представництвом держави, що направила місію, а також вручення вірчих грамот чи повноважень”. У більшості випадків спеціальні місії отримують повноваження від глав держав, глав урядів або міністрів закордонних справ, а іноді й від керівників окремих установ держави, що направляє місію. Спеціальні місії церемоніального характеру мають, як правило, вірчі грамоти на даний конкретний випадок.

Згідно зі ст. 14 Конвенції глава спеціальної місії (або якщо держава, що направляє місію, такого не призначила, то один із представників місії, вказаний державою) уповноважується діяти від імені спеціальної місії та вести листування із приймаючою державою.

Стаття 16 Конвенції містить низку норм, за допомогою яких визначається *старшинство* у тих випадках, коли одна чи декілька місій зустрічаються одночасно, а також старшинство серед членів однієї спеціальної місії: “1. Коли дві або декілька спеціальних місій зустрічаються на території приймаючої держави чи третьої держави, старшинство місій устанавлюється, якщо немає

спеціального погодження, згідно з алфавітним порядком назв держав, що визначається протоколом держави, на території якої перебувають місії. 2. Старшинство двох чи декількох спеціальних місій, що зустрічаються з нагоди церемоніальної або урочистої події, визначається протоколом приймаючої держави. 3. Старшинство членів однієї й тієї самої спеціальної місії має бути таким, як воно повідомлено приймаючій державі або третій державі, на території якої зустрічаються дві чи декілька спеціальних місій”.

Не можна залишити поза увагою й такий суттєвий момент у роботі спеціальної місії, як *місце її розташування*. У ст. 17 Конвенції 1969 р. зазначається: “1. Місцем розташування спеціальної місії є місце, що встановлене за узгодженням між заінтересованими державами. 2. За відсутності такої домовленості місцем розташування спеціальної місії є місце, де розташоване міністерство закордонних справ приймаючої держави. 3. Якщо спеціальна місія виконує свої функції в різних місцях, заінтересовані держави можуть домовитися про те, щоб ця місія мала декілька місць розташування, з яких вони можуть вибрати одне як головне місце розташування”.

Під час виконання своїх функцій спеціальній місії дозволяється користуватися прапором та емблемами держави, що направила місію. Це право поширюється на приміщення, в якому розташовується спеціальна місія, а також на транспортні засоби, коли вони використовуються в офіційних цілях.

Стаття 20 Конвенції регламентує *припинення функцій спеціальної місії*. Нею визначено п'ять чітких ситуацій, наявність яких недвозначно свідчить про припинення існування правових підстав для діяльності спеціальної місії: “1. ...а) за домовленістю заінтересованих держав; б) після виконання завдання спеціальної місії; в) після завершення терміну, встановленого для спеціальної місії, якщо його спеціально не подовжено; г) після повідомлення держави, яка направила місію, про те, що вона припиняє або відкликає спеціальну місію; д) після повідомлення приймаючої держави про те, що

вона вважає діяльність спеціальної місії припиненою. 2. Розірвання дипломатичних або консульських відносин між державою, що направляє, і державою, що приймає місію, само по собі не може спричинити припинення діяльності спеціальних місій, що існують у момент розірвання відносин”.

Прикладом із сучасної дипломатичної практики припинення функцій спеціальної місії на підставі пунктів “в” та “д” згаданої статті може слугувати випадок, який трапився в ніч з 12 на 13 серпня 1997 р. з місією, яка представляла Організацію визволення Палестини у Вашингтоні. У листі Держдепартаменту главі палестинської місії приписувалося “не займатися дипломатичною діяльністю, не користуватися офіційними паперами з грифом ОВП і навіть, відповідаючи на телефонні дзвінки, не казати: “Вас слухає палестинське представництво...” Не вдаючись до аналізу дійсних причин, що призвели до такої ситуації, зауважимо лише, що формальним приводом для припинення діяльності даної спеціальної місії було те, що Конгрес США пішов на канікули, не продовживши дію закону (“Акт сприяння миру на Близькому Сході”, 1993), який давав змогу США підтримувати офіційні контакти з ОВП.

Як уже згадувалося, спеціальні місії можуть очолюватись і вищими керівниками держави. Варто зазначити, що саме в Конвенції про спеціальні місії вперше кодифіковані звичайні норми міжнародного права, які здавна передбачали особливий статус глав держав та урядів у міжнародному спілкуванні. Стаття 21 Конвенції 1969 р., яка має назву “Статус глави держави та осіб високого рангу”, передбачає: “1. Глава держави, який очолює спеціальну місію, користується у приймаючій державі або у третій державі перевагами, привілеями та імунітетами, що визнаються міжнародним правом за главами держав, які відвідують іншу державу з офіційним візитом. 2. Глава уряду, міністр закордонних справ та інші особи високого рангу, які беруть участь у спеціальній місії, користуються у приймаючій державі або у третій державі, крім того, що їм надається в силу даної Конвенції, перевагами, привілеями та імунітетами, які визнаються за ними міжнародним правом”.

Таким чином, ми дійшли до питання про *привілеї та імунітети спеціальних місій*. Їм присвячено статті 22—46 Конвенції 1969 р. Вже у преамбулі документа констатується, що за всіх часів спеціальним місіям, що діють на території іноземних держав, надавався особливий правовий режим, оскільки це пов'язано з тим, що “привілеї та імунітети, які стосуються спеціальних місій, надаються не для зиску окремих осіб, а для забезпечення ефективного виконання функцій спеціальних місій як місій, що за своїм характером представляють державу”.

Як і у сфері регулярної дипломатії, для здійснення функцій спеціальних місій необхідна передусім відповідна *матеріальна база*, приміщення, житло тощо. У статті 23 з цього приводу зазначається: “Приймаюча держава, у випадку прохання з боку спеціальної місії, повинна сприяти їй в отриманні необхідних приміщень, а також відповідних житлових помешкань для її членів”. Це, як правило, орендовані приміщення, і приймаюча держава не бере на себе зобов'язань щодо витрат на оплату житлових помешкань для членів місії. Крім того, спеціальні місії не звільняються від податків, зборів та мита, що являють собою оплату за різноманітні конкретні види обслуговування.

3-поміж усіх статей Конвенції про спеціальні місії найбільш суперечливий характер має стаття 25. Поряд із загальною нормою міжнародного права про недоторканність приміщень спеціальної місії вона передбачає ситуацію, коли на основі одностороннього рішення приймаючої держави доступ місцевих властей до приміщення спеціальної місії стає можливим. При чому це здійснюється на підставі “передбачуваної згоди” з боку глави спеціальної місії або глави дипломатичного представництва у випадку “пожежі чи іншого стихійного лиха, що являє серйозну загрозу громадській безпеці, і лише в тому випадку, коли немає можливості дістати пряму згоду глави спеціальної місії або, у відповідних випадках, глави постійного представництва”.

На перший погляд усе це цілком правомірно, ось тільки формула “передбачуваної згоди” видається досить

далекою від правової бездоганності та дає підстави для її вільного тлумачення та застосування на практиці. Оскільки згода має бути не мовчазною і не такою, що тільки передбачається, а чітко висловленою і повинна виходити або від глави спеціальної місії, якщо вона має власні приміщення (на час діяльності місії), або від глави постійного дипломатичного представництва, якщо спеціальна місія тимчасово розташовується у приміщеннях посольства своєї держави за кордоном.

Такі самі певна суперечливість і правова невизначеність, що викликають дискусії між прихильниками та опонентами даної правової норми, стосуються й п. 1 ст. 30, який регламентує недоторканність особистого помешкання представників спеціальної місії та членів її дипломатичного персоналу, оскільки вона також базується на формулі “передбачуваної згоди”. Решта норм не мають двозначних тлумачень, а отже не викликають заперечень. За спеціальними місіями, як і постійними дипломатичними представництвами, визнаються й гарантуються недоторканність документів у будь-який час і незалежно від місця їхнього розміщення, безперешкодне пересування усіх членів спеціальної місії по території приймаючої держави з метою виконання функцій спеціальної місії, свобода зносин спеціальної місії з допомогою тих самих засобів, які забезпечують зв'язок постійним дипломатичним представникам (ст. 26—28).

Серед привілеїв та імунітетів особистого характеру варто виділити насамперед недоторканність особи глави та інших членів дипломатичного персоналу спеціальних місій, імунітет від юрисдикції приймаючої держави, звільнення від податків, зборів та мита, митні привілеї всього дипломатичного персоналу спеціальної місії (звільнення їхнього вантажу та багажу від митного огляду та сплати мита) (ст. 26, 27, 29, 31, 33, 35).

У цілому можна констатувати, що Конвенція про спеціальні місії 1969 р. досить повно враховує найсуттєвіші аспекти правового регулювання зовнішніх зносин держав у сфері діяльності спеціальних місій як особливої форми дипломатичної практики.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Діяльність яких місій називають дипломатією ad hoc?

У чому полягає роль спеціальних місій у формуванні сучасної дипломатичної структури?

Назвіть найсуттєвіші відмінності між спеціальною місією та дипломатичним представництвом.

Дайте визначення поняття “спеціальна місія” за Конвенцією про спеціальні місії 1969 р.

Коли розпочинаються функції спеціальної місії?

Як визначається місцеперебування спеціальної місії?

Схарактеризуйте положення Конвенції про спеціальні місії 1969 р., в яких нормується недоторканність приміщень спеціальної місії та особистого помешкання її представників.

СПЕЦИФІЧНІ ГАЛУЗИ ДИПЛОМАТІЇ

Виносячи на розгляд читача таке багатоаспектне поняття, як *специфічні галузі дипломатії*, автор хотів би насамперед, з одного боку, зазначити певну його умовність, а з іншого — все-таки проаналізувати сутність окремих напрямів дипломатії, їхнє нормативно-правове забезпечення з точки зору їх незаперечного виокремлення та самоідентифікування. Говорячи про певну умовність, маємо на увазі те, що на практиці “чистої” дипломатії взагалі не існує. Будь-яка системна дипломатична робота — це вирішення суміші взаємопов’язаних питань політичного, економічного, військово-технічного, інформаційно-гуманітарного тощо порядку. Проте в умовах сучасного глобалізаційного світоустрою та дедалі більшого зростання вузькоспеціалізованого підходу в усіх сферах людської діяльності очевидним фактом є те, що й дипломатія набуває профільного характеру, з’являються такі її напрями, як військова, економічна, науково-технічна, спортивна, релігійна, культурна. Ми зупинимося на двох перших із них, тобто військовій та економічній.

Військова дипломатія. Двостороннє співробітництво між державами відбувається у багатьох сферах. Однією з найважливіших сфер є військове співробітництво — чи не найяскравіший індикатор найвищого ступеня розвитку відносин між державами у двосторонньому або багатосторонньому форматі. Співробітництво збройних сил, військо-

вих структур, міністерств оборони, військово-промислових комплексів, військових навчальних закладів тощо сприяє не тільки надзвичайно добрим політичним відносинам країн, а й розвиткові економічних зв'язків, взаємодоповнюваності господарських комплексів, успішному науково-технічному співробітництву, а також узгодженню промислових стандартів, навчальних програм та багатьох інших параметрів розвитку.

Тому багато країн у деяких своїх посольствах мають окремого представника міністерства оборони, який має звання *військового аташе*, володіє дипломатичним статусом, а його прізвище, чин, звання та посада заносяться у дипломатичний список (*diplomatic list*).

Військовий аташе є військовою особою, членом дипломатичного представництва, який представляє збройні сили своєї країни і виступає від їхнього імені перед збройними силами іншої країни. Він є радником керівника дипломатичного представництва з усіх військових питань. Крім того, військовий аташе зобов'язаний за допомогою всіх дозволених засобів стежити за військовою ситуацією у країні перебування та інформувати про це свою країну.

Військовий аташе повинен отримати згоду країни перебування щодо вступу на посаду та виконання своїх обов'язків, подібну до агреману щодо послів. Запит на таку згоду робиться попередньо через міністерство закордонних справ, але надає її міністерство оборони. У статті 7 Віденської конвенції про дипломатичні зносини зазначається: "За винятками, передбаченими у статтях 5, 8, 9 і 11, акредитуюча держава може вільно призначати членів персоналу представництва. Щодо військових, морських або авіаційних аташе, то держава перебування може запропонувати, щоб їхні прізвища заздалегідь повідомлялись на її схвалення".

Військовий аташе може мати одного чи декількох помічників. Якщо військове співробітництво розвивається досить активно і в акредитуючій країні є для цього кадрові та фінансові можливості, інколи окремо призначаються помічники з питань оборони, військово-морських та військово-повітряних сил (або лише один із них). Військовий аташе та його помічники, або апарат ВАТ, можуть бути акредитовані одночасно в декількох країнах

за умови, що жодна з них не заперечує проти такої акредитації. Наприклад, на момент написання цієї книги військовий аташе Посольства України в державі Ізраїль за взаємною домовленістю між двома країнами водночас виконував функції військового аташе України в Республіці Кіпр.

У тих небагатьох випадках, коли військовий аташат фізично відокремлений від приміщень дипломатичного представництва (якщо йдеться, наприклад, про військово-економічне представництво з великою кількістю співробітників або місію з питань забезпечення флоту чи обслуговування морських, повітряних баз тощо), приміщення, архів і кореспонденція військового аташату користуються імунітетом, недоторканністю та захистом держави перебування тією ж мірою, як і приміщення, архів і кореспонденція дипломатичного представництва.

Інститут військових аташе веде свій початок від пізнього Середньовіччя. Бажаючи якомога краще оцінити військову міць сусідніх чи інших країн і таким чином краще приготуватися до можливої оборонної чи загарбницької війни, деякі володарі почали давати своїм дипломатичним місіям (уже тоді переважно постійного характеру) дедалі більше завдань щодо збирання даних із військових і стратегічних питань. Незабаром стало зрозуміло, що цим мають займатися професійні військові, переважно вищі офіцери, як справжні фахівці у військовій проблематиці.

Хоча подібні експерти з'явилися в посольствах ще в XV ст., на думку деяких авторів, першим військовим аташе в сучасному сенсі та предтечею сучасної військової дипломатії був капітан кавалерії граф Арман де Лагранж, якого Наполеон направив на посаду другого секретаря французького посольства у Відні з завданням "уважно стежити за бойовою готовністю австрійських полків та їхнім пересуванням". Незабаром колеги Лагранжа, захищені дипломатичним імунітетом, почали виконувати подібні функції у французьких місіях у Берліні та інших європейських столицях, збираючи дані про прусську та

інші армії, перевозячи пошту як таємні дипломатичні кур'єри тощо.

Висновок щодо завдань перших військових аташе можна зробити, прочитавши листа, якого Наполеон особисто направив маршалу Бертьє разом із наказом про призначення капітана де Лагранжа. У сучасних термінах його завданнями були:

- точне й детальне ознайомлення зі збройними силами австрійської імператорської армії: її кількісний склад, озброєння, якість військ, їхній бойовий дух, стан військової підготовки, місцезнаходження одиниць, військові адреси, табори, військові навчання, підготовка до ведення бойових дій та способів ведення війни;
- збирання інформації щодо постачання провіанту, рекрутського набору, адміністрації; даних про командувачів, офіцерів тощо, всього, що може мати вирішальну роль під час ведення війни;
- фіксування заходів, що вказують на опосередковану чи безпосередню підготовку до війни;
- точне і вчасне інформування про пересування австрійських військ (особливо таємне), їхню міць та напрямок руху;
- підготовка опису території та терену, враховуючи всі оборонні та наступальні аспекти, важливі позиції та гарнізони;
- інформування щодо всіх військових, політичних, наукових та економічних інститутів Австрії, її військового бюджету; збирання військових енциклопедій, довідників, карт, планів, усіх інших даних та інформації, важливих для військового потенціалу країни.

Як бачимо, перші військові аташе справді були розвідниками з дипломатичним паспортом та імунітетом, яких направляли насамперед до країн — потенційних військових противників. Добір перших військових аташе здійснювався з вузького кола верховного штабу імператора Наполеона.

Фахівці більш вузької спеціалізації та більш професійні експерти — помічники військових аташе з питань морського флоту — з'являються на початку 60-х років XIX ст. Столиці великих європейських держав наприкінці століття були охоплені солідною мережею військово-дипломатичних представників, що діяли виключно

при посольствах і місіях великих держав. Так, у 1870 р. в Парижі було акредитовано п'ять військових аташе, в Лондоні — три, а в Берліні, Петербурзі та Відні — по чотири. Але вже у 1914 р. в різних світових центрах перебували 215 військових аташе та понад 300 помічників, загальною кількістю близько 450 осіб.

Хоча деякі з зазначених функцій і дотепер залишаються складовими діяльності військового аташе, сьогодні вона є значно складнішою. Можна сказати, що вона є частиною загальної діяльності дипломатичної місії, спрямованої на просування і розвиток відносин між акредитуючою державою та державою перебування. Основна роль військового аташе — бути з'єднувальною ланкою між міністерством оборони його країни та міністерством оборони країни перебування, а також радником із військових питань при керівникові дипломатичного представництва. Більшість країн мають у своїх міністерствах оборони спеціальний відділ, управління або службу, завданням яких є підтримувати постійні робочі зв'язки з військовими аташе, отримувати від них інформацію та надсилати їм робочі інструкції, а також підтримувати контакти і каналізувати співробітництво з іноземними військовими аташе, акредитованими в цих країнах. Через такі військово-протокольні служби здійснюються підготовка, організація та реалізація програм перебування у країні з офіційним чи робочим візитом іноземних військових делегацій або високих військових осіб (а також програм візитів офіцерів чи офіційних військових осіб власної країни до інших держав та їхніх збройних сил). Такий відділ, як правило, називається *військовим протоколом, відділом з міжнародних зв'язків, бюро зв'язку з іноземними військовими аташе, управлінням військових аташе та протоколу* тощо.

Військові аташе та їхні помічники мають провадити всю свою роботу через і з допомогою такого відділу. Будь-яке обминання звичайного каналу чи переступання через нього може викликати підозру, що військовий аташе займається недозволеною діяльністю, — адже його функції проходять дуже близько від “делікатної” роз-

відувальної межі. Зокрема, в рамках своїх легальних обов'язків військові аташе збирають дані (насамперед ті, що публікує сама країна перебування) про кількісний склад збройних сил країни, в якій акредитовані, інших країн регіону або тих, з якими держава перебування має військові союзи; про устрій цих збройних сил, їхні озброєння, оснащення, розташування тощо; про військову промисловість, сировинну базу та економічний потенціал, необхідний для військової промисловості та військової потужності країни; про транспортну мережу та енергетичну базу; про політичні, військові, економічні, митні та інші союзи; про військові інститути та академії, спосіб освіти — коротше кажучи, про все, що впливає на військову міць країни та її геостратегічне положення у світі.

Чи не є це шпигунством? Ні, доки ці дані не збираються недозволеним шляхом та недопустимими засобами. Безпосереднім інтересам безпеки кожної країни відповідає навіть те, щоб частина цих даних була відомою. Ясна картина щодо надійної обороноздатності країни діє як цілеспрямоване застереження, як один із шляхів відвернення можливого агресора. Через це майже всі країни публікують багато інформації про свої армії, їхнє озброєння, вишкіл тощо.

Усю діяльність військової дипломатії можна поділити на справи *репрезентативно-протокольного характеру* (представництво збройних сил своєї країни у країні перебування, контакти з військовими інституціями та високими представниками країни перебування, участь у протокольних та дружніх заходах, підготовка зустрічей високих військових делегацій двох країн та участь у них тощо), справи *професійно-функціонального характеру*, що охоплюють численні види військового співробітництва та всю ту діяльність, спрямовану на отримання і аналітичну обробку інформації, що її Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. називає збиранням відомостей дозволеними засобами; і, нарешті, діяльність *таємного, розвідувального характеру*. Остання не дозволяється Віденською конвенцією, але лінія розмежування між другою і третьою групами інколи тонесенька, її легко

перейти, і багато військово-дипломатичних представників так і роблять.

Проте доступність інформації, надзвичайні технічні нововведення та майже необмежені можливості доступу до всіх даних, у тому числі легітимним шляхом, сприяють постійному зменшенню потреби у “класичному” шпигунстві. Всі дипломати перебувають під пильним наглядом контррозвідувальних служб, особливо персонал військових місій. Методи нагляду розвиваються і вдосконалюються з тією самою швидкістю, що й засоби отримання інформації. Політична шкода, що неминуче завдається акредитуєчій країні внаслідок викриття недопустимої діяльності будь-якого з членів дипломатичної місії та надовго позначається на її відносинах із країною перебування, також сприяє відмові від розвідувальних дій або їхньому рідшому застосуванню. За оцінкою американських спецслужб, лише 10—15 % усієї інформації в сучасному світі здобувається недозволеними методами.

Звичайно, така класифікація діяльності військової дипломатії має умовний характер і не є строгим відбиттям багатогранної діяльності військового аташе під час його закордонного відрядження у країні перебування.

Військові аташе найчастіше є досвідченими професійними офіцерами, які з першого погляду можуть оцінити якість озброєння, за виглядом обладнання встановити приблизну потужність заводу, під час маневрів досить чітко визначити ступінь тренованості армії та її можливі слабини. Водночас вони є високоосвіченими людьми, що гідно представляють за кордоном не тільки свої збройні сили, а й країну, у посольстві якої працюють; вони володіють іноземними мовами, знають тонкощі дипломатичного протоколу та вміють поводитися в суспільстві.

Як зазначалося, кожна країна сама визначає чин, звання і ранг свого аташе. Військовий аташе має дипломатичний статус, користується дипломатичним імунітетом та привілеями. Його місце в дипломатичному списку залежить від особистого рангу, а також від рангів решти дипломатичного персоналу місії. Військовий аташе не

має рангу аташе посольства (останній, як правило, — це зовсім молодий дипломат найнижчого рангу, тоді як військовий аташе може бути підполковником, полковником, навіть генералом). Зазвичай у дипломатичному списку військовий аташе займає третє місце — після посла і повноважного міністра (радника-посланника) або радника. Так робиться навіть тоді, коли чин і ранг військового аташе дозволяють йому займати місце одразу після посла, аби він не потрапив у становище бути призначеним тимчасовим повіреним у справах. Зокрема, вважається неприйнятним, щоб на чолі дипломатичної місії перебував військовий; тому військовий аташе та його помічник ніколи не виконують цих обов'язків. Ще адекватніше було б подавати список дипломатичного персоналу в ієрархічному порядку, а потім окремо наводити військового аташе та його помічників (візуально це робиться за допомогою rischi чи трьох зірочок). Згідно з субординацією військовий аташе як член дипломатичної місії підлягає главі місії (що представляє главу держави) в усьому, що стосується питань загальнополітичної діяльності, розробки плану дій, функціонування місії, протокольних заходів посольств тощо. Він дотримується (і безпосередньо бере участь у визначенні) загальних правил безпеки місії, виконує інструкції посла та офіцера безпеки посольства тощо. Але що стосується його робочих завдань і специфічних функцій, військовий аташе отримує інструкції та накази виключно від власного міністерства оборони. Як правило, стосунки між військовим аташе і його персоналом та рештою членів посольства майже без винятків дуже коректні.

Не повинно траплятися таке, що посол і військовий аташе, кожний своїми каналами, посилають різні, навіть суперечливі, повідомлення і аналітичні оцінки однієї й тієї самої політичної чи іншої події. Таких прикладів достатньо. В історії дипломатії згадуються широко відомі випадки, скажімо, взаємно протилежних доповідей російського посла і військового аташе у Стамбулі щодо реорганізації турецьких збройних сил після революції младотурків 1908 р.; суперництва між пруськими міліта-

ристами та поміркованими позиціями Вільгельмштрассе (пруське міністерство закордонних справ), що безпосередньо позначалося на відносинах між пруськими послами та військовими аташе у світі. Все, що необхідно в разі існування таких розбіжностей у баченні ситуації, — це відкрита колегіальна розмова, спільний ретельний аналіз та, можливо, перевірка на місці або у третіх країнах. Різні дані та розбіжності у висновках — це не обов'язково погано; якщо досягти спільного синтезу, він дасть позитивний синергічний ефект. Проте якщо розбіжності в поглядах неможливо узгодити, а йдеться про важливе питання, то найкорисніше у відповідній записці чи повідомленні подати обидва варіанти і залишити владі акредитууючої країни розібратися у правильності тієї чи іншої оцінки та, можливо, повідомити про це представництво, що їх надіслало.

Техніка роботи і методи контактів, комунікації і ведення переговорів у військовій дипломатії збігаються із загальними дипломатичними методами і технікою (при мінімальній специфіці, пов'язаній з військовим протоколом, носінням військової форми, певним військовим церемоніалом тощо).

Особлива роль відводиться військовому аташе під час великих прийомів або коктейлів, які влаштовує посольство, наприклад, з нагоди національного свята своєї країни, прибуття державної делегації високого рівня або якоїсь надзвичайної події. Військовий аташе (і його дружина, якщо на прийом запрошені дружини) в цьому разі стоїть біля входу до зали прийому поруч із послом та його найближчими співробітниками (з дружинами), як правило, у кінці цієї короткої шеренги, вітається з запрошеними (звертаючи увагу посла на прибуття якогось високого офіцера чи функціонера міністерства оборони) і приймає вітання. Згодом військовий аташе та його дружина приєднуються до гостей, приділяючи особливу увагу запрошеним із міністерства оборони та військових структур і своїм колегам — військовим аташе з інших місій. Стосовно їх військовий аташе є господарем прийому і так само несе відповідальність за його успішний пе-

ребіг. Якщо прийом дає сам військовий аташе (з нагоди дня збройних сил країни, прибуття чи відбуття військової делегації тощо), він запрошує посла та своїх колег-дипломатів із посольства (якщо дипломатів багато, він запрошує не усіх; це завжди залежить від кількості інших гостей — слід зважати на пропорційність представленості). Військовий аташе бере участь у різноманітних заходах, культурних подіях, зустрічах зі співгромадянами, які організовує посольство, тощо; а також, цілком зрозуміло, в урочистих зустрічах високих посадових осіб (передусім військових), які відвідують країну перебування, або у проводах зазначених осіб, які відбувають з візитом до його країни.

З набуттям Україною незалежності виникла нагальна потреба у розгортанні власних дипломатичних представництв за кордоном, складовою багатьох з яких є апарати військових аташе.

Отож 7 травня 1993 р. було підписано Указ Президента України “Про положення про військових аташе”. На підставі цього Указу 28 жовтня 1993 р. Кабінет Міністрів прийняв Постанову “Про військових аташе”, в якій затверджено перелік і кількісний склад ВАТ при дипломатичних представництвах України за кордоном. У 2001 р. Указом Президента України було затверджене Положення “Про військових аташе при дипломатичних представництвах України за кордоном та представника Міністерства оборони України при Постійному представництві України при ООН”.

На посади в апараті ВАТ призначаються найбільш підготовлені офіцери та генерали Збройних Сил України. Вони повинні відповідати певним вимогам:

- бути громадянином України і прийняти присягу на вірність народові України;
- мати строк вислуги в офіцерському званні не менше п'яти років;
- мати тверді знання розмовної української та іноземної мов у межах навчальних програм військового училища (військової академії, університету, інституту), а та-

кож знання культури, історії народу України та її Збройних Сил тощо.

Співробітники апарату ВАТ після їх призначення на посади наказом міністра оборони України проходять оформлення в МЗС України. Це оформлення охоплює їхнє стажування, направлення відповідних документів у посольство України для отримання згоди країни перебування (агреману), призначення на посаду наказом міністра закордонних справ України та оформлення дипломатичних паспортів на офіцера та членів його родини.

Порядок оформлення та стажування співробітників апарату ВАТ в МЗС України детально визначено “Положенням про порядок взаємодії між Міністерством оборони України та Міністерством закордонних справ України з питань забезпечення діяльності апарату військового аташе при дипломатичних представництвах України за кордоном”.

Стажування співробітників апарату ВАТ в МЗС України проводиться за письмовим розпорядженням заступника міністра закордонних справ України з кадрових питань на підставі витягу з наказу МО України про їхнє призначення.

Військові аташе, їхні помічники та інші співробітники становлять апарат військових аташе, що входить до складу дипломатичного представництва України за кордоном.

У кожному конкретному випадку структура апарату ВАТ визначається (встановлюється відповідною Постановою Кабінету Міністрів України) окремо.

Термін відрядження для військових аташе та їхніх помічників, як правило, не перевищує чотири роки, а у країнах з несприятливим кліматом — три роки; для технічного складу — три роки.

Визначення місця та ролі військового аташе в дипломатичному представництві є виключною компетенцією акредитуючої держави і майже не регулюється нормами міжнародного права. Лише у Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. (ст. 7) йде мова про те, що країна перебування може запропонувати, щоби прізви-

ща військових аташе заздалегідь повідомлялися їй на схвалення.

Важливим моментом у діяльності військового аташе є його *підпорядкованість у посольстві*. У світовій практиці відомо три основні типи такої підпорядкованості.

Перший, найбільш поширений тип, передбачає практично *майже повну автономність* діяльності апарату військового аташе при дипломатичному представництві своєї держави за кордоном. Про це свідчить, зокрема, сама назва військового представника (фр. *attaché* — особа, прикріплена до посольства або дипломатичної місії для вивчення спеціальних питань і представлення відповідного відомства своєї країни перед відомством держави перебування).

За таким варіантом підпорядкованості апарат військового аташе має окремий рахунок в одному з банків країни перебування, самостійно планує та здійснює свою роботу, узгоджуючи певні заходи лише з Центром. Підпорядкованість послові в цьому випадку має суто формальний характер і зводиться до інформування посла з чітко обмеженого кола організаційних (від'їзд зі столиці, як правило, більш ніж на добу; зміна адреси мешкання; плани розширення або скорочення кількісного складу апарату ВАТ тощо) та інформаційних питань (зміна керівного складу збройних сил своєї держави та країни перебування; плани взаємних візитів; певні питання представницької діяльності). Крім того, військове відомство акредитуючої країни може зобов'язати апарат ВАТ надавати інформацію послові з певних питань на постійній або тимчасовій основі. Якщо військовому аташе стали відомі якісь дані щодо виникнення загрози безпеці своєї державі, така інформація паралельно з повідомленням міністерству оборони надається і послові. Інформуючи свій уряд, посол у такому випадку завжди посилається на військового аташе.

Другий тип — це коли військовий представник *повністю підпорядковується керівникові дипломатичного представництва*. Такий варіант не є поширеним, оскільки існує лише в тих країнах, де, за конституцією, відсутні

збройні сили. А таких на планеті не густо. До них належать насамперед Японія та Ісландія. Хоча, як не дивно, цей варіант стосується і Великої Британії, військові якої, що входять до складу військового аташату при британських посольствах за кордоном, не визнають своєї прямої належності до оборонного відомства.

Третій тип — *відсутність навіть формального підпорядкування* апарату ВАТ главі дипломатичного представництва — може існувати у країнах, де до влади прийшли військові. Це нетиповий варіант, і розглядати його як такий, що має право на існування в сучасному демократичному суспільстві, немає сенсу.

Що стосується нашої практики, то правове становище військового аташе та його апарату визначено в уже згаданому положенні “Про військових аташе при дипломатичних представництвах України за кордоном та представника Міністерства оборони України при Постійному представництві України при ООН”, що затверджено Указом Президента України від 16 жовтня 2001 р.

У Положенні визначено правовий статус аташе з питань оборони, військового, військово-повітряного і військово-морського аташе та їхні повноваження. Усі ці посади прийнято називати єдиним терміном — *військовий аташе*.

Посадові обов’язки, роль та місце військових аташе при дипломатичному представництві України за кордоном визначені у ст. 4 зазначеного Положення. Отож військові аташе:

- *представляють Міністерство оборони України у військових відомствах держави перебування;*
- *підтримують офіційні відносини з військовими відомствами держави перебування;*
- *забезпечують виконання завдань у межах діяльності дипломатичного представництва України за кордоном із питань, що належать до військової сфери;*
- *з’ясовують усіма законними способами умови і події у військовій, військово-політичній, військово-економічній та інших сферах життєдіяльності держави перебуван-*

ня, своєчасно інформують про них Міністерство оборони України;

- забезпечують у межах своєї компетенції військове і військово-технічне співробітництво з відповідними державними органами країни перебування;
- здійснюють координацію роботи військових делегацій та військовослужбовців Збройних Сил України, які прибули до держави перебування військового аташе у службових справах, сприяють в організації перебування на території країни українського миротворчого контингенту та інших підрозділів Збройних Сил України;
- забезпечують виконання інших завдань та функцій у сфері національної безпеки і оборони відповідно до законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та Міністерства оборони України.

Військові аташе, акредитовані у певних країнах, створюють свої асоціації, об'єднання ("клуби аташе") з метою встановлення та підтримання контактів між членами клубу та їхніми сім'ями, а також для виконання протокольних та громадських завдань.

Постійними членами клубу є всі військові аташе, які постійно проживають у столиці країни перебування. Військові аташе, акредитовані за сумісництвом, є непостійними членами клубу. Членство настає автоматично від початку акредитації та закінчується місяцем відкликання. Військовий аташе має право відмовитися від членства у клубі.

Дуаєн як голова клубу аташе вручає новоакредитованому військовому аташе "Пам'ятку клубу", а також символ належності до клубу (це може бути краватка для чоловіків і хустка для жінок).

Як ми вже згадували, Міністерство оборони України має свого представника при Постійному представництві України при ООН.

Крім того, існує таке дипломатичне представництво, як Місія України при НАТО, заснована з метою забезпечення постійного співробітництва нашої держави з Організацією Північноатлантичного Договору, участі у Раді Євроатлантичного Партнерства, а також у реалізації по-

ложень Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, підписаної у Мадриді 9 липня 1997 р.

Місія України при НАТО у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, Міністерства закордонних справ України, а також дорученнями керівників центральних органів виконавчої влади у сфері співробітництва України з НАТО, РЄАП та миротворчої діяльності, погодженими з міністром закордонних справ України.

Основними завданнями Місії є:

- *забезпечення реалізації політики України у відносинах з НАТО;*
- *представництво України при НАТО, її органах та підтримання з цією організацією офіційних відносин;*
- *забезпечення постійних контактів з політичними і військовими структурами НАТО, представництво України в РЄАП та її органах;*
- *участь у роботі органів РЄАП, Програмі НАТО “Партнерство заради миру”, Комісії “Україна — НАТО”, військових комітетів “Україна — НАТО”, Спільної групи “Україна — НАТО” у сфері планування на випадок надзвичайних ситуацій та в інших спільних органах.*

Апарат представника Міністерства оборони України при Постійному представництві України при ООН складається з представника Міністерства оборони та його старшого помічника.

У своїй повсякденній роботі апарат представника МО України керується Конституцією та законами України, Віденською конвенцією від 18 квітня 1961 р. про дипломатичні зносини, міжнародними договорами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами міністра оборони України, міністра закордонних справ України, а також “Положенням про військових аташе при дипломатичних представництвах України за кордоном та представника Міністерства оборони України при Постійному представництві України при ООН”.

Представник МО України:

- *представляє МО України в ООН;*
- *підтримує офіційні відносини з відповідними структурами ООН;*
- *з'ясовує усіма законними способами умови і події у військовій, військово-політичній, військово-економічній та інших сферах діяльності ООН та своєчасно інформує про них МО України;*
- *проводить консультації з військовими представниками постійних представництв іноземних держав при ООН із питань військового співробітництва.*

Представник МО України та його старший помічник належать до дипломатичного персоналу. За посадою представник МО України прирівнюється до аташе з питань оборони.

Економічна дипломатія. За останні роки економічна дипломатія стала, безперечно, однією з найважливіших складових зовнішньої політики кожної держави світу. Для багатих країн це — інструмент стати ще багатшими або, принаймні, не втратити досягнутого рівня розвитку в боротьбі за національне виживання; для середнього статку та бідних країн це — ймовірний важіль поліпшення свого становища, аби зовсім не зникнути з політичної карти планети.

Звичайно, економічна складова у дипломатичній та зовнішньополітичній діяльності держави не є якимсь “ноу-хау”, що з'явилося наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Весь світовий досвід міжнародних відносин є досвідом захисту та просування економічних інтересів у контексті всебічного захисту національних інтересів кожним членом світового співтовариства. Історичне коріння цього напряму міжнародної діяльності сягає сивих глибин, а еволюція взаємозв'язку економіки та міжнародної політики йшла і йде по висхідній, дедалі більше ускладнюючись та взаємопроникаючись від епохи до епохи. Згадки про перші торговельно-економічні контакти міжнародного характеру подибуємо ще у Вітхому Завіті, а торговельна угода між Соломоном та Хірамом вва-

жається важливим дипломатичним документом Стародавнього світу.

Гаролд Ніколсон у своєму класичному творі “Дипломатія” пише про поїздки торговельної делегації Афін до Спарти. Ці зв’язки міжнародної економічної політики можна без особливих перебільшень назвати першими кроками своєрідної “торговельної дипломатії”, якою вона й залишалася впродовж багатьох століть. Проте не слід підходити до трактування формату сучасної економічної дипломатії будь-якої держави з мірками вчорашнього дня, убачаючи в державному відомстві лише помічника-виконавця у здійсненні закордонних торговельно-економічних операцій. Форми сучасної господарської діяльності значно ускладнилися, поряд із торгівлею виникли потужні валютно-інвестиційні відносини, на рівні політичного процесу дипломатія чимдалі більше набула права іменуватись економічною. Підвищився також рівень відповідальності сторін, утім числі не можна забувати про відповідальність приватного бізнесу, тим паче що він дістає пряму підтримку держави.

На різних етапах господарські зв’язки з зарубіжними країнами мали свою специфіку. Але незмінно вони справляли дедалі суттєвіший вплив на весь комплекс міжнародних відносин. Своєю чергою світове господарство більшою та більшою мірою впливало на національні економіки, підпорядковуючи їх єдиним правилам гри. На сучасному етапі мова вже йде про своєрідний сплав економіки та політики, який доведено до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень. Саме ними визначаються форми та методи розвитку і вдосконалення ринкової економіки, яка перетворюється на суперважливий фактор суспільного розвитку і розв’язання ключових проблем економічного та соціального прогресу.

Звичайно, що кожна епоха вимагає від дипломата особливих знань, умінь та навичок. Не випадково XVIII століття іменується “віком істориків”, XIX — “віком юристів”, XX — “віком економістів”. Продовжуючи цей ряд, XXI століття можна, вочевидь, назвати “віком уп-

равлінців”, “віком електронних комунікацій”, “віком нової економіки”. Кожна така характеристика означає підняття планки на більш високий, якісно новий рівень. Процес розвивається по висхідній. Такою є внутрішня суть світового суспільного розвитку, трактувань національного інтересу, що своєю чергою визначає увесь комплекс та складові різнопланового поняття національної безпеки в цілому.

Говорячи про посилення економічної складової в реалізації зовнішньополітичного курсу Української суверенної держави, слід підкреслити особливу її роль та стратегічне значення. В непростих умовах створення нової моделі економічного розвитку на ринкових засадах, поглиблення інтеграційних зв'язків зі світовим господарством, зокрема світовим ринком через вступ до СОТ, економічна дипломатія набуває, безперечно, пріоритетного напрямку, а її доктринальність не потребує зайвих доказів.

У цьому зв'язку вважаємо за доцільне звернутися до деяких положень Закону України “Про основи національної безпеки України”. У статті 6, де йдеться про пріоритети національних інтересів України, зазначено, що до найважливіших із них належать: “створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення”, а також “інтеграція України в європейський політичний економічний правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України”.

Отже, зміцнення Української держави, досягнення нею рівня розвитку, що є адекватним її сировинним, геополітичним, інтелектуальним можливостям, багато в чому залежать від успішної реалізації економічної складової в контексті усієї багатогранної діяльності України на міжнародній арені. Адже економічна складова — це не лише збільшення обсягів товарообігу між нашою державою та її закордонними партнерами, залучення в економіку України іноземних інвестицій, сприяння

створенню спільних підприємств у масштабах малого та середнього бізнесу тощо. Це насамперед робота на випередження в розробці стратегії розвитку на середньо- та довготривалу перспективу, а найголовніше — вдалі, глибоко продумані кроки з успішної реалізації цієї стратегії. У статті 8 цитованого Закону серед основних напрямів державної політики з питань національної безпеки особливо виділені “забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення”, а також “посилення участі України в міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях”.

Чи не ці завдання безпосередньо стоять перед економічною дипломатією України? Звичайно, що так. Ось чому керівництво держави, безпосередньо МЗС України, міністерства економіки, інші причетні відомства приділяють усебічну увагу цим питанням — від підготовки відповідних висококваліфікованих кадрів до їх успішного вирішення.

У практичній площині економічну дипломатію, крім посольств, покликані здійснювати *торговельно-економічні місії (ТЕМ)*, завдання і функції яких регламентовано „Положенням про торговельно-економічну місію у складі дипломатичного представництва України за кордоном”, затвердженим Указом Президента України від 30 квітня 1994 р. У ньому зазначається, що торговельно-економічна місія у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України і законами України та іншими законодавчими актами держави. У статті 4 наголошується, що основними завданнями торговельно-економічної місії є:

- захист економічних інтересів України та прав суб'єктів підприємницької діяльності України в державі перебування;

- *сприяння розвитку торговельно-економічних зв'язків України, залученню іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки України і виконанню міжнародних договорів України, укладених із державою перебування;*
- *інформування Міністерства закордонних справ України та інших органів державної виконавчої влади України про цінову, податкову, тарифну політику, яку проводить держава перебування стосовно товарів, що експортуються з України;*
- *підготовка висновків щодо доцільності імпорту товарів та послуг, залучення кредитів із держави перебування виходячи із запропонованих нею цін, тарифів, кредитних ставок тощо.*

Аналіз статті 5 даного Положення дає можливість визначити основні функції торговельно-економічної місії — *торговельно-політичну, оперативну, інформаційну*, що виконуються у повному узгодженні з діяльністю посольства, оскільки місія є його невід'ємною частиною і підпорядковується загальним вказівкам посла.

Так, здійснюючи *торговельно-політичну функцію*, торговельно-економічна місія

- *вивчає загальний стан економіки, тенденції розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, технічний рівень виробництва і рівень якості продукції провідних галузей держави перебування, кон'юнктуру ринку товарів та послуг, інформує Міністерство закордонних справ України з цих питань, а в разі потреби — інші заінтересовані міністерства, центральні органи державної виконавчої влади України, установи та організації;*
- *розробляє пропозиції щодо підвищення ефективності торговельно-економічних зв'язків України з державою перебування;*
- *здійснює заходи щодо захисту інтересів України, прав та закордонних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності України в державі перебування, інформує Міністерство закордонних справ України про дотримання суб'єктами підприємницької діяльності держави перебування зобов'язань за міжнародними договорами України,*

сприяє налагодженню та розвитку прогресивних форм співробітництва, а також налагоджує контакти з державними установами, організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності держави перебування.

Основними оперативними функціями торговельно-економічних місій вважаються такі:

- *заходи із забезпечення інтересів України, дотримання правил міжнародної торгівлі суб'єктами підприємницької діяльності України при здійсненні ними зовнішньоекономічних операцій;*
- *участь у роботі міжнародних економічних організацій та їхніх органів із питань торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва;*
- *надання допомоги суб'єктам підприємницької діяльності України в організації участі та проведенні в державі перебування торговельно-промислових, науково-технічних виставок, ярмарків тощо;*
- *вжиття заходів для залучення суб'єктів підприємницької діяльності держави перебування до участі у виставках, ярмарках, що проводяться на території України, тощо;*
- *сприяння запозиченню передового досвіду в галузі демонополізації економіки, приватизації, конверсії військово-промислового комплексу, розвитку структур ринкової економіки;*
- *ведення обліку суб'єктів підприємницької діяльності держави перебування, які застосовують щодо України обмежувальну ділову практику або несумлінно виконують узяті зобов'язання.*

Здійснення інформаційних функцій торговельно-економічною місією передбачає інформування суб'єктів підприємницької діяльності держави перебування щодо правових, економічних та інших умов їхньої діяльності в Україні, а також сприяння в установленні контактів із заінтересованими українськими партнерами. Інформаційна функція передбачає також аналіз та узагальнення за дорученням Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків та торгівлі України інформації щодо суб'єктів

підприємницької діяльності держави перебування, що виходять на український ринок.

Торговельно-економічну місію у складі дипломатичного представництва України за кордоном згідно з чинним законодавством очолює керівник місії, який за посадою є радником-посланником або радником дипломатичного представництва. Керівник місії несе персональну відповідальність за виконання покладених на неї завдань та функцій.

Щодо статусу керівника торговельно-економічної місії та його заступника (іноді заступників), то вони є членами дипломатичного персоналу. Решта співробітників місії є членами адміністративно-технічного або обслуговувального персоналу того ж таки дипломатичного представництва.

Виконання функцій торговельно-економічної місії може покладатися на одну особу. Відповідним рішенням на співробітників торговельно-економічної місії може покладатися виконання їхніх службових обов'язків у двох і більше державах (за сумісництвом).

Керівник торговельно-економічної місії України за кордоном призначається Постановою Кабінету Міністрів України, проект якої відповідно узгоджується (щодо кандидатури) з Міністерством закордонних справ та Міністерством економіки.

Кількісний склад та перелік посад ТЕМ визначає Міністерство економіки у межах граничної чисельності працівників ТЕМ, яку також затверджує Кабінет Міністрів України за поданням Мінекономіки, погодженим із МЗС України та Міністерством фінансів.

Утримання ТЕМ у складі дипломатичних представництв України за кордоном здійснює Мінекономіки за рахунок коштів, виділених в установленому порядку.

Керівник ТЕМ у складі дипломатичного представництва за кордоном подає звіти про роботу та про використання коштів Мінекономіки та МЗС України. Станом на початок 2006 р. існувало 53 місії, які вели свою діяльність у 52 країнах — основних торговельних партнерах України —

та при ЄС. Питома вага цих країн у загальному обсязі зовнішньої торгівлі України товарами складає понад 85 %.

Торговельно-економічні місії України діють у державах Європи — 24 місії, у державах Азії — 13 місій, у державах Північної Америки — дві місії, у державах Південної Америки — дві місії, на Африканському континенті — чотири місії. У 2005 р. започатковано діяльність ТЕМ у Грузії, В'єтнамі, Естонії, Словенії, Японії.

За попередніми даними, протягом 2005 р. торговельно-економічні місії України:

- *надали безпосередню допомогу українським товаровиробникам в укладенні більш як 1000 експортних контрактів на суму понад 2 млрд дол. США;*
- *сприяли залученню вітчизняних підприємств та організацій до участі майже у 2 тис. міжнародних конкурсів та тендерів, що сприяло отриманню ними підрядів на виконання робіт та постачання товарної продукції на суму понад 2 млрд дол. США;*
- *опрацювали питання реалізації в Україні більше 700 інвестиційних проектів на загальну суму понад 10 млн дол. США;*
- *взяли безпосередню участь у підготовці та підписанні понад 200 міждержавних, міжурядових, міжвідомчих договорів та угод із питань поліпшення торговельних режимів, економічного, науково-технічного співробітництва, взаємного захисту інвестицій, запобігання подвійного оподаткування тощо;*
- *забезпечили підготовку та проведення понад 500 візитів українських делегацій на державному, урядовому, відомчому та регіональному рівнях;*
- *взяли участь у підготовці та проведенні понад 40 засідань двосторонніх комісій із питань торговельно-економічного співробітництва, а також міжвідомчих та робочих груп;*
- *ужили заходів щодо налагодження майже 8 тис. ділових контактів із представниками органів державного управління та ділових кіл країн перебування;*

- *сприяли поширенню 4 тис. одиниць інформації про Україну з питань торгівлі, економіки, законодавства тощо через систему “Інтернет”, друковані та електронні засоби масової інформації; надіслали до Мінекономіки, МЗС, інших центральних органів виконавчої влади понад 15 тис. аналітичних матеріалів та повідомлень щодо економічного стану країн перебування, діяльності провідних державних і приватних підприємств та інших матеріалів, які використані під час підготовки державних, офіційних та робочих візитів, проектів законів України, указів Президента України, рішень Кабінету Міністрів України, інформаційних бюлетенів для регулярного інформування Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади.*

Отже, торговельно-економічні місії є невід’ємною складовою загальної структури державних органів зовнішніх зносин. Тому важливо розглянути питання привілеїв та імунітетів торговельно-економічних місій як суб’єктів зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності. Оскільки торговельно-економічна місія — це структурний елемент відповідного дипломатичного чи консульського представництва, всі дипломатичні імунітети та привілеї в усій їхній сукупності практично повністю поширюються на ТЕМ.

Перелік привілеїв та імунітетів торговельно-економічних місій розпочинається базовим імунітетом — недоторканністю їхніх приміщень. Цей імунітет впливає із загальної норми міжнародного права, викладеної у ст. 22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини. Це означає, що приміщення ТЕМ, як і дипломатичне представництво, є недоторканим. Представники владних структур держави перебування не можуть заходити до цих приміщень інакше як за згоди глави представництва. Приміщення торговельно-економічної місії, предмети їхньої обстановки та інше майно, а також засоби пересування користуються імунітетом від обшуку, реквізиції, арешту і виконавчих дій.

Недоторканність архівів та документів торговельно-економічних місій також забезпечується правовою нормою, яка міститься у Віденській конвенції. Відповідно до ст. 24 вони є недоторканими у будь-який час і незалежно від їхнього місцезнаходження. Міжнародне право передбачає дотримання цієї норми за будь-яких умов, навіть при оголошенні стану війни між державами.

Митні привілеї торговельно-економічних місій полягають у тому, що предмети, які довозяться з-за кордону для офіційних потреб ТЕМ (наприклад, канцелярське обладнання, офіційні бланки, печатки, штампи тощо), а також вантаж, що ввозиться для тимчасового використання на території країни перебування (наприклад, експонати торговельно-промислових виставок, що проводяться з участю ТЕМ), звільняються від сплати мита, і для їх довозення не потрібно якогось особливого дозволу від властей країни перебування.

Як і дипломатичні представництва, торговельні представництва мають право використовувати за кордоном у відповідних випадках державний прапор та емблему акредитуючої держави. Ці символи можуть застосовуватися на території торгпредства, а також на його засобах пересування.

На торговельні представництва поширюються і загальноприйняті в дипломатичному праві податкові привілеї та імунітети. Стаття 23 Віденської конвенції тлумачить: "1. Акредитуюча держава і глава представництва звільняються від усіх державних, районних та муніципальних податків, зборів і мит щодо приміщень представництва, власних або найманих, крім таких податків, зборів і мит, які являють собою плату за конкретні види обслуговування. 2. Фіскальні вилучення, про які йдеться в цій статті, не стосуються тих податків, зборів і мит, якими, згідно із законами держави перебування, оподатковуються особи, що укладають контракти з акредитуючою державою або главою представництва". Ці норми цілком стосуються і діяльності ТЕМ.

Особисті привілеї та імунітети персоналу торговельних представництв регулюються тими самими нормами

міжнародного права, що стосуються привілеїв та імунітетів персоналу дипломатичних представництв. При цьому слід ураховувати існування трьох категорій зазначеного персоналу: дипломатичної, адміністративно-технічної та обслуговувальної.

Зі складу працівників торговельного представництва до категорії дипломатичного персоналу входять тільки глава торгпредства та його заступники (один чи два, залежно від штату). Вони користуються дипломатичними привілеями та імунітетами у повному обсязі, мають дипломатичні паспорти і працюють у країні перебування на правах дипломатів, які належать до відповідного рангу. Глава ТЕМ, наприклад, за своїм статусом прирівнюється до радника посольства й тому може виконувати функції дипломатичного характеру. Решта співробітників ТЕМ користуються пільгами та привілеями, передбаченими для адміністративно-технічного та обслуговувального персоналу Віденською конвенцією про дипломатичні зносини. Звичайно, виходячи з принципу взаємності конкретні держави у стосунках між собою можуть розширювати обсяг цих пільг та привілеїв до меж, які вони вважають найбільш прийнятними. Проте стосовно “необхідного мінімуму”, то Віденська конвенція передбачає для адміністративно-технічного персоналу торгпредства дотримання таких принципово важливих привілеїв та імунітетів, як особиста недоторканність, недоторканність житла, імунітет від податків, зборів, а також звільнення від сплати мита на предмети першої необхідності. Обслуговувальний персонал торгпредств користується лише імунітетом щодо дій, котрі виконуються як функціональні обов'язки. Ця категорія персоналу звільняється від сплати податків та зборів із заробітної плати по службі.

Як бачимо, торговельні представництва в сучасній дипломатичній практиці відіграють важливу роль у розвитку двосторонніх торговельно-економічних відносин, активізації міжрегіонального співробітництва, налагодженні прямих взаємовигідних зв'язків між організаціями і підприємствами, сприяють досягненню головної дипло-

матичної мети — встановленню атмосфери довіри та взаєморозуміння між країнами та народами світу.

Отже, можна зробити загальний висновок щодо відносно самостійного існування таких специфічних дипломатичних галузей, як військова та економічна дипломатія. На користь такого судження слугує і той факт, що в контексті загальнодипломатичної діяльності ці два види керуються спеціальними нормативно-правовими масивами в масштабах національних законодавств та міжнародного права, що дозволяє їм певною мірою інституціоналізуватись і демонструвати власну специфічність та самодостатність. Ці види дипломатії потребують також спеціально підготовлених фахівців із спеціальними навичками, вміннями, знаннями, спеціальним фізичним, психологічним тренінгом (військова дипломатія) тощо, а це з позицій інтересів конкретної держави неодмінно порушує такі принципові питання, як створення відповідних навчальних закладів, забезпечення їх адекватними викладачами, програмами, іншими умовами з метою підготовки висококваліфікованих спеціалістів саме в усіх галузях дипломатії. Хоча, звісна річ, будь-яка система військових чи економічних відносин у сенсі розвитку двостороннього або багатостороннього міждержавного співробітництва неодмінно має насамперед політичний характер, і зміст цієї системи (задовільний чи незадовільний) безпосереднім чином впливає саме на політичну суть у взаємовідносинах між суб'єктами світового співтовариства.

Яскравим прикладом позитивного, високоефективного взаємопереплетення політичних, військових, економічних складових у загальному міждержавному співробітництві є країни Євросоюзу, що дає їм змогу практично з усіх питань регіональної та глобальної політики проводити єдину дипломатичну лінію. А прагнення України досягти повноправного членства у цій спільноті є запорукою того, що всі складові нашої дипломатії будуть такими ж високорезультативними та корисними у захисті національних інтересів України на міжнародній арені.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Відколи бере свій початок інститут військових аташе?

Розкрийте суть процедури призначення військового аташе.

У чому полягають основні функції військового аташе?

Яка підпорядкованість існує між главою дипломатичного представництва та військовим аташе?

Назвіть основні нормативно-правові положення, що регламентують діяльність українських військових аташе.

Що таке клуб військових аташе?

У чому полягає стратегічне значення економічної дипломатії в контексті захисту національних інтересів України?

Як у Положенні про торговельно-економічну місію у складі дипломатичного представництва України за кордоном формулюються основні завдання ТЕМ?

Перелічіть оперативні функції ТЕМ.

Хто за посадою може бути керівником ТЕМ?

Назвіть привілеї та імунітети, якими користуються ТЕМ та члени їхнього персоналу.

ТЕХНІКА ВЕДЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ

Дипломатичні переговори і консультації характеризуються тим, що обидві сторони мають чіткі інструкції та заздалегідь визначені позиції, свої програму-мінімум та програму-максимум і намагаються досягти домовленості в діапазоні (часто дуже широкому) між цими двома категоріями. Обидві сторони чудово знають правила гри, і мова не йде про те, хто кого “перехитрує” або “умовить”. Найбільше, на що спроможний фахівець із переговорів, — це звести позицію партнера до мінімуму. Якщо цей мінімум не має нічого спільного з мінімумом іншої сторони — можливостей для компромісу не існує. Проте найчастіше маневрові простори двох сторін не лише стикаються, а й певною мірою збігаються, і відтак можливостей для ведення переговорів і досягнення згоди виникає достатньо. Звичайно, жодна сторона на переговорах не може очікувати, що їй вдасться максимально задовольнити усі свої вимоги, а іншу сторону “поставити на коліна”.

Основною формою бесіди в дипломатії є зустріч іноземного дипломатичного представництва з функціонером міністерства закордонних справ у будинку міністерства. Нерідко функціонери міністерства закордонних справ або інших урядових установ відвідують дипломатичні місії в робочому порядку (такі випадки не стосуються громадських і протокольних функцій — прийомів, обідів, культурних заходів, вручення нагород тощо). Це може бути зустріч на запрошення функціонера міністер-

ства або зустріч, ініційована іноземним дипломатом. Вони найчастіше відбуваються в кабінеті функціонера, але зазвичай для подібних зустрічей існує окрема кімната або невеликий салон. Заведено, щоби господар пригощав гостя кавою, чаєм, соком тощо.

День зустрічі визначається заздалегідь по телефону, як правило, через секретаря. Проте іноді співрозмовники домовляються про зустріч безпосередньо (особливо якщо вони знайомі особисто і між ними існують добрі колегіальні стосунки). Нерідко зустріч призначають того ж дня, інколи одразу після телефонної розмови, коли є вагомі причини для поспіху.

Домовляючись про зустріч, необхідно зважати на день, число і час. Зокрема, бувають зручні й незручні моменти, оптимальний і не дуже вдало вибраний час. Якщо це можливо, слід уникати зустрічей рано-вранці в понеділок, наприкінці робочого часу в п'ятницю, у день повернення вашого співрозмовника з відпустки, відрядження, важливої міжнародної конференції або двосторонніх переговорів. Цілком імовірно, що за таких обставин вам не зможуть приділити належної уваги (треба написати звіт, вжити заходів щодо реалізації підсумків конференції або повідомити про результати переговорів тощо). Навіть якщо вас приймуть і вислухають, думки вашого співрозмовника підсвідомо повертатимуться до його, а не вашої проблеми, він буде неуважний або просто стомлений після дороги. В такій ситуації дайте йому час зробити всі свої справи, краще відкладіть зустріч на пару днів і забезпечте собі його повну увагу і готовність до співпраці.

При ініціюванні розмови варто повідомити тему, яку ви бажаєте обговорити (принаймні в її основних рисах). Таким чином ви надаєте співрозмовникові можливість підготуватися до бесіди, ознайомитися з необхідною інформацією, матеріалами, документацією, залучити співробітників, які могли б йому допомогти, тощо. Цим самим підвищується імовірність того, що розмова буде корисною для сторони, що її ініціювала. У протилежному випадку, якщо ви заскочите співрозмовника зненацька своєю темою, то можете почути таку відповідь: "Мені дуже шкода, але я не в курсі справи. Постараюся отри-

мати необхідну інформацію і повідомлю вас”. Або ще гірше: “Це питання не належить до моєї компетенції. Раджу вам поговорити з моїм колегою ...”

Розмову слід планувати заздалегідь. Це означає, що попередньо слід продумати, що ви скажете співрозмовникові, яким чином, якими словами та — що надзвичайно важливо — в якому порядку. Послідовність викладення думок і аргументів безпосередньо впливає на силу й вагу вашого виступу: гарна й логічна послідовність підсилює їх, справляючи бажаний ефект. І навпаки, хибна послідовність позбавляє переконливості, і навіть незаперечні аргументи можуть не дати бажаного результату. Ніхто не очікує від молодого дипломата взірців ораторського мистецтва (вони були би просто недоречними), але логічний і переконливий виклад думок і висновків є вкрай необхідним.

Під час розмови поведіться дружньо і невимушено, можна навіть трохи пожартувати (звичайно, якщо не йдеться про якийсь демарш, який вимагає рішучого, а інколи й погрозного тону!), але постійно контролюючи себе. Цілком нормально, привітавшись, зробити невеличкий вступ (щодо справи, у якій ви прийшли, вашої попередньої діяльності тощо), який має характер відрекомендування (особливо якщо ви вперше зустрічаєтесь зі своїм співрозмовником). Але в жодному разі не слід перетворювати розмову на пусте базікання за кавою. Дуже важливо знати, коли і як слід переходити до діла, а це треба зробити в дуже короткий термін після початку розмови. Цим самим ви демонструєте, що цінуєте не тільки час свого співрозмовника, а й свій власний, а також уникаєте небезпеки переривання або різкого скорочення часу розмови у найважливіший для вас момент.

У ході розмови не думайте про свої формулювання та аргументи (або принаймні не тільки про це) — їх краще підготувати раніше. Дуже уважно слухайте свого співрозмовника, стежачи за його поведінкою, жестами, виразом обличчя. Намагайтеся запам'ятати найважливіші терміни і формулювання, які містять справжню суть його позиції. Не соромтеся переривати співрозмовника і просити пояснити не зовсім зрозумілий для вас момент, але, звичай-

но, не треба робити це часто. За потреби наприкінці підсумуйте сказане вами або співрозмовником (“Отже, якщо я вас правильно зрозумів, Греція вважає, що події розвиваються в напрямку...”). При цьому необхідно виявити мудрість і коректність: мудрість — тому що з допомогою гарного формулювання ви можете “перетягнути” справу на свій бік, а коректність — тому що це “перетягування” не повинно порушувати прийнятної для вашого співрозмовника межі.

І нарешті, розмову треба вміти закінчувати. Не тільки в потрібний момент (золоте правило: короткі розмови кращі від інших!), а й належним чином. А останнє полягає в тому, щоби попрощатися зі співрозмовником дружньо і невимушено — так само як ви привіталися на початку, навіть якщо під час розмови ви не дійшли згоди. Не забувайте — це дипломатія!

Дуже часто одна сторона просить в іншої якусь інформацію чи дані. Зазвичай вони надаються, якщо співрозмовник ними володіє. Якщо ні, то, як правило, він обіцяє їх отримати в короткий термін (залежно від предмета) і доставити або повідомити додатково. Констатація того, що співрозмовник не обізнаний з цими даними або не володіє ними, не є задовільною відповіддю — міністерство закордонних справ зобов’язане знайти інформацію, про яку офіційно запитує посольство (і навпаки), за умови, звичайно, що йдеться не про державну таємницю або якісь інші секретні дані.

Крім звичайних зустрічей і бесід у кабінеті, призначених заздалегідь та з відомою тематикою, дуже часто відбуваються неформальні бесіди або обмін думками. Типовий приклад: іноземний дипломат приходить до міністерства на призначену бесіду; в коридорах міністерства він зустрічає добре знайомого функціонера, зупиняється привітатися і користується можливістю, щоб у декількох словах передати йому інформацію або думку щодо предмета, який, він вважає, має цього функціонера цікавити (або, ще частіше, спитати про те, що цікавить його самого). Така розмова може відбутися

з молодшим співробітником функціонера, якого він відвідує, якщо функціонер запізнюється на зустріч, або після зустрічі, коли цей молодий колега проводить його до виходу. Досвідчені дипломати часто таким шляхом намагаються отримати додаткову інформацію на підтвердження того, що офіційно повідомив той функціонер, до якого вони зверталися.

Нерідко дипломат (особливо вищого рангу) в разі, якщо змушений чекати функціонера, з яким має домовлену зустріч, телефонує іншому співрозмовникові в міністерстві та використовує час очікування, аби провести іншу бесіду. Це зазвичай розмова добрих знайомих, що не має формального характеру, але може бути дуже змістовною. Інколи при ініціюванні зустрічі дають зрозуміти, що розмова має бути довірчого характеру, “tete-a-tete”, відбутися віч-на-віч — тобто без свідків. Зрозуміло, таке прохання висловлюється не для того, щоби співрозмовники сказали одне одному щось таке, що не можна було б передати вищим інстанціям: і той, і інший зроблять запис і надішлють його куди слід. Метою підкреслення таємності є наголос на необхідності секретного поводження з отриманою інформацією, аби вона не потрапила до третіх рук. Через це заздалегідь, іще під час призначення бесіди, обумовлюється відсутність осіб, стосовно яких немає впевненості в тому, що вони не скористаються даними, які почули.

Іншою можливістю забезпечити секретне поводження з отриманою інформацією є вимога, щоби розмова залишалася “off the record” (поза записом, або поза протоколом).

Згідно з правилами, під час таких зустрічей не ведеться жодних записів. Якщо співрозмовник оперує великою кількістю цифр або даних, що є дуже важливими, але їх важко або неможливо зафіксувати, можна поставити запитання, чи дозволить він їх занотувати. У випадку негативної відповіді (негативною вважається й стримана відповідь типу “Я вважав би за краще, щоб ви утрималися від нотаток...”) маємо покладатися виключно на свою пам'ять.

Особливо слід подбати про те, щоб отримана під час довірчої розмови інформація не розголошувалась у присутності дипломатичних представників третіх країн.

До розмови віч-на-віч удаються інколи й голови делегацій, якщо офіційні переговори заходять у глухий кут. Така зустріч надає їм можливість цілком неформально й відкрито (але дотримуючись своїх інструкцій) розглянути можливості продовження переговорів і досягнення домовленості. Якщо йдеться про зустріч глав держав, термін “tete-a-tete” не завжди слід розуміти буквально: інколи вони беруть із собою свою “найважчу команду”, що може складатись і з десятка осіб.

Предметом офіційних переговорів може бути будь-яке питання відносин двох держав: доля громадян однієї країни, заарештованих в іншій, врегулювання взаємних претензій, укладення договору, угода про відкриття пункту спрощеного перетину кордону, вироблення спільної позиції щодо певної ситуації в міжнародних відносинах або стосовно третьої країни, укладення союзу, взаємне припинення воєнних дій тощо.

Відповідно до предмета переговорів призначаються керівник делегації на переговорах (інколи його заступник), а також решта учасників. Керівник делегації отримує офіційні повноваження на ведення переговорів, підписані главою держави, головою уряду або міністром закордонних справ (якщо делегацію очолює один із згаданих трьох, повноваження не потрібні — кожен із них “ex officio” вповноважений представляти свою країну).

У повноваженнях не обов'язково наводити імена усіх членів делегації, але якщо призначено заступника керівника, його ім'я завжди вказується. Також зазначається, чи вповноважений керівник делегації наприкінці переговорів підписати угоду або договір, узгоджені в ході переговорів. Повноваження на початку переговорів передаються іншій стороні.

Офіційні переговори, як правило, відбуваються у відповідному представницькому або урочистому залі (водночас нерідко для цього вибирають дещо інтимнішу обстановку, зокрема зручну віллу у спокійному районі

або поза містом, на березі моря, в горах тощо). Досить поширеною є практика попереднього визначення деяких основних моментів, зокрема: чи будуть переговори відкритими або таємними (та якою мірою те чи інше); чи буде робитися спільна заява для преси щодо результатів переговорів або кожна сторона збирається зробити односторонню заяву (чи, може, взагалі не треба нічого повідомляти на цій стадії). Інколи обговорюються й такі на перший погляд технічні (але часто дуже політизовані) деталі, як форма столу переговорів, розміщення делегацій, назви на табличках, що стоять на столі перед главами делегацій, прапорці тощо.

Зазвичай глава делегації країни, в якій відбуваються переговори, як господар вітає делегацію, що приїхала на них, із прибуттям, зазначаючи важливість питання, що передбачається вирішити під час переговорів, та вагомість внеску, який буде зроблено для подальшого розвитку добрих відносин між обома країнами. Наприкінці він розпитує, чи задовольняють гостей умови їхнього розміщення. У відповідь глава прибулої делегації дякує за запрошення і гостинність та промовляє декілька слів про добрі стосунки між двома країнами.

По тому глави делегацій (знову спочатку господар, а потім гість) представляють своїх співробітників (ім'я, прізвище та посаду), а опісля господар у загальних рисах викладає пропозиції щодо способу роботи і програми перебування делегації гостей (робочий час, зустріч із міністром або іншою високою посадовою особою, обід, вечеря або прийом, відвідини того чи іншого міста, установи тощо), а також запитує, чи має гість якісь особливі бажання (мається на увазі зустріч із певним діячем, відвідини історичної пам'ятки, покладання вінка тощо).

Зрештою господар пропонує гостям першими висловити свою думку щодо предмета переговорів. Якщо гості забажають, щоб це першими зробили господарі, слід так і робити без жодних умовлянь. Ці виступи можуть бути відносно тривалими, адже обидві сторони намагаються викласти всі історичні, економічні, політичні, соціологічні, гуманітарні та інші (залежно від предмета)

причини, що спонукають їх зайняти певну позицію стосовно предмета переговорів.

Важко вести переговори під світлом прожекторів, адже увага громадськості майже завжди стає тягарем для учасників. У пресі починають з'являтися тенденційно і часто не дуже професійно написані статті, телерепортери зупиняють випадкових перехожих на вулиці, питаючи їхню думку, асоціації філателістів чи, скажімо, спортивних рибалок надсилають телеграми гарячої підтримки або засудження (а нерідко і те, й інше); інколи трапляються спонтанні або менш спонтанні демонстрації; який-небудь військовий коментатор або генерал починає робити заяви про те, що "він знає, як розв'язати цей вузол за 24 години", — і жоден учасник переговорів не наважиться в цій атмосфері суду Лінча погодитися на жодне вирішення, крім того, що означало би триумфальну перемогу. Тим часом філігранна робота над найоптимальнішим розв'язанням проблеми (яка інколи ведеться протягом місяців) незворотно губиться.

Тож не дивно, що важливі міждержавні переговори віддавна велися в умовах тиші й таємничості, подалі від сторонніх очей. Однак ця цілком природна необхідність, перевищивши межі корисності, дуже швидко перетворилася на різновид таємної дипломатії. Заняття міжнародними справами перестало бути *res publica* (загальною, спільною справою) і зробилося виключно привілеєм суверена та вузького кола його найближчого оточення.

З іншого боку, на початку ХХ ст. укладення таємних договорів перетворило увесь світ на вотчину восьми великих держав*, які без жодного контролю та відома світової та власної громадськості краями карту світу і долі решти держав і народів. Оголошувалися війни, мільйони людей посилалися на смерть, змінювалися кордони, зникали або виникали держави, і при цьому народи цілих континентів не мали можливості якось висловитися з цього приводу.

* Країни блоків Антанти і Троїстого союзу часів Першої світової війни 1914—1918 рр.

Після Першої та особливо Другої світових воєн у внутрішньополітичному житті держав з'явилися сильні течії, що виступали за зміцнення парламентських інституцій, а в зовнішньополітичному — тенденції до демократизації міжнародних відносин. Зі створенням Ліги Націй, а пізніше — Організації Об'єднаних Націй було проголошено принцип *відкритості міжнародних договорів*, їх реєстрації та публікації. Це стало початком кінця таємної дипломатії. Ще президент Вілсон у своїй промові в американському Конгресі 8 січня 1918 р. виголосив програму з 14 пунктів, якою було визначено “*рах амерісана*” — повоєнну систему міжнародних відносин. Перший пункт передбачав укладення відкритих мирних угод (а саме мирні угоди були головним інструментом таємного розподілу світу на сфері інтересів), відмову від усіх “*приватних міжнародних договорів*”, а також відкрите ведення дипломатії в усіх на очах.

Нині парламентська демократія у більшості країн є настільки розвиненою, що існують ефективні системи контролю з боку глави держави і виконавчої влади (уряду) над усіма сферами, в тому числі над дипломатією. Дипломатія діє приховано, без розголосу, але не таємно. Всі можливі домовленості політиків за рахунок третіх сторін дуже швидко наражаються на міжнародні механізми захисту суверенітету кожної держави, права кожного народу на самовизначення, захисту прав людини, колективних прав меншин — аж до боротьби з нелегальною торгівлею наркотиками, контрабандою зброї та відмиванням грошей. Ті країни, котрі не поважають ці загальноприйняті міжнародні норми, зазнають сильного тиску і нерідко репресивних заходів (ізоляції, бойкоту, санкцій).

Крім того, статтею 102 Статуту ООН передбачено обов'язок усіх країн передавати укладені ними міжнародні договори до Секретаріату ООН для публікації. Щоправда, Секретаріат це робить із значним запізненням (два—п'ять років), однак сам факт публікування має велике значення і з документального, і з інформаційного огляду, і як інструмент проти політики таємної дипломатії.

Водночас необхідно зауважити, що боротьба з таємною дипломатією у жодному разі не означає здійснення

зовнішньої політики (і особливо переговорів із делікатних питань) публічно, зі шпальт газет або громадських трибун. Блискучий професіонал Жюль Камбон писав, що “будь-які переговори стануть неможливими того дня, коли буде знято таємничість”. Подібну думку висловлював і вже згадуваний Г. Ніколсон стосовно дотримання секретності у веденні переговорів.

Дипломатичні бесіди й переговори не завжди бувають дипломатичними. Деякі країни використовують різницю у площі, економічному потенціалі, військовій силі або своє вигідніше міжнародне становище для ведення переговорів з позиції сили. Це насамперед трапляється, коли інша країна переживає складний період, потребує допомоги, повинна терміново вирішити якесь проблемне питання або має напружені стосунки з третьою країною. Або, можливо, ви натрапили на співрозмовника, який не симпатизує вашій країні, має упередження щодо її політики та ролі, яку вона відіграє у світовому співтоваристві, або просто має неприємну манеру ведення розмови.

Першим засобом, до якого вдасться такий співрозмовник, є тиск. Його можна здійснювати багатьма способами та з безлічі “причин”.

Найчастіше від вас вимагатимуть відмовитися від чогось або погодитися з чимось, керуючись причинами “вищого” порядку (збереження миру в регіоні, навіть у світі; повернення “боргу” країні, що надала вам допомогу в скрутний час; цю пропозицію, мовляв, розглядайте лише як тимчасове рішення — на наступному етапі будуть ураховані всі ваші вимоги; ця поступка — найкращий шлях до ширших переговорів, що мають вирішити ваші основні проблеми і тому подібне). Кожний із цих аргументів має й свій зворотний бік: якщо ви не погодитесь на те-то й те-то, ми більш не зможемо нічого для вас зробити там-то й там-то (скажімо, прийняти до Ради Європи). При цьому аргументи, що висувуються, частково можуть бути реальними і виправданими, тому досвідчений учасник переговорів має дуже чітко відрізнити справжні аргументи від тиску, щоб дати відсіч останньому в рамках своїх можливостей (і що найважливіше — можливостей своєї країни).

Тиск може набувати й фізичного характеру — нескінченно затягнуті засідання, нічні переговори, довгі чекання інструкцій, проведення зустрічей у холодних приміщеннях тощо.

Погрози та шантаж є вищим ступенем тиску. Вони можуть бути спрямовані проти особи учасника переговорів та членів його сім'ї або стосуватися його держави — тоді вони межують з ультиматумом. В історії дипломатії зафіксовано багато подібних випадків, деякі з них дуже відомі. Метою такої методики є послабити опір тискові й зламати учасника переговорів з боку противника (тут уже немає сумніву, що ми маємо справу з противниками в контексті дипломатичного двобою).

Дипломатія є своєрідним безперервним переговорним процесом, діалогом, тобто первинним засобом усунення розбіжностей миролюбним шляхом, упередження процесу поглиблення розбіжностей, загострення відносин та, в найгіршому випадку, виникнення конфлікту.

У численних багатосторонніх документах* та ще більш численніших двосторонніх договорах визначені інші способи мирного розв'язання спорів — *посередництво, примирення, арбітраж, міжнародний судовий розгляд* тощо. Про мирне розв'язання спорів і кожний з наведених шляхів урегулювання написані цілі гори досліджень. Ми ж торкаємося цих методів лише тією мірою, якою вони збігаються чи стикаються з професійною діяльністю дипломатичного представника.

Найновіша систематизація документів у галузі міжнародного права, підготовлена групою експертів Ради Європи**, передбачає такі засоби мирного врегулювання спорів (розділ XIV):

* Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр., Женевський Загальний акт щодо мирного врегулювання спорів 1928 р. (переглянутий ООН у 1949 р.), Гельсінський Заключний акт 1975 р. та інші базові документи ОБСЄ, а також Статут ООН.

** "Recommendations on the Amended Model Plan for the classification of documents concerning state practice in the field of public international law". Прийнято на засіданні Комітету радників із правових питань Ради Європи 11 вересня 1996 р. та передано до Комітету Міністрів РЄ.

- A. Переговори і консультації
- B. Добрі послуги
- C. Розслідування
- D. Посередництво
- E. Примирення
- F. Арбітраж
 - 1. Арбітражні суди і комісії
 - 2. Іноземний арбітражний суд
- G. Судовий розгляд
 - 1. Міжнародний суд справедливості
 - 2. Решта судів
- H. Розв'язання в рамках міжнародних організацій
 - 1. Організація Об'єднаних Націй
 - 2. Решта організацій
- I. Інші способи мирного врегулювання.

Прямі переговори (negotiations) та *консультації* (consultations) є першим і найзвичайнішим шляхом усунення розбіжностей і суперечностей між суб'єктами міжнародних відносин. Під час безпосередніх контактів викладаються думки щодо певної проблеми, отримується уявлення про спосіб мислення іншої сторони, шукається взаємоприйнятне рішення. Будь-яке відкрите питання, будь-який аспект взаємовідносин між державами, міжнародними організаціями, визвольними рухами, повстанцями — все це може бути предметом переговорів. У ході переговорів сторони дуже часто посиляються на міжнародне право, але їхня угода не обов'язково повинна засновуватися на праві. Все, стосовно чого сторони досягнуть домовленості (за умови, що це не шкодить третій стороні), є прийнятним для світового співтовариства і стає основою для розв'язання спору. Про ведення переговорів уже сказано достатньо.

Добрі послуги (good offices, bons offices) залучають до вирішення спору третю сторону (як правило, певну державу або групу держав). Її діяльність зазвичай обмежується лише полегшенням і прискоренням безпосередніх контактів (переговорів та консультацій) сторін у спорі. Третя сторона, як правило, не бере активної

участі в процесі переговорів — її роль тоді перетворилася б на посередництво. Утім, між цими двома засобами немає чіткої межі, вони часто переплітаються й доповнюють один одного.

Посередництво (mediation) — це певний крок або кроки однієї чи декількох країн, що не беруть участі у спорі, спрямовані на досягнення безпосередньо зацікавленими державами мирного розв'язання спору. Існують ситуації, коли сторони не мають можливостей вести прямі переговори або ці можливості дуже обмежені. Типовим прикладом є відносини двох держав, що перебувають у стані взаємного інтенсивного конфлікту. З точки зору ведення переговорів ще делікатнішими є відносини двох сторін, котрі не визнають одна одну (адже самий факт початку переговорів, а тим більше укладення угоди, могли б сприйнятися як потайне, мовчазне або фактичне визнання). Такі випадки дуже часті у відносинах між метрополією та визвольним рухом у колонії, центральною владою та сепаратистськими течіями, урядовими органами і терористичними угрупованнями та й між державами, які з політичних або інших причин не підтримують дипломатичних чи будь-яких інших стосунків і навіть не мають взаємного визнання. У цих випадках, якщо існує обопільне бажання розпочати вирішення спірної ситуації шляхом переговорів або принаймні є нагальна життєва потреба у фактичному вирішенні певних питань, відшукується можливість установаження опосередкованих контактів і опосередкованих переговорів через третю сторону (це має бути держава чи декілька держав, а не якась людина чи приватна установа) — посередника.

Послуги посередника можуть бути корисні й тоді, коли сторони вже провели переговори та відчувають, що вичерпано всі можливості безпосереднього досягнення домовленості і необхідна чиясь неупереджена допомога. Посередник, як правило, діє досить приховано, намагаючись уможливити і полегшити контакти сторін. Він насамперед сигналізує про готовність до встановлення контактів, передає умови здійснення контактів, що висуває та чи інша сторона, активно бере участь в

узгодженні вимог і пропозицій щодо місця, часу, рівня контактів тощо. Посередник може також запропонувати сторонам скористатися його гостинністю — на його державній території, військовому кораблі, у приміщенні дипломатичної місії. Посередник може брати участь в узгодженні позицій сторін спору і пробувати посприяти віднайденню прийняттого рішення, надаючи сторонам свої пропозиції, а нерідко й цілий пакет пропозицій.

Розслідування (enquiry). Інколи держави сперечаються не стільки через правовий (або політичний) аспект питання, скільки через розбіжності у висвітленні та оцінці фактів. Досягнення згоди щодо справжнього стану речей у таких випадках може усунути одну або принаймні головну причину спору. Ці завдання виконують слідчі, або анкетні, комісії (fact-finding mission), які складаються з представників обох сторін спору або формуються третьою стороною і приступають до з'ясування фактів на місцях, збирання свідчень, проведення експертиз тощо. Розслідування може бути складовою якогось іншого процесу, зокрема позову міжнародного суду. Висновки такої комісії, проте, не є обов'язковими для сторін.

Найвища фаза мирного врегулювання спорів вимагає активної участі третьої сторони. Це — *примирення (conciliation)*. На відміну від посередництва примирення не обов'язково здійснюється державою. Посередник у примиренні не обмежує свою діяльність зусиллями з підведення сторін до столу переговорів. Він заохочує їх до віднайдення взаємоприйняттого рішення, допомагає згладжувати суперечності, бере участь у розгляді формулювань, пропонує внесення змін, що сприяли б зближенню позицій, а також рекомендує одній чи обом сторонам шляхи розв'язання. При цьому він шукає таке рішення, що не обов'язково засновується на міжнародному праві, але є прийнятним для всіх сторін. Послуги, що надаються посередником сторонам спору або конфлікту, дуже цінуються. Інколи набагато легше прийняти розумні пропозиції, які походять від третьої особи, ніж від супротивника. Особа, що здійснює примирення, має відігравати свою роль ще потайніше й тактовніше,

ніж звичайний посередник, без жодного примусу або нав'язування, не шукаючи самореклами і зважаючи на чутливість обох сторін спору, які не обов'язково повинні прийняти її рекомендації. Неодмінною умовою успішного акту примирення є наявність у сторін мінімальної доброї волі та бажання піти на компроміс. Гадаю, що посередники часто пригадують відоме арабське прислів'я: “Ти можеш насильно підвести коня до води, але не можеш примусити його пити”.

Дуже часто зусилля посередників залишаються безрезультатними. Тоді наступним кроком може бути досягнення так званої *полюбовної угоди* (composition amiable). Вона також не обов'язково засновується на суворому дотриманні міжнародного права, але — на відміну від примирення — сторони зобов'язані втілити певне взаємоприйнятне рішення у життя. Щоправда, на практиці випадки полюбовної угоди (як і примирення) трапляються досить рідко.

Міжнародний арбітраж (international arbitration, arbitrage international) наприкінці XIX — на початку XX ст. був улюбленим засобом пошуків урегулювання міжнародних спорів. Він застосовується й нині та передбачається низкою важливих міжнародних документів. Колись було заведено вибирати арбітром Папу, суверенів великих держав, видатних теологів тощо; сьогодні арбітраж найчастіше довіряється колективному органу, що складається з непарного числа (три або п'ять) відомих і авторитетних юристів-міжнародників. При цьому кожна сторона спору вибирає одного чи двох арбітрів, а потім спільно призначають ще одного, що й очолюватиме арбітражну комісію. Арбітраж є судовим вирішенням і базується на нормах права. Однак за згодою обох сторін арбітраж може прийняти рішення, керуючись принципами справедливості (ex aequo et bono). Рішення арбітражного суду є вироком, що має виконавчу силу. Сторони можуть, але не мусять вдаватися до арбітражу. Але якщо вони погодилися винести свій спір на арбітраж, його рішення є кінцевим і має бути втілене. Вже протягом багатьох років існує тенденція (ініціатор — Швейцарія) до

зобов'язання шляхом двосторонніх угод дедалі більшої кількості країн вирішувати всі свої спори через арбітраж, але у цьому чимало політичної наївності.

Постійний арбітражний суд у Гаазі (Нідерланди) заснований на базі Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. Суд не розглядає міжнародних спорів, але надає державам можливості вибирати зі списку арбітрів тих, кого вони бажають, а також користуватися встановленими процедурними правилами. Подібний механізм створено нещодавно в рамках Організації з безпеки й співробітництва в Європі: кожна країна призначила до списку одного—двох суддів-арбітрів, по одному заступнику судді та по два посередники.

Останнім методом за цією шкалою заходів є винесення міждержавного спору на *розгляд міжнародного суду*. Це може бути Міжнародний суд ООН у Гаазі (International Court of Justice, Court international de justice) або будь-який інший постійний спеціальний суд (наприклад Міжнародний суд із морського права, Європейський суд із прав людини тощо). Тут також передумовою є добровільна згода обох країн на міжнародний судовий розгляд як наслідок принципу суверенної рівності держав. Така згода може надаватися загалом щодо певного виду спорів (наприклад розгляд спорів із питань прав людини Європейським судом, що передбачається Європейською конвенцією з прав людини і є обов'язковим для всіх країн—членів Ради Європи) або окремо стосовно одного конкретного спору (що трапляється частіше).

Глави VI та VII Статуту ООН передбачають можливість урегулювання спорів у рамках Світової організації шляхом звернення до регіональних організацій або через регіональні угоди (зокрема вже згаданий механізм ОБСЄ). Серед інших способів є, наприклад, урегулювання спорів між країнами, що не приєдналися, шляхом залучення Координаційного бюро Руху неприєднання, спеціально сформованих органів або комітетів тощо.

Кожний з наведених методів вимагає особливої техніки підготовки і здійснення, високого про-

фесіоналізму (правового, політичного або комбінованого). Це особливо стосується міжнародного судового розгляду, який до того ж пов'язаний із тривалою підготовкою і астрономічними витратами, а результат його завжди важко передбачити. Дипломатичні місії, як правило, оминають такі процеси, довіряючи цю справу командам фахівців, часто з участю блискучих експертів з іноземних країн.

Надзвичайно важливим, мабуть, найголовнішим, моментом у контексті ведення дипломатичних переговорів є *прикінцеве підписання міжнародного договору, а відтак процедура його імплементації на рівні національного законодавства*. Законом України “Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. всебічно врегульовано порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції та законодавстві нашої держави. Цим законом чітко визначено роль Міністерства закордонних справ і дипломатичної мережі у процесі укладення міжнародних угод. Зокрема, ст. 4 Закону України “Про міжнародні договори України” (п. 3) передбачає, що “пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України подаються Міністерством закордонних справ України”, а “інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, а також Верховний Суд України, Національний банк України, Генеральна прокуратура України подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України разом із Міністерством закордонних справ України”, а “Рада Міністрів АРК, обласні державні адміністрації подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України через Міністерство закордонних справ України...”

До видів міжнародних договорів України, згідно із цитованим Законом, належать договори політичні, мирні, територіальні і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України, а також ті, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

До цього переліку необхідно буде додати договори про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях, системах колективної безпеки, а також про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску збройних сил іноземних держав на територію України. У статті 3 (п. 3) Закону зазначається, що “від імені Уряду України укладаються міжнародні договори з економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних та інших питань, віднесених до відання Кабінету Міністрів України”. Міжвідомчими є міжнародні договори України з питань, віднесених до відання міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Так, наприклад, Міністерство фінансів відповідає за підписання угод про уникнення подвійного оподаткування, Міністерство транспорту виступає відповідальним, коли мова йде про угоди з повітряного або автомобільного сполучення, Міністерство юстиції — у випадку переговорів про екстрадицію або про міжнародну правову допомогу.

Дипломатичні працівники повинні знати, що для переговорів, а особливо для підписання угод, потрібне повноваження, яке підписує Президент держави, прем'єр-міністр або міністр закордонних справ. Главам дипломатичних місій не потрібні повноваження для погодження та представлення тексту певної міжнародної угоди між своєю країною та країною акредитації. Це стосується і постійних представників при міжнародних організаціях та акредитованих делегатів на міжнародні конференції з питання представлення текстів конвенцій, які готуються в рамках цих міжнародних організацій або міжнародних конференцій.

У статті 6 (п. 3) Закону України про міжнародні договори зазначено: “Глава дипломатичного представництва України в іноземній державі або глава представництва України при міжнародній організації має право вести без спеціальних повноважень переговори про укладення міжнародного договору, підготовку тексту міжнародного договору та його прийняття з державою акредитації або в рамках відповідної міжнародної організації”.

Міжнародна угода є письмовою або усною (остання майже не трапляється у сучасній практиці) спільною заявою двох або більше суб'єктів міжнародного права, якою вони висловлюють намір ужити заходів, що передбачені міжнародним правом.

Назва угоди при цьому не є важливою; користуються назвами: угода, пакт, статут, декларація, конвенція, протокол, договір, картель, капітуляція і т. п. Міжнародна угода може взагалі не мати назви (особливо у випадках, коли укладення угоди відбувається шляхом обміну листами або нотами).

Міжнародні угоди можна класифікувати у багато способів, але ці класифікації не є важливими з практичного огляду; головним є поділ на двосторонні та багатосторонні угоди відповідно до кількості сторін-учасниць. Письмові угоди можуть бути укладені в різних формах, частіше за все у формі класичної міжнародної угоди (як правило, з преамбулою, субстанційною частиною та тимчасовими рішеннями), у формі протоколу або акту, тобто угод, які укладаються шляхом обміну листами між міністрами закордонних справ (рідше між прем'єр-міністрами чи главами держав) або обміну дипломатичними нотами.

Існують міжнародні угоди, якими засновується якась міжнародна організація (наприклад Статут ООН). З іншого боку, існують міжнародні організації, які охоплюють коло сторін—учасниць: наприклад, Дунайська комісія охоплює сторони—учасниці Дунайської конвенції 1948 р., а Середземноморський план заходів вбирає в себе сторони—учасниці Барселонської конвенції 1976 р. про захист Середземномор'я. Крім того, існують міжнародні та регіональні організації, які створюють свої специфічні договірні відносини. Це можна навіть назвати *регіональним правом* (інколи частково відкритим і для третіх країн).

Найкращим прикладом цього є Рада Європи. На сьогоднішній день Рада Європи у своїй діяльності керується майже 160 конвенціями, які можна поділити на три групи:

- конвенції виключно для країн-членів (деякі з них є навіть обов'язковими, як, наприклад, Європейська конвенція з прав людини, яка має і 11 необов'язкових протоколів);

- конвенції, до яких можуть приєднатися і країни-нечлени, якщо вони отримують запрошення від Комітету Міністрів Ради Європи;
- конвенції, відкриті для всіх країн (наприклад Культурна конвенція).

Кожна з цих конвенцій може замінити близько 800 двосторонніх угод між 40 країнами—членами Ради Європи; це означає, що разом їхній договірний потенціал дорівнює 128 тис. двосторонніх угод.

Ще наш старий блискучий колега, кардинал Арман-Жан дю Плессі, принц Рішельє (1585—1642), попереджував французьких послів і всіх своїх підлеглих, що міжнародна угода є дуже важливим інструментом, і до роботи над нею треба приступати надзвичайно серйозно й обережно. Але угода, що погоджена, підписана та ратифікована, має виконуватись, як він казав, “із побожною послідовністю”. Від часів римського права і до сьогодні невпинно говориться про принцип “*pacta sunt servanda*” (угоди мають виконуватися). Але протягом усієї історії людства існували володарі та політики, які, до речі, є і зараз, що підписують кожную угоду, яка їм уявляється привабливою або підписання якої вони не можуть відкрито заперечувати, а підписавши її — не приділяють жодної уваги тому, що вони підписали. Можливо, така поведінка здаватиметься комусь дуже “хитромудрою”, але цілком зрозуміло, що на довший період часу вона не розрахована. Такий політик, а часто і його країна, безумовно і надовго втрачають довіру.

Укладення міжнародних угод є дуже специфічною діяльністю, в якій дипломатичні місії частіше за все відіграють допоміжну, хоча й суттєву роль (передусім вони домовляються про зустрічі делегацій, інформування про позиції та ініціативи, погодження проєктів і т. д.). У кінцевій фазі роль місії також важлива: надсилання ноти (згідно з інструкціями свого міністерства у випадку укладення угоди шляхом обміну нотами) або передання листа (у випадку обміну листами), потім — термінове інформування свого міністерства про ратифікацію угоди в країні перебування (це є дуже істотним, оскільки в деяких випадках угода набуває чинності в день, коли

дипломатична місія отримує таку інформацію!), передавання дипломатичною поштою оригінального документа про ратифікацію.

Грунтовні міжнародно-правові норми з договірних права містяться у Віденській конвенції про право міжнародних угод 1969 р., Віденській конвенції про право міжнародних угод, укладених між державами і міжнародними організаціями, 1986 р. та у Віденській конвенції про правонаступництво держав у галузі міжнародних угод 1978 р.

Таким чином, ведення дипломатичних переговорів, застосування різноманітного, століттями опрацьованого інструментарію в цьому процесі, кульмінаційною точкою якого стає укладення двостороннього або багатостороннього міжнародного договору, є надзвичайно важливою складовою усього багатогранного комплексу дипломатичної діяльності. На важливість цієї складової вказує і те, що майже кожний окремий її елемент регламентовано як на рівні національних законодавств, так і міжнародного права в цілому. Знання цього регламенту, його безпомилкове використання є незамінною передумовою успішної дипломатичної роботи.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Які чинники впливають на визначення дня і часу проведення переговорів?

Які основні умови проведення офіційних переговорів? Що є їхнім предметом?

Коли проводяться таємні переговори? Чому вони так називаються? Назвіть основні способи розв'язання спорів у контексті сучасного міжнародного права.

Що передбачають ст. 102 Статуту ООН, а також його глави VI та VII?

Коли було прийнято Закон України "Про міжнародні договори України"?

Які види міжнародних договорів України ви знаєте?

Яка компетенція глави дипломатичного представництва при укладенні міжнародного договору згідно із Законом України про міжнародні договори?

ДИПЛОМАТИЧНЕ ЛИСТУВАННЯ. ОСНОВНІ ВИДИ ДИПЛОМАТИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Дипломатичне листування є надзвичайно важливим аспектом багатогранної дипломатичної практики і вимагає від виконавця високої майстерності, фахового досвіду, бездоганного знання специфіки своєї справи.

При підготовці будь-якого дипломатичного документа необхідні добре знання й дотримання традиційних правил дипломатичного протоколу. Вироблені протягом тривалого історичного часу, ці правила є загальноприйнятими в міжнародній дипломатичній діяльності, і їх слід розглядати як обов'язкові для використання. Порушення правил ведення дипломатичного листування може призвести до загострення стосунків між сторонами.

На думку відомого британського спеціаліста в галузі дипломатичного протоколу Роналда Барстона, існує чотири основні види документів для ведення дипломатичного листування — *ноти, листи, меморандуми та пам'ятні записки*. Це фактично збігається з поглядами не менш відомих російських знавців дипломатичного протоколу Ф. Молочкова та А. Борункова, чії праці використовуються як посібники в дипломатичних навчальних закладах багатьох країн світу.

Надзвичайно суттєвим компонентом дипломатичного листування є *мова*, якою складаються дипломатичні документи. Формально міністерство закордонних справ та посольство мають право вести дипломатичне листування мо-

вою своєї країни. Проте це може спричинити труднощі для адресата з перекладом і, таким чином, загальмувати чи навіть зашкодити вирішенню порушеного в дипломатичному документі питання. Щоб уникнути такої ситуації, можливе застосування двох загальновідомих варіантів:

- *за домовленістю з міністерством закордонних справ або посольством дипломатичне листування може вестися будь-якою третьою мовою, наприклад англійською чи французькою;*
- *дипломатичне листування може здійснюватися мовою своєї країни з додаванням до кожного документа його неофіційного перекладу.*

Ведення посольством дипломатичного листування мовою країни перебування, звичайно, не можна розглядати як помилку. Проте посольству необхідно виявляти обережність у тих випадках, коли у країні перебування існує не одна, а кілька офіційних мов (Канада, Бельгія, Швейцарія, Індія, Нігерія, Республіка Кіпр тощо). Уживання лише однієї з цих мов може в певних політичних ситуаціях призвести до ускладнень у взаємовідносинах між країнами.

Дипломатична документація держав досить різноманітна. Значну частину її становлять документи, що мають виключно відомчий характер. Окрему категорію становлять дипломатичні документи, з допомогою яких здійснюються офіційні зносини між державами і в яких викладається їхня позиція з тих чи інших питань міжнародного життя. Частина таких документів є конфіденційною (у дипломатичній практиці трапляються навіть усні послання та усні заяви, тексти яких зачитуються, але не передаються адресатові).

Значна кількість дипломатичних документів не публікується взагалі з огляду на малозначущість питань, які в них порушуються.

Проте переважна більшість дипломатичних документів, особливо тих, що стосуються важливих питань міжнародного життя, обов'язково оприлюднюються ЗМІ, і саме за ними можна оцінювати пріоритети і головні напрями зовнішньої політики тієї чи іншої країни.

Крім дипломатичного листування, важливими формами дипломатичної діяльності держав є такі:

- участь у міжнародних конгресах, конференціях та нарадах, тобто періодичних зустрічах представників держав на різних рівнях;
- підготовка й підписання міжнародних договорів та угод — багатосторонніх чи двосторонніх, які регламентують найрізноманітніші питання міжнародних відносин;
- постійне представництво держави за кордоном, що здійснюється її посольствами і місіями, ведення ними політичних та інших переговорів із дипломатичним відомством країни перебування;
- участь представників держави в діяльності міжнародних організацій — універсальних та регіональних;
- висвітлення у ЗМІ позицій уряду з тих чи інших зовнішньополітичних питань, публікація офіційної інформації, офіційне видання міжнародних актів та документів.

Серед згаданих основних видів дипломатичних документів особливе місце займають *ноти*. Є два класичні види цих документів — *особиста нота* і *вербальна нота*.

Особиста (підписна) нота має форму листа і стосується питань, що мають принципово важливе значення, чи містить інформацію про якусь політичну подію. Вона складається від першої особи, від імені персони, яка підписує ноту. Текст особистої ноти починається зі звертання. Найбільш поширеною його формою є: “Шановний пане Міністре”, “Шановний пане Посол”. Це звертання покликане приязно налаштувати отримувача особистої ноти щодо змісту тексту. Далі викладається змістова частина документа, а завершується нота компліментом (формулою ввічливості), яким автор засвідчує свою повагу. Характер комплімента має враховувати принцип взаємності, особливо у випадках направлення особистої ноти у відповідь. Печатка, а також прізвище й посада особи, що підписує ноту, в ній не проставляються.

Адреса в особистій ноті друкується у лівому нижньому кутку першої сторінки, незалежно від їхньої загальної кількості.

Наведемо типовий як за формою, так і за змістом зразок особистої ноти.

“ ____ “ січня 2006 року
м. Київ

Шановний пане Міністре!

Широ дякую за лист від 23 грудня 2005 року, в якому Ви підтримуєте мої пропозиції стосовно розбудови тристороннього співробітництва “Х-У-Z”.

Відрадно, що теза стосовно необхідності надання особливим відносинам партнерства між “Х”, “У”, “Z” різновекторного характеру знайшла підтримку з Вашого боку, а також із боку Міністра закордонних справ “Z”.

Сподіваємося, що “У” та “Z”, політичний авторитет яких у Європі є загальновизнаним, і надалі сприятимуть інтеграції “Х” у загальноєвропейський політичний, економічний та правовий простір.

З глибокою повагою Міністр закордонних справ “Х”

Його Високоповажності
Міністрові закордонних справ “У”

Вербальна нота вважається одним із найбільш поширених видів дипломатичного листування. (До речі, термін “вербальна нота” означає: “документ, який має якнайсерйозніше братися до уваги”.) Текст таких нот складається від третьої особи і не підписується. Вербальна нота починається і закінчується формулами ввічливості.

Вербальні ноти використовуються для вирішення широкого кола питань. У них викладаються політичні, економічні, науково-технічні та інші проблеми як двостороннього, так і багатостороннього характеру. У вербальних нотах робиться запит на візи, повідомляється про автодорожні пригоди з участю співробітників посольств, доводиться до дипломатичних представництв інформація представницького характеру (про організацію поїздок членів дипломатичного корпусу в

країні перебування, про запрошення дипломатів на урочисті заходи з нагоди національного свята країни, про екскурсії на промислові підприємства, в наукові заклади тощо).

Зазначимо, що деякі автори, зокрема відомий британський дипломат Е. Сатоу, автор “Керівництва з дипломатичної практики”, не виділяють особисту ноту як самостійний вид документа дипломатичного листування, а користуються просто найменуванням або поняттям “нота”. При цьому мається на увазі, що нота може бути складена як від першої, так і від третьої особи, проте на відміну від вербальної ноти вона має бути обов’язково підписана.

Ще в порівняно недалекому минулому вибір форми ноти — підписної або вербальної — розглядався як дуже важливий показник стану відносин між країнами. Характерним у цьому плані є свідчення російського дипломата Ю. Соловйова. У своїй книзі “Спогади дипломата” він зазначає, що в 1909 р. Міністерство закордонних справ царської Росії вважало за можливе зноситися з австро-угорським посольством у Петербурзі лише з допомогою вербальних нот. Здавалося б, яка різниця — є підпис під нотою міністра закордонних справ чи немає, написана нота від першої особи чи від третьої? Проте відхилення від загальноприйнятих канонів дипломатичного листування розцінювалося компетентними спостерігачами як серйозна ознака напружених стосунків між двома країнами. Як зауважив дослідник, це було передвістям того, що трапилося через п’ять років, коли Росія та Австро-Угорщина опинилися по різні боки фронтів Першої світової війни.

Проте норми дипломатичної практики, попри відому консервативність її протокольних правил та звичаїв, змінюються, і нерідко досить суттєво. В наш час вербальні ноти усталилися в дипломатичному вжитку, і ніколи не спаде на думку розглядати направлення вербальної ноти на адресу того чи іншого посольства як вияв недоброчливості.

Типовим прикладом сучасної вербальної ноти може слугувати такий документ:

Міністерство закордонних справ України засвідчує свою повагу Посольству Австрійської Республіки в Україні і має честь повідомити, що Кабінет Міністрів України 8 лютого ц. р. призначив першого заступника Міністерства транспорту України (прізвище, ім'я, по батькові) Головою Української частини Українсько-Австрійської змішаної комісії з питань торговельно-економічних зв'язків.

Міністерство користується цією нагодою, щоб поновити Посольству запевнення у своїй високій повазі.

М. Київ, “ ___ ” лютого 2006 року

**Посольство Австрійської
Республіки в Україні
м. Київ**

Не можна не згадати такий різновид дипломатичної ноти, як *циркулярна нота*. Це нота однакового змісту, що надсилається міністерством закордонних справ іноземним посольствам і місіям, розташованим у державі, або посольством чи місією іншим посольствам і місіям у країні перебування.

Що стосується такої форми дипломатичного листування, як *пам'ятна записка* (*aide-memoire*), то в дипломатичній практиці застосовуються два види цього документа: пам'ятна записка, що передається особисто; пам'ятна записка, що направляється кур'єром. Головна мета пам'ятної записки — полегшити далі просування справи та запобігти можливості неправильного трактування чи розуміння бесіди або усної заяви. Текст пам'ятної записки складається в безособовій формі з уживанням таких висловів: “доводиться констатувати”, “повідомляється”, “порушується питання” тощо. У верхній частині документа має бути напис: “Пам'ятна записка”. Така записка направляється або на прохання особи, з якою відбулася бесіда, або як нагадування про те чи інше питання.

Меморандум може фігурувати як самостійний документ дипломатичного листування або як додаток до особистої чи вербальної ноти. У другому випадку меморан-

дум розвиває та обґрунтовує зміст ноти. Відмітною рисою меморандуму є детальне викладення фактичного або юридичного боку того чи іншого питання.

Характеризуючи меморандум, Е. Сатоу зауважує, що цей вид дипломатичного документа нерідко являє собою детальне викладення фактів та аргументів, що з них випливають, і по суті нічим не відрізняється від ноти, за винятком того, що меморандум не починається і не завершується формулою ввічливості та не повинен мати підпису. Іноді меморандум доречно супроводжувати короткою пояснювальною нотою. В минулому меморандум часто називали по-французькому — “deduction” (висновок) або “expose des motifs” (викладення мотивів, мотивування), і ці назви влучно передають його спрямованість.

Слушне зауваження щодо призначення меморандуму в системі дипломатичного листування міститься у книзі відомого австрійського дипломата Х. Вільднера “Техніка дипломатії”. На його думку, форма меморандуму має ту перевагу, що дає змогу в суб’єктивній формі викласти завдяки певній кількості фактів об’єктивну позицію з того чи іншого важливого питання.

Крім цих класичних видів дипломатичної кореспонденції, у практиці дипломатичного листування переважної більшості країн світу, в тому числі зовнішньополітичного відомства України, широко застосовуються й інші види дипломатичних документів.

Приватний лист напівофіційного характеру надсилається офіційним особам у випадках, коли потрібна якась допомога у вирішенні питань, що є предметом офіційного листування або переговорів, з метою підкреслити зацікавленість автора у даній справі або прискорити вирішення питань шляхом використання впливу особи, якій направляється лист. Приватні листи пишуться на звичайному папері, інколи на бланку. Звертання на такому листі буває таке: “Шановний пане _____”. Завершальний комплімент обов’язковий. На листі зазначається дата та ставиться підпис. Адреса пишеться тільки на конверті.

Інформаційна довідка — це документ, що висвітлює окреме питання або низку питань у сфері дво- або багатосторонніх відносин України, внутрішніх процесів в окремих регіонах світу, а також міжнародної ситуації загалом. Інформація, закладена в такий документ, має враховуватися при визначенні кроків з реалізації зовнішньополітичних інтересів України.

Звіт про проведені консультації чи переговори є інформаційно-аналітичним документом, який викладає зміст, описує характер та підсумовує результати зустрічі.

У звіті мають бути відображені такі моменти:

Вступна частина

тематика, місце та час проведення зустрічі;
з ініціативи якої сторони та установи відбулася зустріч;
на підставі якого документа (протокол про консультації, двостороння, багатостороння угода тощо) зустріч проходила.

Основна частина

коло питань, що обговорювалися (в тому числі поза рамками порядку денного) у ході зустрічі;
пропозиції, ініціативи, зауваження сторін та відповідна реакція на них;
атмосфера проведення зустрічі (відвертість, взаємозаінтересованість, стриманість, напруженість тощо).

Висновки та пропозиції

відповідність результатів зустрічі меті її проведення;
оцінка позиції партнерів на зустрічі;
наступні практичні кроки з реалізації результатів зустрічі;
доцільність проведення таких заходів у майбутньому.

Звіт про проведені консультації чи переговори, як правило, підписується главою (заступником глави) делегації або уповноваженим членом делегації.

Звіт має бути підготовлений не більш ніж у триденний термін по закінченні заходу.

Протокольний звіт про проведені консультації чи переговори — це інформаційний документ, що містить детальний, близький до стенографічного, виклад того, що відбулося та висловлювалося на зустрічі. У документі та-

кого типу має бути відображений лише фактичний матеріал. На відміну від попереднього звіту протокольний звіт не передбачає авторських оцінок, аналізу, висновків, пропозицій. Обсяг протокольного звіту безпосередньо залежить від змісту консультацій чи переговорів.

Політичний лист. Певною мірою політичні листи подібні до інформаційно-аналітичних довідок, але низка притаманних їм особливостей виводить їх в окрему категорію документів.

Передусім слід зазначити, що написання політичних листів, як правило, має як плановий, так і позаплановий характер та зумовлюється виникненням надзвичайних обставин, за яких і приймається рішення про необхідність підготовки подібного документа. Такими обставинами можуть вважатися серйозні соціально-політичні події у країні перебування, дії чи наміри щодо дій керівництва країни перебування, інші чинники, які, на переконання закордонної дипломатичної установи, можуть істотно вплинути на стан чи перспективи двосторонніх відносин, якимось чином відбитися на інтересах України і т. п. Зважаючи на це, політичні листи мають бути написані з усебічним обґрунтуванням висновків, супроводжуватися посиленнями на джерела інформації, містити ретельно зважені пропозиції та рекомендації.

Вимоги до мови і стилю політичних листів збігаються з вимогами до підготовки довідок, про які йшлося раніше. Через специфіку відображуваної проблематики обсяг політичних листів може коливатися від п'яти до 15 аркушів. При надсиланні до центрального апарату політичні листи мають супроводжуватися листом керівника закордонної дипломатичної установи зі стислим викладом головного змісту і актуальності порушеної проблематики.

Звіт за підсумками візиту — це документ інформаційно-аналітичного характеру, в якому в концентрованому вигляді підбиваються підсумки конкретного візиту, опрацьовуються рекомендації щодо подальшого розвитку двосторонніх зв'язків, а також висловлюються конкретні пропозиції щодо практичної реалізації досягнутих домовленостей.

Структура звіту складається з таких основних елементів:

загальна характеристика;

результати виконання розробленої та затвердженої програми;

загальні висновки й пропозиції.

Загальна характеристика підсумків візиту охоплює зазначення терміну візиту, хронологію зустрічей, проведених на різних рівнях згідно з програмою і поза нею. Необхідно також дати загальну оцінку результатів візиту, виконання програми в цілому.

Результати виконання програми візиту виходять з усебічного аналізу виконання кожного з її розділів, а саме — ділової частини, інформаційного та протокольного забезпечення, а також організаційних заходів.

Загальні висновки і пропозиції робляться на завершення звіту. В них відображаються найсуттєвіші, принципові позиції сторін, викладаються пропозиції щодо підвищення ефективності двосторонніх відносин між Україною та відповідною країною-партнером.

Прес-реліз (повідомлення для ЗМІ). У формі прес-релізу розповсюджується офіційний документ. Прес-реліз готується одразу після події або безпосередньо перед нею. На початку аркуша зліва має міститися назва міністерства (закордонної дипломатичної установи, структурного підрозділу МЗС), яке підготувало прес-реліз, контактний телефон, дата; праворуч — слова “Для негайного розповсюдження” або “Ембарго до... години”. Прес-реліз повинен мати заголовок. У повідомленні обов’язково вказуються імена, прізвища та посади учасників події. Викладається документ у стислій формі.

Документи з питань інформаційної політики мають декілька різновидів.

Огляд матеріалів ЗМІ країни перебування. Він буває оперативного та узагальнювального характеру.

Оперативний огляд ЗМІ містить виклад повідомлень про Україну у ЗМІ країни перебування або таких, що торкаються її стратегічних інтересів, а також висвітлення

у ЗМІ країни перебування найбільш резонансових подій, передусім тих, що стосуються національних інтересів України. Огляд готується і надсилається електронною поштою до Управління інформаційної політики в максимальному короткому терміні. За необхідності до оперативного огляду додаються переклади найбільш важливих статей у ЗМІ, а також пропозиції диппредставництва щодо можливого реагування на публікацію.

Узагальнювальний тематичний огляд ЗМІ містить аналіз подій у країні перебування на основі низки публікацій місцевих ЗМІ. Готується і надсилається електронною поштою в територіальне управління та Управління інформаційної політики до кінця робочого дня четверга щотижня.

Звіт про інформаційно-роз'яснювальну роботу містить інформацію про роботу, спрямовану на розширення присутності України в інформаційному просторі країни акредитації, на формування та підтримку позитивного міжнародного іміджу України, організацію інтерв'ю місцевим ЗМІ українськими офіційними особами, представниками посольства, організацію конференцій, присвячених Україні, інших тематичних лекцій та виступів. Слід уникати прямого викладу змісту інтерв'ю та виступів, натомість повідомляти лише їхню тему та реакцію на них.

У звіті зазначаються основні теми публікацій/повідомлень щодо України, представлених в інформаційному просторі країни акредитації, та фактори, що впливають на їх добір; указується кількість негативних, нейтральних та позитивних публікацій.

Довідка про імідж України в країні перебування є інформаційно-аналітичним документом, який містить таку інформацію:

- аналіз джерел надходження інформації про Україну до інформаційного простору країни перебування;
- узагальнення основних тем щодо України, наявних в інформаційному просторі країни перебування протягом визначеного періоду;
- аналіз іміджу України у ЗМІ, політичних, ділових колах та громадськості країни перебування;

- перелік основних позитивних та негативних стереотипів щодо України у країні перебування;
- тенденції покращення/погіршення іміджу України порівняно з попереднім періодом та аналіз факторів, які впливають на цей процес;
- перелік подій, які можуть бути використані як інформаційний привід для збільшення присутності української тематики в інформаційному просторі країни перебування;
- пропозиції щодо реалізації іміджевих проєктів та проведення заходів з метою покращення позитивного іміджу України.

Інформаційно-аналітичний дайджест МЗС готується на основі моніторингу інформаційних джерел та охоплює основні події, які можуть мати суттєвий вплив на ситуацію в окремій країні та міжнародні відносини загалом, а також головні тенденції висвітлення місцевими ЗМІ української тематики. Дайджест містить лише найбільш важливу інформацію та надсилається до відповідного територіального управління до кінця робочого дня четверга кожного тижня. До роботи над цим матеріалом залучаються всі підрозділи дипустанов, у тому числі ВАТ і ТЕМ.

Окремо розглянемо такий специфічний документ, як *інформаційно-аналітична довідка* (або просто *аналітична довідка*). Вона є квінтесенцією процесу обробки та узагальнення інформації з певної тематики, яка відповідно до функціональних обов'язків має перебувати у полі зору дипломата. Дипломат декілька разів на рік готує такі довідки, що становлять суттєву складову виконання ним цих обов'язків; змістовність і якість аналітичних довідок ураховуються при його атестації. Довідка є документом, який підсумовує попередньо проведену дипломатом пошукову роботу, вивчення ним різноманітних джерел, а також становить результат синтезу та узагальнення подій, явищ, тенденцій тощо.

За структурою аналітична довідка складається з:

- *резюме, у якому викладаються основні ідеї документа;*
- *основної частини, що розкриває сутність проблеми, аналізованої в документі;*
- *висновків, у яких дається політична оцінка викладеним в основній частині фактам та здійснюються прогнози стосовно подальшого розвитку проблеми, що розглядається;*

- пропозицій стосовно кроків, спрямованих на забезпечення зовнішньополітичних інтересів України у відповідному контексті.

Інтенсифікація міжнародного, в тому числі дипломатичного, життя за останні півстоліття спричинила появу нових форм дипломатичного листування між державами, розширила його традиційні, канонічні рамки і надала дипломатичному листуванню вагомішого громадського резонансу.

Зокрема, дедалі помітнішу роль у дипломатичній практиці починають відігравати *особисті послання*. Формально особисте послання може бути віднесене до рубрики “особиста нота”, оскільки воно пишеться від імені першої особи і під ним ставиться відповідний підпис. Проте це тільки формально. За своєю ж суттю особисті послання — це дипломатичні документи, що висвітлюють найпекучіші, найвагоміші питання міжнародного життя. Такі послання здійснюються на вищих державних рівнях.

Відносно новим явищем, яке знаходить дедалі ширше застосування, є *ноти уряду* (раніше нотове листування велося, як правило, між відповідними міністерствами закордонних справ та посольствами). Після Другої світової війни значного поширення набула практика листування безпосередньо між урядами з тих чи інших принципових питань.

Заяви (уряду, міністерства закордонних справ) на відміну від документів власне дипломатичного листування не є прямим зверненням до певної держави чи держав і тому не вимагають обов'язкової офіційної відповіді. Проте відсутність відповіді чи будь-якої іншої форми реагування на заяву теж являє собою політичний акт, що має певне політичне значення.

Заява уряду (МЗС) часто має більше смислове навантаження, ніж класичні документи дипломатичного листування — ноти чи меморандуми. Заява уряду може бути не тільки опублікована, а й офіційно направлена спеціальною (супровідною) нотою відповідним державам, і це ще більше зближує заяви з іншими видами дипломатичних документів.

Як приклад наведемо таку заяву МЗС України:

В Україні глибоко занепокоєні подіями, які сталися в Іраку. Загострення ситуації внаслідок дій іракської сторони, яка з порушенням відповідних рішень ООН застосувала збройні сили у міжкurdському конфлікті, призвело до ракетних ударів збройних сил США по об'єктах військової інфраструктури Іраку. МЗС України виходить із необхідності утримуватись від подальшого застосування силових засобів для вирішення проблем у регіоні, суворого дотримання відповідних резолюцій ООН щодо Іраку, а також встановлення політичного діалогу між урядом Іраку та курдськими угрупованнями. Беручи до уваги ситуацію в Іраку, МЗС України закликає Генерального секретаря ООН продовжувати докладати відповідних зусиль для найшвидшої імплементації положень Резолюції Ради Безпеки ООН 986 (1995). МЗС України висловлює сподівання, що розвиток подій не призведе до подальшого погіршення ситуації, що було б вкрай небезпечним у контексті розв'язання проблем Близькосхідного регіону в цілому. Україна готова приєднатись до зусиль міжнародного співтовариства, спрямованих на нормалізацію становища та відведення загрози міжнародному миру і безпеці, жертв серед цивільного населення.

Не підпадають під рубрику дипломатичного листування, проте є дипломатичними документами в повному значенні цього терміна *заяви та виступи керівників держав на міжнародних нарадах та в міжнародних організаціях*. У багатьох випадках такі заяви та виступи оформлюються як офіційні дипломатичні документи, реєструються як документи міжнародних нарад та конференцій, міжнародних організацій.

Важливим дипломатичним документом є *основний виступ глави делегації на сесії Генеральної асамблеї ООН*. Основним вважається виступ, який оприлюднюється в ході загальної дискусії (з такої загальної дискусії розпочинають свою роботу сесії Генеральної асамблеї ООН) та в якому уряд, крім викладення своєї позиції з актуальних міжнародних питань, своїх конкретних пропозицій, роз'яснює також основні принципи та головні напрями власної зовнішньої політики.

Протокольні заходи (прийоми, обіди, сніданки), що влаштовуються з нагоди офіційних візитів зарубіжних державних та політичних діячів, по суті є продовженням

дипломатичних переговорів. Серцевиною всіх цих протокольних заходів є *тост*, тобто короткий вітальний виступ першої особи від імені приймальної сторони, та виступ гостя у відповідь. Тост — надзвичайно своєрідний, неформальний політико-дипломатичний жанр. Його, поряд з основним політичним змістом, як правило, супроводжують гумор, дотепний, витончений жарг. Тости публікуються частково або повністю у ЗМІ.

Одним із видів дипломатичних документів, які часто з'являються у пресі, є *телеграми*. В інструкціях щодо ведення дипломатичного листування такий вид дипломатичних документів не згадується, хоча за всіма своїми ознаками він теж підпадає під поняття “дипломатичне листування”. Тим більше, що з розвитком телеграфу і радіо цей вид дипломатичних документів набув неабиякого поширення. Телеграма може бути вітальною, з нагоди, скажімо, національного свята чи обрання на пост президента, може бути виявом співчуття тощо. Як правило, на телеграми дають відповіді. Тексти телеграм, незважаючи на обмеженість обсягу, містять у собі значний політичний зміст.

Таким чином, дипломатичне листування є надзвичайно важливою складовою усього комплексу дипломатичної практики. Попри свою очевидну канонічність і традиціоналізм, нині воно має тенденцію до певного оновлення та модифікації.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Назвіть основні види документів у сучасному дипломатичному листуванні.

Що таке нота? Які види дипломатичних нот існують?

Дайте визначення поняття “меморандум”.

Що таке пам'ятна записка?

Що таке приватний лист напівофіційного характеру?

Чим відрізняється заява уряду (МЗС) від інших видів документів дипломатичного листування?

Назвіть основні умови успішного ведення дипломатичного листування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Джерела міжнародного права

Статут Організації Об'єднаних Націй.

Конвенція про привілеї та імунітети ООН, 1946 р.

Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН, 1947 р.

Угода між ООН та США про місцезнаходження центральних установ ООН, 1947 р.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини, 1961 р.

Віденська конвенція про консульські зносини, 1963 р.

Віденська конвенція по спеціальні місії, 1969 р.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1969 р.

Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, 1979 р.

Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру, 1975 р.

(Див.: Право зовнішніх зносин. Міжнародне право в документах / Упор. Ю. В. Алданов, І. М. Забара, В. І. Резніченко. Київ, 2003.)

Закони та підзаконні акти національного законодавства

Акт проголошення незалежності України. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990. Постанова Верховної Ради Української РСР № 55-XII.

Про проголошення незалежності України. Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 № 1427-XII.

Про порядок доставки дипломатичної пошти України. Президент України. Розпорядження від 27 липня 1992. № 130/92-рп.

Питання військових аташе. Кабінет Міністрів України. Постанова від 12 січня 1993 № 2.

Про відкриття дипломатичних або консульських представництв України. Постанова Верховної Ради України від 3 березня 1993 № 3037-XII.

Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні. Президент України. Указ від 10 червня 1993 № 198/93.

Про Основні напрями зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 № 3360-XII.

Про військових аташе. Кабінет Міністрів України. Постанова від 28 жовтня 1993 № 890.

Про організацію роботи торговельно-економічних місій у складі дипломатичних представництв України за кордоном. Кабінет Міністрів України. Постанова від 28 грудня 1993 № 1067.

Про Консульський статут України. Президент України. Указ від 2 квітня 1994 № 127/94.

Про торговельно-економічну місію у складі дипломатичного представництва України за кордоном. Президент України. Указ від 30 квітня 1994 № 200/94.

Про встановлення надбавок до посадових окладів за знання та використання в роботі іноземної мови. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 5 липня 1994 № 506-р.

Про програму розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав і представництв міжнародних організацій в Україні. Президент України. Указ від 12 вересня 1994 № 571/94.

Про затвердження Положення про порядок розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних та іноземних організацій в Україні. Кабінет Міністрів України. Постанова від 27 лютого 1995 № 46.

Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення комплексної безпеки дипломатичних установ України за кордоном. Міністерство закордонних справ України. Наказ від 11 липня 1995 № 1046.

Про доповнення переліку посад та кількісного складу апарату військових аташе при дипломатичних представництвах України за кордоном. Кабінет Міністрів України. Постанова від 14 листопада 1995 № 906.

Про надбавки до посадових окладів за ранги державних службовців та дипломатичні ранги України. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 16 травня 1996 № 335-р.

Конституція України від 28 червня 1996.

Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин. Президент України. Указ від 18 вересня 1996 № 841/96.

Про внесення змін і доповнень до переліку посад та кількісного складу апарату військових аташе при дипломатичних представництвах України за кордоном. Кабінет Міністрів України. Постанова від 1 лютого 1997 № 119.

Про Представництво України при Європейських Співтовариствах. Президент України. Указ від 21 квітня 1997 № 354/97.

Про упорядкування пенсійного забезпечення працівників закордонних установ України. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 9 вересня 1997 № 499-р.

Про заснування Місії України при НАТО. Президент України. Указ від 4 грудня 1997 № 1333/97.

Про дипломатичний та службовий паспорти України. Президент України. Указ від 26 лютого 1998 № 153/98.

Про Раду національної безпеки і оборони України. Закон України від 5 березня 1998 № 183/98-ВР.

Про Положення про Місію України при НАТО. Президент України. Указ від 15 вересня 1998 № 1020/98.

Про Положення про Міністерство закордонних справ України. Президент України. Указ від 3 квітня 1999 № 357/99.

Про затвердження Інструкції про порядок пропуску через державний кордон України дипломатичних агентів, консульських посадових осіб і членів їхніх сімей та транспортних засобів з дипломатич-

ними номерами. Голова Держкомітету у справах охорони державного кордону України. Командувач Прикордонних військ України. Наказ від 28 травня 1999 № 252.

Про упорядкування умов оплати праці працівників дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном. Кабінет Міністрів України. Постанова від 13 липня 1999 № 1246.

Про затвердження Положення про консульський збір України. Міністерство закордонних справ України. Наказ від 15 грудня 1999 № 217.

Про затвердження Положення про порядок взаємовідносин між Міністерством оборони України та військовими аташе іноземних країн та їхніми заступниками, акредитованими в Україні. Міністерство оборони України. Наказ від 15 лютого 2000 № 42.

Про відкриття торговельно-економічних місій у складі дипломатичних представництв України за кордоном. Кабінет Міністрів України. Постанова від 7 лютого 2001 № 108.

Про затвердження Інструкції про порядок пропуску через державний кордон України вищих посадових осіб, офіційних делегацій. Державний комітет у справах охорони державного кордону України. Міністерство закордонних справ України. 22 лютого 2001 № 19/21/6-410-98.

Про дипломатичну службу. Закон України від 20 вересня 2000 № 2728-14.

Про затвердження Порядку забезпечення приміщеннями закордонних дипломатичних установ України. Кабінет Міністрів України. Постанова від 29 листопада 2001 № 1589.

Про Перелік посад, приписаних до дипломатичних рангів України. Президент України. Указ від 26 березня 2002 № 301/2002.

Про затвердження Положення про Представництво Міністерства закордонних справ України на території України. Кабінет Міністрів України. Постанова від 25 липня 2002 № 1050.

Про затвердження Порядку проведення конкурсу для прийняття на дипломатичну службу. Кабінет Міністрів України. Постанова від 16 листопада 2002 № 1754.

Про дипломатичні ранги України. Закон України від 28 листопада 2002 № 253-IV.

Про затвердження Положення про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій. Міністерство закордонних справ України. Наказ від 13 січня 2003 № 11.

Про затвердження Положення про кадровий резерв дипломатичної служби. Кабінет Міністрів України. Постанова від 24 лютого 2003 № 205.

Про Основи національної безпеки України. Закон України від 19 червня 2003 № 964-15.

Про міжнародні договори України. Закон України від 29 червня 2006 № 1906-15.

Про День працівників дипломатичної служби. Президент України. Указ від 21 листопада 2005 № 1639/2005.

Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України. Президент України. Указ від 20 лютого 2006 № 142/2006.

Монографії та статті

Блажей В. В. Правові засади організації дипломатичної служби України (За національним законодавством) // Науковий вісник Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України. Київ, 1998. Вип. 1. С. 178—186.

Блищенко И. П. Дипломатическое право. Москва, 1990.

Борунков А. Ф. Дипломатический протокол в России и дипломатический этикет. Москва, 1993.

Бобылев Г. В., Зубков Н. Г. Основы консульской службы. Москва, 1986.

Василенко В. А. Правові аспекти участі Української РСР у міжнародних відносинах. Київ, 1984.

Виноградов В. М. Эпизоды из дипломатической практики. Москва, 1993.

Вуд Дж., Серс Ж. Дипломатический церемониал и протокол. Москва, 1976.

Галиняк Б. Дипломатична служба // Дипломатична безпека Українського Визвольного Руху. Мюнхен, 1945. Ч. 1.

Ганюшкин Б. В. Дипломатическое право международных организаций. Москва, 1972.

Георгіна А. З. Міжнародне публічне право: Загальна частина. Чернівці, 1995.

Гуменюк Б. І. Основы дипломатичної та консульської служби: Навч. посібник. Київ, 1998.

Гуменюк Б. І. Методичні рекомендації по вивченню курсу «Дипломатична та консульська служба». Київ, 2000.

Гуменюк Б. І., Шерба О. В. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник. Київ, 2001.

Демин Ю. Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. Москва, 1995.

Дипломатія сучасної України: Енцикл: довідник. Київ, 1997.

Дипломатичний корпус: Управління державного протоколу. Київ, 2002.

Зорин В. А. Основы дипломатической службы. Москва, 1977.

История дипломатии: В 5 т. Москва, 1959—1979.

Камбон Ж. Дипломат. Киев, 1997.

Киссинджер Г. Дипломатия. Москва, 1997.

Ковалев А. А. Привилегии и иммунитеты в современном международном праве. Москва, 1986.

Ковалев Ан. Азбука дипломатии. Москва, 1993.

Кузнецов С. А. Представители государств в международных организациях. Москва, 1980.

Левин Д. Б. Дипломатия: ее сущность, методы и формы. Москва, 1962.

Левин Д. Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. Москва, 1981.

Лозинська С. В. Інститут почесного консула в міжнародному праві та практиці України / Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2001.

Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ ст. у постатях. Київ, 2001.

- Матвеев В. М.* Британская дипломатическая служба. Москва, 1962.
- Молочков Ф. Ф.* Дипломатический протокол и дипломатическая практика. Москва, 1979.
- Никольсон Г.* Дипломатия. Москва, 1941.
- Панов А. Н.* Японская дипломатическая служба. Москва, 1988.
- Плотников О. В.* Консульские отношения и консульское право. Москва, 1988.
- Правила процедуры в многосторонней дипломатии. Москва, 1986.
- Руденко Г. М.* Основы дипломатического протокола. Київ, 1996.
- Сандровский К. К.* Специальные дипломатические миссии: международно-правовые вопросы. Киев, 1977.
- Сандровский К. К.* Дипломатическое право. Киев, 1981.
- Сандровский К. К.* Право внешних сношений. Киев, 1986.
- Сандровський К. К.* Зовнішні зносини України: Деякі сторінки історії // Укр. часопис міжнар. права. 1995. № 1.
- Сатоу Э.* Руководство по дипломатической практике. Москва, 1961.
- Сахаров А. Н.* Война и дипломатия. 1939—1945. Москва, 1995.
- Спеціалізовані установи системи ООН. Київ, 1995.
- Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. Київ, 2004.
- Barston R. P.* Modern Diplomacy. U. K., 1988.
- Batora Jozef.* Does the European Union transform the Institution of diplomacy? Netherlands Institute of International Relations, 2003.
- Feltham R. Q.* Diplomatic Handbook. U. K., 1993.
- First Line of Defense: Ambassadors, Embassies and American Interests Abroad. Washington, 2000.
- Melissen Jan.* Summit Diplomacy of Coming Age. Netherlands Institute of International Relations, 2003.
- Minabere Tom-Yeorge.* Diplomatic Norms and Etiquette (With Treaties and (conventions). New-Delhi, 1995.
- Mohamed Ali Nasser.* The Diplomacy of Micro-states. Netherlands Institute of International Relations, 2002.
- Moses Jon, Knudsen T.* Globalization and Reorganization of Foreign affairs Ministries. Netherlands Institute of International Relations, 2002.
- Neumann Iver.* The English School of Diplomacy. Netherlands Institute of International Relations, 2002.
- Nicolson H.* The Evolution of Diplomatic Method. Westport, 1977.
- Satow Ernest.* Guide to Diplomatic Practice. London, 1979.
- Waters M.* The Ad Hoc Diplomat. The Hague, 1973.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Поняття дипломатії та дипломатичної служби	8
Розділ 2. Державні органи зовнішніх зносин	19
Розділ 3. Структура і персонал дипломатичного представництва. Дипломатичний корпус	34
Розділ 4. Встановлення дипломатичних відносин. Відкриття і припинення роботи дипломатичного представництва	56
Розділ 5. Дипломатичні імунітети і привілеї	70
Розділ 6. Функції дипломатичних представництв та засоби їх здійснення	80
Розділ 7. Консульські установи та організація їхньої роботи	97
Розділ 8. Багатостороння дипломатія. Міжнародні організації та конференції як форми дипломатичної практики	118
Розділ 9. Спеціальні місії як форма дипломатії	141
Розділ 10. Специфічні галузі дипломатії	154
Розділ 11. Техніка ведення дипломатичних переговорів	182
Розділ 12. Дипломатичне листування. Основні види дипломатичних документів	203
<i>Рекомендована література</i>	218

Навчальне видання

Гуменюк Борис Іванович

**ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ**

Художнє оформлення та редагування *О. Г. Григора*
Технічний редактор *Т. О. Шур*
Коректори *А. В. Бородавко, А. В. Дрожжина*
Комп'ютерна верстка *Н. М. Переверзевої*

НБ ПНУС

724099

Підп. до друку 28.09.06. Формат 84×108/32.
Папір офс. № 1 Гарн. Times.
Ум. друк. арк. 11,76. Обл.-вид. арк. 15,00. Тираж 1800 пр.
Вид № 4367 Зам. № 6-555.

Видавництво "Либіль",
01004 Київ 4, вул. Пушкінська, 32
Свідоцтво про державну реєстрацію
№ 404 від 06.04.01

Віддруковано на ВАТ „Білоцерківська книжкова фабрика”,
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.